

Jornada Acadèmica «La vigència de Joan Fuster»

Institut
d'Estudis
Catalans

Publicacions
de la Presidència

Jornada Acadèmica
«La vigència de Joan Fuster»
(28 de setembre de 2022)

Edició a cura de Ramon Pinyol i Torrents

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Jornada Acadèmica “La vigència de Joan Fuster” (2022 : Barcelona, Catalunya), autor

Jornada Acadèmica “La vigència de Joan Fuster” : (28 de setembre de 2022). — Primera edició. — (Publicacions de la Presidència ; 53/2024)

Recull de les actes de la Jornada Acadèmica “La vigència de Joan Fuster”, celebrada el 28 de setembre de 2022, en el marc de l'Any Joan Fuster, a l'Institut d'Estudis Catalans amb el patrocini de la Institució de les Lletres Catalanes. — Bibliografia

ISBN 9788499657677

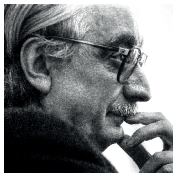
I. Pinyol i Torrents, Ramon, editor literari II. Institut d'Estudis Catalans III. Institució de les Lletres Catalanes IV. Títol V. Col·lecció: Publicacions de la Presidència ; 53

1. Fuster, Joan, 1870-1943 — Crítica i interpretació — Congressos 2. Literatura catalana — Història i crítica - Congressos

821.134.1Fuster, Joan.09(063)

821.134.1.09(063)

Aquest llibre recull les actes de la Jornada Acadèmica «La vigència de Joan Fuster», celebrada el 28 de setembre de 2022, en el marc de l'Any Joan Fuster, a l'Institut d'Estudis Catalans amb el patrocini de la Institució de les Lletres Catalanes

100

Joan
Fuster

© dels autors dels textos

© 2024, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: desembre de 2024

Text revisat lingüísticament per la Unitat d'Edició del Servei Editorial de l'IEC

Disseny de la coberta: Estudi Barreras

Imatge de la coberta: Antoni Miró, *Amic Fuster 1998*. Procedència: Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans. Fotografia: Edu Bayer

Compost per gama, sl

Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN: 978-84-9965-767-7

Dipòsit Legal: B 21621-2024

Aquesta obra és d'ús lliure, però està sotmesa a les condicions de la llicència pública de Creative Commons. Es pot reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i l'entitat que la publica i no se'n faci un ús comercial ni cap obra derivada. Es pot trobar una còpia completa dels termes d'aquesta llicència a l'adreça: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>.

Taula

Fuster i la construcció d'una realitat unitària, <i>per Teresa Cabré i Castellví</i>	7
Commemoració de Joan Fuster: de les jornades acadèmiques al gran públic, <i>per Izaskun Arretxe</i>	9
Una jornada i unes actes, <i>per Ramon Pinyol i Torrents</i>	11
CONFERÈNCIA INAUGURAL	13
La meva professió, en canvi, és de ser Joan Fuster, <i>per Antoni Furió</i>	15
COMUNICACIONS	31
Joan Fuster, traductor: la traducció de <i>La pesta</i> (1962), d'Albert Camus, <i>per Francesca Cerdà i Mollà</i>	33
Fuster i Pla, dos homenots humanistes, <i>per Josep Maria Casasús i Guri</i>	47
L'empremta intertextual en l'assaig de Joan Fuster, <i>per Carme Gregori Soldevila</i>	53
Joan Fuster i Max Cahner: una complicitat editorial, <i>per Teresa Muñoz Lloret</i>	63
Llorente i Verdaguer, dues figures als antípodes de Fuster i tanmateix admirades, <i>per Rafael Roca</i>	75
L'interés de Joan Fuster per l'edat moderna, <i>per Vicent Josep Escartí</i>	87
La invisibilitat de la literatura catalana, punt de les reflexions de Joan Fuster, <i>per Ramon Pinyol i Torrents</i>	99
A la recerca del gran clàssic nacional: l'aposta de Joan Fuster per Joanot Martorell, <i>per Mireia Ferrando Simón</i>	117

Tres reflexions per a un país: <i>Nosaltres, els valencians</i> de Fuster entre <i>Notícia de Catalunya</i> de Vicens Vives i <i>Els mallorquins</i> de Josep Melià, <i>per Pau Viciano</i>	127
«Un clam en el desert»: Fuster, la veu dels editors, <i>per Mireia Sopena</i>	145
TAULA RODONA: «VIGÈNCIA DE JOAN FUSTER»	157
Vigència de Fuster. Una visió valenciana, <i>per Vicent Pitarch i Almela</i>	159
Vigència de Joan Fuster a les Balears, <i>per Gabriel Ensenyat Pujol</i>	163
Existí, realment, Joan Fuster?, <i>per Enric Pujol i Casademont</i>	171

Fuster i la construcció d'una realitat unitària

Teresa CABRÉ I CASTELLVÍ
Presidenta de l'Institut d'Estudis Catalans

La magnitud de la figura de Joan Fuster mereixia una gran celebració amb motiu del centenari del seu naixement. I així ha estat perquè la participació dels governs de Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears li han donat una dimensió simbòlica només reconeguda quan un personatge representa a ulls de pràcticament tothom el conjunt dels territoris de llengua i cultura catalanes.

L'any del centenari del naixement de Fuster coincideix amb el trentè aniversari de la seva mort i amb el seixantè aniversari de la publicació de *Nosaltres, els valencians*, una obra que, juntament amb la guia *El País Valencià* publicada el 1962, va posar en escena els pilars de conscienciació de ser un sol poble que parla una sola llengua, amb accents diferents, però una sola llengua. La denominació *Països Catalans*, que alguns rebutgen, és la mostra d'una unitat, internament variada, de la qual s'emfasitzava aleshores, i encara ara, la coincidència per damunt de la diferenciació.

Es diu que «el nom no fa la cosa», però el que és cert és que un nom ajuda a percebre una realitat no explícita. La denominació *Països Catalans* va donar nom a una realitat unitària virtual i la va fer esdevenir conscient en els territoris identificats per una sola llengua i per una tradició cultural, malgrat les diferències. Només per aquest fet, Fuster és un personatge clau en la cultura i la identitat catalanes. Va posar les bases per al desvetllament del sentit nacional valencià en el marc dels Països Catalans. I pel seu simbolisme lingüístic, cultural i polític va ser perseguit i condemnat pels poders fàctics de la dictadura.

Més enllà d'assagista, dietarista, historiador, crític literari i poeta, Fuster va ser un activista cultural, un referent per a les generacions del període anterior a l'acabament de la dictadura i els primers anys de la recuperació de la democràcia i els governs autonòmics.

Fuster, membre de l'Institut d'Estudis Catalans des de 1978, home amb un sentit crític permanent, un humor corrosiu punyent, impertinent i escèptic, pro-

vocador, compromès amb el seu país i amb una llengua que defensava pel simple fet «d'estar maltractada i ser la seva», mereix aquest any un homenatge plural de tota la comunitat que va contribuir a definir i per la unitat de la qual va lluitar sense decaure ni renunciar a allò que creia.

Commemoració de Joan Fuster: de les jornades acadèmiques al gran públic

Izaskun ARRETXE
Directora de la Institució de les Lletres Catalanes

En primer lloc, volem donar les gràcies a l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), amb qui hem organitzat aquesta jornada acadèmica, *La vigència de Joan Fuster*. La fem, és clar, en el context d'aquest Any Fuster. I té més sentit que mai fer-la a la seu de l'IEC, per la mateixa naturalesa de l'acte, és clar, però també perquè Joan Fuster va ser membre de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC des de 1978 i aquesta jornada és l'acte d'homenatge que li fa l'entitat.

Fa tot just un any, el dia 5 d'octubre, es va fer aquí mateix la jornada acadèmica de Felícia Fuster, de qui es commemorava el centenari, i explicàvem que les commemoracions serveixen per a coses diferents: homenatjar els autors commemorats, tornar a fer-los presents o descobrir veus, com passa sovint especialment amb les dones autores, que era el cas de Felícia Fuster.

En el cas de Joan Fuster, el sentit final de l'Any no és la descoberta, ja que Fuster és un autor molt conegut, sobretot pel seu vessant polític. No sé si tan llegit, en la immensa diversitat de la seva obra, però molt conegut.

Els objectius finals de l'Any Fuster eren els següents:

— Donar a conèixer millor la figura de Fuster tant entre el gran públic, amb iniciatives com l'exposició itinerant a les biblioteques o el catàleg d'activitats de petit format i amb actes arreu del territori, com en l'àmbit més acadèmic. Particularment, posant en relleu la seva incidència avui dia, la seva lectura des de l'ara i l'aquí.

— Fer-lo llegir i conèixer als joves, perquè no es trenqui la cadena de la transmissió del patrimoni literari, especialment amb un autor que permet una lectura tan contemporània, amb jornades pedagògiques, treball a les escoles i instituts, etc.

— Anar més enllà de les facetes més conegudes de Fuster, la d'assagista polític i agitador cultural o la de l'inventor dels Països Catalans. Incloent-hi les més desconegudes, com la poètica, molt notable.

— Tenir incidència en les publicacions, tant en la recuperació o la nova posada en circulació de les seves obres com en les noves edicions. I també propiciar noves obres sobre l'autor i la seva recepció.

Tenim la sort que l'Any Fuster, com no podia ser d'una altra manera, també es commemora oficialment al País Valencià i a les Balears, i això ha estat i és una grandíssima oportunitat per fer, no només una commemoració gran en termes d'iniciatives i d'activitats, sinó també de fer-la arreu de tot l'àmbit lingüístic, com li hauria agradat, n'estic segura, a Joan Fuster, i en col·laboració (els comissaris territorials han estat Francesc Pérez Moragón i Salvador Ortells al País Valencià, Fina Salord i Damià Pons a les Balears i Enric Sòria a Catalunya).

I això, sigui dit també, és important per una altra cosa, pensant més a mitjà termini, ens ha ajudat, ens ajuda, a estrènyer la nostra relació amb el País Valencià, amb les Balears i amb la resta de territoris de parla catalana, que és missió de la Institució de les Lletres Catalanes, i que és important seguir fent, perquè hi ha un ampli marge de millora, que hem de fer més petit amb projectes concrets amb els quals ja estem treballant ara mateix, com és el projecte «Lletres compartides».

L'Any Fuster ens ha desbordat, pel nombre d'activitats i per la seva difusió, no hi ha dia que no n'hi hagi alguna arreu dels Països Catalans, i no necessàriament organitzades per nosaltres o per les institucions. Una commemoració assoleix els seus objectius quan depassa els organitzadors inicials, quan la gent se la fa seva, i això és el que ha succeït amb la commemoració de l'Any Fuster.

I, a més, aquestes activitats van dirigides a públics diferents, com ha de ser, una activitat popular de Fuster, un acte institucional, multitud de taules rodones arreu del territori, exposicions, música, lectures, treball amb els instituts i les escoles o recitals poètics.

Però calia també avançar acadèmicament. I per això per a nosaltres les jornades com les d'avui, naturalment fetes amb l'IEC, són tan necessàries. Cal aprofundir sempre en els estudis dels nostres autors, amb aportacions d'investigadors i d'estudiosos que n'enriqueixin el coneixement i ens aportin noves claus per a la seva lectura i la seva interpretació, i les commemoracions són un bon pretext per fer-ho.

Per tant, moltes gràcies per acompanyar-nos avui, perquè aquesta contribució a l'Any Fuster, centrada en la seva vigència, és del tot fonamental per al coneixement, també des del vessant acadèmic, d'un dels nostres grans referents literaris, del present i del futur.

Una jornada i unes actes

Ramon PINYOL I TORRENTS
Coordinador de la jornada i editor de les actes
President de la Secció Històrico-Arqueològica
de l'Institut d'Estudis Catalans

El present volum recull les actes de la jornada «La vigència de Joan Fuster», celebrada a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans el 28 de setembre de 2022, en el marc de l'Any Fuster declarat per la Generalitat de Catalunya per commemorar el centenari del naixement de l'insigne polígraf valencià. L'esdeveniment va ser organitzat per l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), la Institució de les Lletres Catalanes (ILC) i el Departament de Cultura de la Generalitat, amb la col·laboració de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i la Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València. La sessió inaugural s'obrí, per aquest ordre, amb parlaments de Teresa Cabré, presidenta de l'IEC; Ramon Pinyol, coordinador de la jornada, i Izaskun Arretxe, directora de la ILC.

Joan Fuster, des de 1978, fou membre de l'IEC, adscrit a la Secció Històrico-Arqueològica (SHA). Hi ingressà, doncs, pel seu vessant d'historiador i no pels d'assagista o periodista. La seva personalitat i la seva producció polifacètiques li haurien permès de ser adscrit també a la Secció Filològica i a la Secció de Filosofia i Ciències Socials. Tant se val, la qüestió és que l'IEC ha tingut l'honor de tenir-lo entre els seus membres i de comptar amb la seva participació en les activitats institucionals.

Com a retorn de la col·laboració prestada per l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i la Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València, algunes de les intervencions de la jornada celebrada a l'IEC es repetiren el 14 de setembre de 2022 a la Facultat de Filologia, Traducció i Comunicació de la universitat valentina. En concret, les de Teresa Muñoz i Mireia Sopena, a les quals se sumà una de Ramon Pinyol que no havia pogut llegir-se dins el programa de Barcelona per manca d'espai. Totes tres ponències formen part del llibre que publiquem.

La jornada «La vigència de Joan Fuster» comptà amb una conferència inaugural (a càrrec d'Antoni Furió), nou ponències, la presentació del número de la

Revista Valenciana de Filologia dedicat a Fuster (a càrrec del seu director, Vicent J. Escartí) i del llibre *Joan Fuster i el periodisme* (a càrrec del professor Joan Manuel Tresserras) i una taula rodona moderada per Damià Pons justament sobre la vigència fusteriana als diversos territoris dels Països Catalans, amb la participació de Vicent Pitarch (País Valencià), Gabriel Ensenyat (Illes Balears), Joan Peytaví (Catalunya del Nord) i Enric Pujol (Principat). Finalment, la jornada es tancà amb un debat final.

La temàtica que hauria pogut ésser tractada a la jornada hauria donat per a diversos dies d'intervencions, perquè, a la vista de tot el que va rendir l'Any Fuster, acadèmicament parlant, resulta satisfactori veure l'interès que encara desperta, també entre jovent investigador, i la petja que ha deixat. En la forçosa selecció que vam haver de fer amb la ILC, intentàrem mantenir equilibri de gènere, d'àmbits de recerca i d'edats. Ens cal agrair, de manera pregona i cordial, la col·laboració de totes les persones que hi van participar i que ara podran veure publicades les seves intervencions. No voldríem deixar d'esmentar les persones que en jornades científiques i les publicacions consegüents solen quedar a l'ombra: Míriam Romeu (ILC), Marta Ejarque (SHA de l'IEC), M. Antònia van Beek (Secretaria de la Presidència de l'IEC) i Montserrat Torras (Servei Editorial de l'IEC). Pel que fa a aquestes actes, és també de justícia, i de tranquil·litat per als autors, destacar l'acurada revisió dels textos que ha fet la Unitat d'Edició del Servei Editorial de l'IEC.

Conferència inaugural

La meva professió, en canvi, és de ser Joan Fuster¹

Antoni FURIÓ
Universitat de València
Institut d'Estudis Catalans

Molts de vostès hauran identificat el fragment que dona títol a la meva conferència. És la mitja part d'un aforisme, recollit a *Consells, proverbis i insolències*, un dels llibres més emblemàtics de Joan Fuster, publicat el 1968,² i que, sencer, diu així: «Hi ha qui és advocat, o mestre, o polític, o bisbe, o poeta, o pagès. La meva professió, en canvi, és de ser Joan Fuster». Quina és la professió de ser Joan Fuster? Qui va ser Joan Fuster, del naixement del qual farà el 23 de novembre cent anys, i per la qual raó l'Institut d'Estudis Catalans i la Institució de les Lletres Catalanes han organitzat aquesta jornada acadèmica que avui celebrem? Bé és veritat que hauria pogut començar amb una altra sentència d'intenció semblant: «Ja coneixeu el cèlebre aforisme grec: Joan Fuster és la mesura de totes les coses».³ Qui va ser, repeteixo la pregunta, Joan Fuster, la figura que ens congrega ací i l'autor d'aquestes dues clares afirmacions de la pròpia individualitat? Una ullada al programa d'aquesta jornada o a les moltes pàgines que s'han escrit i publicat sobre la seva figura i la seva obra ens confirmarà que era una personalitat polièdrica, amb moltes cares, que els estudiosos i els crítics comparen i fins i tot enfronten les unes i les altres, convençuts que la seva tria és la correcta i que les altres dimensions no sols són menors, supletòries —que Fuster havia de fer perquè no hi havia ningú més que les pogués fer—, sinó que obstaculitzaren o impediren que hagués donat més en aquell camp concret, sigui la literatura, l'erudició, el pensament o la política.

Fuster era un home de lletres, autor, poeta, assagista, erudit, crític literari, historiador de la literatura i la cultura, traductor, editor, columnista d'opinió, pensa-

1. Una primera versió d'aquest text va aparèixer en anglès, i sota el títol «My profession, however, is being Joan Fuster», a la *Catalan Historical Review*, 16 (2023), p. 79-86.

2. JOAN FUSTER, *Consells, proverbis i insolències*, Barcelona, Editorial A. C., 1968.

3. JOAN FUSTER, *Consells, proverbis i insolències*, Barcelona, Editorial A. C., 1968.

dor, referent cívic, activista cultural i polític, pare de la pàtria, membre de l'Institut d'Estudis Catalans... Amb motiu de la commemoració del centenari —però també des de fa ja algun temps, sobretot després de la seva mort, ara fa ja trenta anys—, hi ha qui insisteix en la idea que la dimensió política de la seva obra n'ha eclipsat —i perjudicat— la dimensió estrictament literària, i n'ha dificultat la recepció. El Fuster polític —o, pitjor encara, l'activista— hauria desfigurat i fins i tot empetitit el Fuster escriptor, un escriptor de totes totes sobredimensionat, i no tant per la seva talla literària com per la seva projecció política, per la seva condició de pare la pàtria. Valentí Puig, en el llibre *Dioses de época 1993-2006*, publicat per Destino, hi expressava sense embuts el seu desdeny: «Joan Fuster, una de las figuras más sobrevaloradas de la cultura catalana, en no poca parte porque había sido un apóstol del pancatalanismo». ⁴ I no és l'únic que ho creu o que ho diu. Alguns estan convençuts que la notorietat indeguda de Fuster es deu a raons extraliteràries, i que no és en la literatura, ni tampoc en el pensament, on hem de cercar l'excel·lència de l'escriptor. Javier de Lucas, professor de filosofia del dret i de filosofia política a la Universitat de València i senador a Madrid pel Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE), dolgut encara pel títol que Joan Fuster va posar al seu llibre *Contra Unamuno y los demás*, publicat el 1975, ⁵ escrivia a començaments del 2022 en un article a *La Vanguardia*, ⁶ un article, tot cal dir-ho, preventiu contra els previsibles excessos adulatoris de l'Any Fuster —dic preventiu perquè l'article és de la primera setmana de gener de 2022, quan encara ni havia començat l'Any—: «Fuster carece de estatura filosófica». Fuster, com a molt, estaria a l'alçada de Josep Pla o d'Eugeni d'Ors, però «a años luz» d'Unamuno, per no dir de tots els altres pensadors amb els quals se l'ha parangonat, de Bertrand Russell a Albert Camus i Jürgen Habermas. Em sembla que l'única que va anar, mig en broma, mig seriosament, en aquesta direcció va ser Montserrat Roig, gran amiga de Fuster, que en un reportatge a la revista *Destino* el 1972 el presentava com «un Diderot de pueblo». ⁷ No hi havia cap delictes en la definició. Ni cap intenció de comparar-lo hiperbòlicament amb el *philosophe* francès, però el paralelisme estava ben trobat, tot i les diferències entre ambdós. I en la mateixa línia em sembla que anaven les altres correlacions. No tant en la d'igualar autors molt diferents, en talla i projecció, com en el seu paper d'intel·lectuals civils que havien intervingut en el debat públic. I això a Fuster, tot i «carecer de estatura filosófica», no se li pot negar.

4. Valentí PUIG, *Dioses de época 1993-2006*, Barcelona, Destino, 2021.

5. Joan FUSTER, *Contra Unamuno y los demás*, Barcelona, Península, 1975.

6. Javier de LUCAS, «Pro Fuster, 'malgré' cierto fusterianisme», *La Vanguardia* (4 gener 2022).

7. Montserrat ROIG, «Joan Fuster: ¿un Diderot de pueblo? 1. La medida del hombre», *Destino*, núm. 1815 (15 juliol 1972), p. 22-23, i «Joan Fuster: ¿un Diderot de pueblo? 2. El hombre intelectual, medida de todas las cosas», *Destino*, núm. 1816 (22 juliol 1972), p. 22-23, recollits posteriorment a *Retrats paral·lels 3*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978, p. 147-155.

«El pensar filosòfic», continuava un malhumorat i desdenyós De Lucas, «es algo muy distinto de la agudeza periodística e incluso de la habilidad para el ensayo», i, en conseqüència, no hauria d'haver-hi dubte sobre la inferioritat del «tipo de escepticismo y —digámoslo así— cierto epicureísmo mediterráneo de Fuster, frente a un pensamiento [el d'Unamuno] que profundizó en la exigente angustia existencial de sello kierkegardiano». Una desqualificació darrere l'altra per tal d'anar preparant i fer entrar millor l'apoteosi final, directa i descarnada: «Y si se trata de sacar varas de medir sobre profundidad filosófica, dejémonos de frivolidades: no hay comparación posible [amb Unamuno], entre otras cosas porque creo que Fuster no aspiraba (no habría podido) a la tarea filosófica».⁸ No sé si no hauria pogut —conjectura o judici de valors que deixa al descobert la malvolença que li té el professor De Lucas—, però sí sé que no el temptava. I, en tot cas, no seria sobrer dir que es van fer dues tesis doctorals sobre la relació de Fuster amb la filosofia: la d'Antoni Riera sobre *La raó moral de Joan Fuster*, publicada el 1993,⁹ i la de Júlia Blasco, que no arribà a llegir-se, però de la qual es van publicar les gravacions que van servir de base a l'estudi amb el títol de *Joan Fuster: converses filosòfiques*, publicat el 2002.¹⁰

Probablement, el detonant de la malvolença sigui el llibre a què m'he referit abans, que inclou l'article «El caso de don Miguel», un text de mitja pàgina de diari, publicat inicialment a *La Vanguardia* el 1971.¹¹ Posats a enfrontar Fuster i Unamuno, hauria estat preferible que hagués tingut també en compte els altres textos que l'escriptor de Sueca dedicà al rector de la Universitat de Salamanca, no sempre en vena irònica: en particular, «Maragall i Unamuno, cara a cara», publicat a *Pont Blau* el 1953¹² i incorporat després al llibre *Les originalitats*, del 1956.¹³ En tot cas, això és cert, el racionalisme crític i il·lustrat de Joan Fuster l'apartava de la filosofia agònica i irracionalista, premoderna, de Don Miguel. No crec que ningú aprofités l'avinentesa del centenari d'Unamuno per a advertir, ja des del

8. En acabar l'Any Fuster, el professor De Lucas ha tornat a la càrrega amb una nova diatriba contra l'escriptor, a qui reprotxa «su actitud mezquinamente despectiva (probablemente, acomplejada) hacia el rector de Salamanca, a quien nunca entendió, porque la profundidad filosófica de Unamuno distaba mucho del periodismo ilustrado que caracterizaba al escritor de Sueca. Unamuno quedará como uno de los grandes en la historia universal de la filosofía y del pensamiento, algo a lo que ni de lejos puede aspirar —en mi opinión— Joan Fuster». *Post* publicat per Javier de Lucas en els seus comptes de Facebook i a X (abans Twitter) el dia 31 de desembre de 2022.

9. Antoni RIERA, *La raó moral de Joan Fuster*, Barcelona, Curial, 1993.

10. Júlia BLASCO ESTELLÉS, *Joan Fuster: converses filosòfiques*, València, Tres i Quatre, 2002.

11. Joan FUSTER, «El caso de don Miguel», *La Vanguardia* (21 maig 1971), recollit a *Contra Unamuno y los demás*.

12. Joan FUSTER, «Maragall i Unamuno, cara a cara», *Pont Blau*, núm. 8 (abril 1953), p. 112-115, i núm. 9 (maig-juny 1953), p. 143-146.

13. Joan FUSTER, «Maragall i Unamuno, cara a cara», a *Les originalitats*, Barcelona, Barcino, 1956, p. 41-63.

primer dia, contra el risc de sacralitzar l'escriptor i filòsof espanyol, o per a deixar caure que la seva obra i la seva estatura intel·lectual estan sobredimensionades. Ningú no ho hauria entès, entre altres raons perquè Unamuno és ja història, pura arqueologia (i si no, pitjor encara), més enllà del mal i del bé. I Fuster, en canvi, continua ben viu, i per això rep de valent pels pecats propis i pels que s'han comès després, inclòs el Procés.

Això els serveix, als uns, per a passar de puntetes pel vessant polític de l'escriptor i de la seva obra, reivindicant-ne només la qualitat literària, pretesament deslluïda pels seus plantejaments polítics. I als altres, per a qüestionar-ne fins i tot les virtuts literàries, que el situarien molt per sota del lloc on se l'ha volgut col·locar, més per la seva significació política que no pels seus mèrits en el camp de la literatura i de la cultura; sobretot, en comparació, per exemple, amb escriptors i pensadors de la cultura espanyola. Per què comparar Fuster amb Unamuno, o amb qui sigui, sinó amb la intenció de menystenir el primer i la llengua i la cultura que representa? És evident, encara que no sempre es reconegui, que darrere d'aquesta mena d'atacs i comparacions interessades hi ha, igualment, una clara i indubtable intencionalitat política. En un cas, la d'escamotejar l'ideari polític de l'escriptor, i en particular la seva posició respecte de la qüestió nacional i el futur compartit dels Països Catalans, per no dir la noció mateixa de Països Catalans, que tant de mal hauria fet no sols a la recepció de la seva obra literària, sinó també a l'obra literària mateixa. I, en l'altre, la d'impugnar la literatura i la cultura catalanes impugnant Fuster: si Fuster, l'assagista català més important del segle xx, no té la talla com a escriptor (i menys encara com a pensador) és que la literatura i la cultura catalanes no tenen la talla ni com a literatura ni com a cultura. Una literatura i una cultura domèstiques, d'anar per casa, pròpies de cultures subalternes i apropiades per a innòcues celebracions festives (com els Jocs Florals, l'Any Fuster o tots els «Anys» que les institucions catalanes vulguin dedicar a un escriptor o altre), però no, de cap manera, de la literatura i la cultura en majúscules, que a València com a Madrid, Sevilla i Barcelona és només la que s'expressa en castellà.

Joan Fuster, i començo a contestar les preguntes que feia a l'inici de la meua intervenció, és, abans que res i per damunt de tot, un escriptor. Però un escriptor en català —encara que, per les condicions sociopolítiques de l'època, bona part de la seva obra, i singularment la publicada en la premsa periòdica, aparegué originàriament en castellà—,¹⁴ i això, la condició de ser un escriptor en català, li confe-

14. Incomprensiblement, el projecte de traduir al català l'obra completa de Joan Fuster ha estat qualificada d'«imbecilitat» per qui ha estat el comissari valencià de l'Any Fuster («Es una imbecilidad traducir toda su producción, porque traducir Joan Fuster del castellano al catalán es imposible, al revés no», Joan Carles Martí, «Entrevista a Francesc Pérez Moragón», *Levante* [20 novembre 2022]), en contra del que van ser els desigs del mateix escriptor, que en va encarregar l'operació al seu hereu, l'escriptor Josep Palàcios, en una disposició testamentària, i en contra també del que s'ha fet, per

reix, ja des del principi, una connotació política. Primer, perquè escriu en una llengua prohibida i, quan s'atenua la proscripció, assetjada per la dictadura franquista i, ja durant la democràcia, pel que continua havent de franquista en les estructures profundes de l'estat —el *deep state* (estat profund). Després, perquè és una llengua que no té un estat al darrere —ni tan sols un estat federal o un que es reconegui com a plurinacional— que la defensi d'aquest assetjament estructural i dels atacs que pateix contínuament i que n'acceleren l'extinció. Passar de la literatura a la política, en un escriptor en català, havia de ser, com ho continua sent ara, un pas «natural», instintiu i alhora lògic, en ser conscient dels problemes extraliteraris que amenaçaven, i continuen amenaçant, la viabilitat de la seva llengua com a vehicle de cultura i d'expressió literària, i fins i tot la seva pròpia supervivència i la de la cultura i la societat que es manifesten a través seu.¹⁵ La dimensió política de l'obra de Joan Fuster rau precisament a salvaguardar i refermar la utilitat del català com a vehicle literari i la supervivència i la continuïtat de la cultura catalana —de la cultura que s'expressa en català i, per tant, també la valenciana— en uns temps de canvis econòmics, socials i polítics —i també culturals— accelerats, com van ser els de la segona meitat del segle xx.

Escriptor, sí. Un gran assagista. De l'estirp d'Eugeni d'Ors i de Josep Pla, que tant va admirar i tant el van influir. En la forma —la prosa intel·ligent, l'adjectiu just— i en la intenció: la modernitat, la voluntat modernitzadora, europeïsta, del país i la seva cultura. Joan Fuster és un gegant de la literatura d'idees, de l'observació intel·ligent de la realitat política i social, i de la cultura, del seu temps, del pensament crític del segle xx, que projecta una ombra allargada al segle XXI. Com diu Gustau Muñoz en un article publicat a *L'Espill*, la revista que va fundar el mateix Fuster i que ara codirigim Gustau i jo, l'obra de Fuster és un oceà de suggestions, de pàgines brillants i incisives. I que han resistit molt bé el pas del temps: «Centenars de pàgines seves, literalment, s'aguanten i provoquen, encara, la reflexió, el somriure, la guspira necessària per activar les neurones, el plaer de la intel·ligència...».¹⁶

Joan Fuster és també un gran escriptor europeu i universal, en la tradició humanista que va d'Erasme de Rotterdam i Michel de Montaigne als il·lustrats fran-

exemple, amb Josep Pla. La majoria de la producció escrita tant de Fuster com de Pla van aparèixer originalment en castellà, i sense la tasca de traducció i edició de l'obra de Pla impulsada per Josep Vergés, el director de l'Editorial Destino, no tindriem ara l'obra monumental (quaranta-set volums publicats entre 1966 i 1992) que acredita l'escriptor de Palafrugell com un immens autor català i en català.

15. Vegeu un testimoni primerenc de l'actitud de Fuster al respecte a Antoni FURIÓ, «De la literatura i la cultura a la política», *L'Espill*, núm. 67 (2021), p. 21-32.

16. Gustau MUÑOZ, «Llegir Fuster al segle XXI», *L'Espill*, núm. 67 (2021), p. 33-46. Aquest text, junt amb altres que l'autor ha dedicat a l'escriptor de Sueca, ha estat recopilat a Gustau MUÑOZ, *Profeta de la raó: Sobre Joan Fuster*, Catarroja i Barcelona, Afers, 2023.

cesos del segle de les llums, Voltaire i Diderot, a Bertrand Russell, Albert Camus i Jean-Paul Sartre, ja al segle xx. Un heterodox, un dissident, com molts dels que ell mateix va estudiar, que per a moltes generacions de valencians va ser també un *maître-à-penser*, un intel·lectual compromès amb els problemes del seu temps i del seu país.

D'on va sorgir —i quines causes n'expliquen l'aparició— aquest immens escriptor que el 1968, quan encara només tenia quaranta-cinc anys, va publicar el primer volum de les seves *Obres completes* en una col·lecció de «Clàssics Catalans del Segle XX»? Ell mateix ho justificava, no sense aprensió i una modèstia relativa, ufana, en la introducció del llibre:

Una de les coses pitjors que podien passar-me en aquesta vida —vida literària, vull dir— era veure'm qualificat de «clàssic». L'epítet em feia angúnia: resulta lleugerament mortuori, pedant i no sé si fins i tot una mica injuriós. I heus ací que ara me'l trobo al damunt. L'etiqueta no passa de ser una simple argúcia comercial, és clar. Els editors pensen que una col·lecció d'Obres Completes aconseguirà vendre's amb més facilitat si confereixen el títol solemne de «clàssics» als autors amb qui han tingut la sort o la innocència de firmar un contracte. Potser s'equivoquen. En tot cas, els pobres lletraferits que ens limitem a suportar les conseqüències de la maniobra no mereixem ser acusats de petulància. I encara, el risc de petulància seria mínim: l'apel·latiu de «clàssic» que se'ns aplica ve corregit per dos atenuants ben explícits, «català» i «del segle xx». Sospito que un «clàssic català del segle xx» deu ser una ració ben mòdica de «clàssic». Deixem-ho córrer, doncs.¹⁷

Per a molts, fins i tot per als qui el conegueren de prop, Fuster és un cas insòlit, difícil d'explicar. Ja quan va publicar el seu primer article el 1944, als vint-i-dos anys, una valoració crítica titulada «Vint-i-cinc anys de poesia valenciana»,¹⁸ deixà desconcertats la vella generació literària supervivent de la guerra i la desfeita pel seu domini de l'idioma i per la seva prosa exigent, fins al punt que Carles Salvador dubtava si no es tractava d'un pseudònim: «Joan Fuster, crítico y poeta valenciano desconocido personalmente por nosotros, es ya un escritor maduro y hasta sospechamos, dada la manera de aparecer los luceros de nuestro cielo literario, que J. Fuster no sea un nombre de pila sino la vulgaridad de un pseudónimo».¹⁹ «Dada la manera de aparecer los luceros», és a dir: molt de tard en tard, rarament, i no de manera sobtada, abrupta. Eren quatre gats, els escriptors

17. JOAN FUSTER, «Introducció», *Obres completes/1*, Barcelona, Edicions 62, 1968, p. 7-20 (esp. p. 7).

18. JOAN FUSTER, «Vint-i-cinc anys de poesia valenciana (1920-1944)», *Almanaque de 'Las Provincias' para 1945*, València, Las Provincias, 1944, p. 393-396.

19. CARLES SALVADOR, «Un nuevo poeta», *Las Provincias* (10 maig 1947).

en català en la València derrotada i grisa de la postguerra immediata, i ni tan sols es coneixien entre ells. I l'aparició de cada nou lletraferit era saludada com un miracle.

Per la seva part, el periodista i polític Vicent Ventura, gran amic de Fuster, l'explicava com una xamba genètica.²⁰ No nego les mutacions, els atzars genètics. Sense ells, no estaríem on estem. Potser encara estaríem dalt dels arbres o tractant d'assolir la posició erecta en la sabana. Però al meu parer, les causes són unes altres. Tant biològiques o biogràfiques com culturals, històriques. Sueca, el pare i els llibres. A Sueca, on va nàixer Joan Fuster el 1922, ara fa cent anys, només parlaven en castellà el jutge de primera instància, la dotació de la Guàrdia Civil, les monges de l'asil d'ancians i els mestres d'escola a l'escola, no al carrer. Era una població molt polaritzada socialment, on la majoria eren jornalers agrícoles immigrants, atrets per les possibilitats de treball que ofería el cultiu de l'arròs,²¹ entre ells, la pròpia família de Fuster.²² Però el pare de l'escriptor, Joan Baptista Fuster Seguí, va desertar del camp, va estudiar arts i oficis i, al contrari que els jornalers, que eren tots anarquistes, es va fer carlí. De dretes i carlí, com la majoria dels rics propietaris de la localitat, que el 1899 compraren per a aquesta el títol de ciutat a la reina regent Maria Cristina d'Hasburg-Lorena. Això tindria importants conseqüències per al fill. Pogué freqüentar el casino carlí, on es duia a terme una intensa activitat recreativa i social, però també cultural, amb lectures de poemes, concerts de música i la representació regular d'obres de teatre, moltes d'elles en vernacle. També pogué alternar i fer-se amic amb els fills dels rics, dels grans propietaris agrícoles. I, sobretot, pogué estudiar en el mateix col·legi que ells, el Centro Politécnico, perquè el pare hi era mestre de dibuix.²³

Val a dir que a Sueca hi havia una doble tradició literària. L'una més culta i refinada, catòlica i conservadora, que s'expressava en un català correctíssim, però arcaïtzant, molt lluny de la llengua parlada al carrer. I l'altra més popular i festiva, republicana i farcida intencionadament de castellanismes per tal d'accentuar-ne l'efecte còmic. El primer contacte de Fuster amb el català com a llengua literària i de cultura degué tenir lloc al casino carlí, en la segona meitat dels anys

20. L'atribució a Vicent Ventura de l'expressió «xamba genètica» referida a Fuster, la va fer per primera vegada Josep Iborra, segons contava el mateix Ventura en una intervenció pública en la qual aquest l'atribuïa al seu torn al mateix Fuster, que l'hauria emprada en un dels seus judicis finals per a referir-se a la importància de l'atzar biològic en la conformació de la singularitat de les persones, en la seva manera de veure el món, pròpia i distinta dels altres. <https://www.youtube.com/watch?v=InzIkcAktF0>.

21. Salvador VENDRELL i Salvador CARBONELL, «Dades per a l'estudi de l'estructura social i econòmica de Sueca (1922)», *Quaderns de Cultura de Sueca*, núm. 1 (1980), p. 93-106.

22. Antoni FURIÓ, *Àlbum Fuster*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1994.

23. Antoni FURIÓ, *Àlbum Fuster*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1994.

vint i principis dels trenta. Amb la República, les conviccions polítiques es radicalitzaren i el tradicionalisme conservador dels pares carlins ja no resultava suficient ni atractiu per als fills. Dels dos fills del cap dels carlins a Sueca, l'un, Josep Garcia Messeguer, seria el fundador de Falange a Sueca, mentre que l'altre, Ramon Garcia Messeguer, ho seria del Partit Comunista. El gran, Josep, va escriure un acte sacramental, *Magdala*,²⁴ inspirat en Maria Magdalena, en un català encarcerat i segurament difícil d'entendre per l'audiència i amb música de Marià Martí, que va ser estrenat al Saló Joventut Tradicionalista de Sueca el 23 de març de 1935. I estic segur que abans que fos assassinat, el desembre de 1936, als trenta-sis anys, va influir en el jove Joan Fuster, que no devia tenir més de dotze o tretze anys. Ho dedueixo perquè el setembre de 1939, cinc mesos després d'acabada la guerra, Joan Fuster i el seu amic Fermí Cortés, de setze i quinze anys, respectivament, demanaren l'ingrés com a socis de Lo Rat Penat —la institució que encarnava el valencianisme més tradicional i folklòric, fundada el 1878—, a València. Era impossible que s'haguessin fet valencianistes en aquells cinc mesos, i durant els tres anys anteriors, és a dir, durant la guerra i amb el pare pres en un camp de concentració, no hi havia hagut un ambient propici per al valencianisme conservador. El desveltament d'aquells dos joves valencianistes a la llengua i la cultura dels valencians deu haver estat anterior, abans de la guerra. De fet, es conserven versos en català de Fermí Cortés escrits l'any 1938, laudatoris del general Franco.²⁵ Escriure versos era una afició que compartien tots els amics, nascuts i formats en un entorn conservador i dretà. La diferència és que des del primer moment Fuster i Cortés escrivien els seus en català, i en un català correcte, fabrià.

He parlat de Sueca, del pare i de l'entorn social i cultural. El tercer factor que explica Fuster són els llibres, les lectures. Un altre aforisme de l'escriptor, recollit igualment a *Consells, proverbis i insolències*, diu: «Els llibres no supleixen la vida, però la vida tampoc no supleix els llibres». L'escriptor en valencià es va fer valencianista i catalanista llegint els escriptors del País Valencià i del Principat, descobrint l'abast territorial de la llengua i la digníssima qualitat dels seus poetes i narradors. També les bases per al recobriment nacional en llibres com *Concepte doctrinal del valencianisme*,²⁶ de Joaquim Reig, o *El País Valencià*,²⁷ de Felip Mateu i Llopis. Mateu i Llopis, un valencianista conservador d'abans de la guerra, que havia ingressat al cos d'arxivers, bibliotecaris i arqueòlegs, i que als anys trenta va dur la secció de Numismàtica i Medallística al Museu Arqueològic Nacional, a Madrid, i va ser di-

24. Josep GARCIA MESEGUER, *Magdala: Auto sacramental en dos actos y seis cuadros*. Sueca, 1935.

25. Arxiu personal de Fermí Cortés.

26. Joaquim REIG, *Concepte doctrinal del valencianisme*, València, L'Estel, 1932.

27. Felip MATEU I LLOPIS, *El País Valencià*, València, L'Estel, 1933.

rector del Museu Arqueològic i la Biblioteca Provincial de Tarragona, va ser nomenat el 1939 director de la Biblioteca Central, és a dir, de l'antiga Biblioteca de Catalunya, a la qual els franquistes li van canviar el nom, de tan subversiu que resultava ja fins i tot el nom de Catalunya.

Fuster es formà en aquest entorn conservador i catòlic, en el qual, ja després de la guerra, la figura indiscutida era Xavier Casp, participant habitual en els Jocs Florals i altres certàmens literaris de la llengua catalana. Tanmateix, el contacte amb els escriptors republicans i d'esquerres de la preguerra, com el ja esmentat Carles Salvador, i, sobretot, amb els catalans exiliats a Amèrica el farà anar evolucionant cap a posicions cada vegada més liberals i progressistes.²⁸ Al contrari que al Principat, el valencianisme conservador i folklòric no tingué problemes amb el règim, que l'utilitzà políticament. Fins i tot la filla del general Aranda, el militar que ocupà València el 1939, i la filla del mateix general Franco, Carmencita, van ser regines dels Jocs Florals de Lo Rat Penat a la primeria dels anys quaranta.²⁹ Fuster no podia sentir-se identificat amb aquell valencianisme tronat i innocu, quan la modernitat estava en un altre costat, sobretot en la generació de 1927, en el cas de la literatura castellana, però també en la literatura catalana a l'interior i a l'exili. No tardaria a produir-se el trencament amb Xavier Casp, que l'acusaria amargament de preferir els qui cridaven «Visca Macià i mori Cambó!», en al·lusió als exiliats republicans.³⁰ El procés ja estava en marxa i era imparable. El 1950, als trenta-dos anys, Fuster publicava a *La Nostra Revista*, feta a Mèxic, l'article «València en la integració de Catalunya», on ja estava condensat, en essència, el seu ideari polític: la «incompletud» de Catalunya sense el País Valencià i les Illes, la integració dels tres països en una sola nació:

Mentre el problema de València no serà considerat pels catalans estrictes com un problema llur, i com un problema rigorosament nacional —des dels punts de mira econòmic, polític i cultural—, el catalanisme no deixarà d'ésser un moviment fracassat en potència...

Perllongar el desinterès del catalanisme per València equivaldria a convertir en irreparable una desgràcia essencial —i no escric *essencial* per amena afició a l'adjectiu. Si els intents que hi fem els escassos catalanistes valencians no

28. J. Àngel CANO MATEU, «Les relacions literàries i culturals entre Carles Salvador i Joan Fuster: la correspondència inèdita», a Manuel PÉREZ SALDANYA i Rafael ROCA (ed.), *Actes del Dissetè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, València i Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes i Institut d'Estudis Catalans, 2017, p. 249-259.

29. Santi CORTÉS, *València sota el règim franquista (1939-1951): Instrumentalització, repressió i resistència cultural*, Barcelona i València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Institut de Filologia Valenciana, 1995.

30. Joan FUSTER, *Correspondència 9 i 10: Xavier Casp, Miquel Adlert, Santiago Bru i Vidal*, ed. a cura de Josep Ballester, València, Tres i Quatre, 2006 i 2008, 2 v.

troben al Principat més que un ressò platònic, de cortesa simpatia, la reintegració nacional de Catalunya seguirà frustrada, seguirà frustrant-se cada dia. Sense remei.³¹

Els exiliats, i en particular Vicenç Riera Llorca, organitzarien el primer viatge de Fuster a Barcelona, amb el pretext de presentar un petit llibre sobre *La poesia catalana fins a la Renaixença*, publicat a Mèxic el 1954,³² de llegir els seus poemes i de donar alguna xerrada, però amb el propòsit, sobretot, d'establir contactes amb els escriptors i intel·lectuals del Principat, sorpresos per la potència d'aquella nova veu que venia del sud.³³ La resta és ben coneguda, i no la puc resumir en quatre pinzellades. L'efecte positiu que causà tant en els més grans, com Carles Riba, Clementina Arderiu, Josep M. López Picó i Rafael Tasis, com en el més joves, com Albert Manent, Maurici Serrahima, Joan Oliver i Joan Triadú. La relació amb els editors, amb Francesc de Borja Moll a Mallorca i amb Josep Maria de Casacuberta i Josep Maria Cruzet a Barcelona, amb Oriol Folch i Joaquim Maluquer, amb Josep Pla i Jaume Vicens Vives, amb Max Cahner i Josep Maria Castellet; els primers llibres i els primers premis; *Nosaltres, els valencians* i *El País Valenciano*; els Països Catalans; l'evolució ideològica cap a un liberalisme humanista i un marxisme gramscian; la renúncia a l'advocacia, que a penes arribà a exercir; i la professionalització com a escriptor, col·laborant primer en la premsa de València i, quan se li tancaren les portes d'aquesta, en la de Barcelona: en *El Correo Catalán* del lobby dels cotoners, *Tele/eXprés* i, sobretot, *La Vanguardia*; la crítica literària a *Destino* i altres publicacions; els articles a *Serra d'Or*; l'aventura editorial d'A. C.;³⁴ la participació en gairebé tots els jurats de premis literaris; les polèmiques literàries, com la que envoltà *La plaça del Diamant*, que a Pla, que no se l'havia llegida, no li agradava perquè s'havia presentat amb el títol de *Colometa*; el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes; els doctorats *honoris causa*; els Premis Octubre; els atemptats amb bomba que van estar a punt de costar-li la vida el 1978 i el 1981;³⁵ els aplecs a la plaça de bous de València; la incorporació a la

31. Joan FUSTER, «València en la integració de Catalunya», *La Nostra Revista*, núm. 52-53 (abril-maig 1950), p. 136-137.

32. Joan FUSTER, *La poesia catalana fins a la Renaixença*, Mèxic, Edicions Catalanes de Mèxic, 1954.

33. El primer viatge de Joan Fuster a Barcelona es pot seguir a través de la seva correspondència, en particular la intercanviada amb Vicenç Riera Llorca: Joan FUSTER, *Correspondència 15 i 16: Vicenç Riera Llorca*, València, Tres i Quatre, 2021.

34. Sobre aquesta editorial, que pren el nom de les inicials del seu propietari, Armand Carabén, tot i que també s'ha dit que volia dir Aportació Catalana, vegeu el recent estudi de Teresa MUÑOZ LLORET, «A. C., una aventura editorial de Joan Fuster», a Ferran CARBÓ, Antoni FURIÓ i Tobies GRIMALTOS (ed.), *Una posteritat de paper: Simposi Internacional Joan Fuster (Centenari del naixement, 1922-2022)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2022, p. 321-348.

35. Francesc BAYARRI, *Matar Joan Fuster (i altres històries)*, Almàssera, Companyia Austro-hongaresa de Vapors, 2018 (nova edició en 2022).

Universitat de València, la tesi doctoral i la càtedra; la decepció i el silenci autòimposat; la mort... «I morir deu ser deixar d'escriure», un altre dels aforismes. Com també aquest altre: «La meva posteritat serà de paper».³⁶

La mort, sempre ben present en l'obra de l'escriptor, que, quan encara ni havia fet els quaranta-dos anys, imagina i descriu de manera vistosa i sarcàstica com seria el seu propi soterrar, en una carta enviada al cantant i músic Raimon, l'1 de febrer de 1964, i que no em resisteixo a reproduir tot i la seva extensió:

He fet ja testament: he deixat escrit tot el que vull que facen amb el meu cadàver abans que entre en estat de putrefacció. Seran (o haurien de ser) cerimònies d'un esteticisme descarat. Allà tindran (tindreu) un cos inànim, amortallat, que començarà a pudir, però que, al capdavall, no deixarà de ser un «residu» de Joan Fuster. Us el mirareu: una cosa rígida, pàl·lida, repugnant. El de les «pompes fúnebres» m'haurà afaitat, però el pèl de la barba continuarà creixent, i les ungles dels dits. Em veureu dins del taüt, i direu «Pobre Fuster!» I jo, que ja no hi seré, sentiré una gran compassió per mi i per vosaltres i per allò que el ministre Malraux deia (ho havia dit abans Montaigne) «la condició humana». Déu Nostre Senyor m'acollirà en el seu si. En el cel, que ja podré «disfrutar» gràcies al progressisme dels Pares Conciliars, menjaré coquetes amb mel i sentiré com els àngels toquen l'arpa (millor que el «Raimon» la guitarra). El soterrar serà sobri i fi. Em portareu al muscle: tu no, perquè ets massa nano; però quatre patriotes decidits ja els trobareu, capaços «d'aguantar» la caixa i el mort. No hi haurà capellans. Al cementiri, uns músics (que pagareu a comptes del meu patrimoni) rascaran els instruments sobre una partitura prèviament escollida: un quartet de Mozart, no recorde ara quin. Després, l'Aracil [Lluís V. Aracil, sociolingüista] dirà unes paraules, l'Alfonsito [Alfons Cucó, historiador i polític] llegirà uns versos, i l'Alpera [Lluís Alpera, poeta, crític i professor universitari] uns altres (realistes). Potser l'únic que plorarà de veres serà el Valerià [Valerià Miralles, polític nacionalista], que és el més polític de tots... Mentre em colgaran —en terra: a la terra anirem—, els del violí tornaran a Mozart. ¿Queda bonic, no? Serà un dia de tardor, a Sueca. El cementiri de Sueca és tranquil, plàcid. Hi ha, a la porta, uns grans eucaliptus remorosos, i a dintre, xiprers i baladres. Sobre les cordes de Mozart cantarà algun ocell providencialment convocat a l'acte. Allà on m'enterrareu, però, no hi ha arbres ni arbusts: ni xiprers, ni baladres. És el cementiri civil. Allà hi ha soterrats quatre suïcides i set o vuit maçons (de l'època en què a Sueca encara hi havia maçons). El sepulterer deixarà caure terrosos i herbes sobre el taüt. Pum, pum, pum! Les paletades de terra faran un soroll impressionant. Damunt del clot tapat, posareu una pedra que dirà: «Ací jau J. F. Va viure com va morir: sense ganes». (O «va morir com va viure»: tant se val). I us n'anireu. La tarda tindrà un color torrat, amable, gloriós. L'aire us portarà les olors acres de l'arròs i del fang. El riu és al costat: passa a quatre passes de les tombes. És el Xúquer, un riu moro i

36. Aforismes recollits al llibre *Consells, proverbis i insolències*, Barcelona, Editorial A. C., 1968.

benèfic, que fa milers d'anys que alimenta a la meua gent. Sortireu del cementiri, taciturns, sense saber què dir-vos. Encendreu un chester. Fallarà la mistera, i algú dirà: «¿Qui té mistos?». A la quarta glopada de fum, haureu començat a contar xistes. «Jo» quedaré allà, sota terra. «Dios mío que solos / se quedan los muertos!», escrivia don Gustavo Adolfo (analfabet!: vull dir Bécquer, i no cap rei de Suècia!!!). M'hi hauré quedat «solo». Com un dels «solos» de flautí que tu tocaves en la Música Nova [banda de música de Xàtiva en la qual tocava Raimon]: seré, per sempre més, un nom que s'oblida. I...³⁷

I bé, el volum de l'obra publicada de Joan Fuster és oceànic. Setanta llibres, quatre mil articles periodístics, centenars de col·laboracions en revistes i altres publicacions, pròlegs a llibres d'altres, escrits a catàlegs de pintors, a discos de cantants...³⁸ i milers de cartes. Només l'obra catalana, de la qual enguany han aparegut els volums quatre i cinc, farà, quan es completi, set volums, de més de mil pàgines cada un.³⁹ I això només el Fuster en català, perquè encara queda tot aquell que no ha estat traduït i que avui només és accessible en les hemeroteques. L'Any Fuster hauria estat una bona ocasió per iniciar-ne la recopilació, la traducció i la publicació, però les autoritats semblen mirar cap a un altre costat, cap a una altra mena de celebracions, més efímeres: unes jornades acadèmiques, un cicle de conferències, alguna taula rodona. Pel que fa a la correspondència, s'han publicat ja dinou volums, els dos últims dels quals contenen les cartes intercanviades amb el pinyol, el nucli dur, d'Edicions 62: Josep M. Castellet, Eulàlia Duran, Teresa Lloret i Francesc Vallverdú.⁴⁰ I encara les traduccions a altres llengües: al gallec, al castellà, a l'anglès, al francès, a l'italià, a l'alemany i al rus.⁴¹ Les traduccions no

37. Carta de Joan Fuster a Raimon, de l'1 de febrer de 1964, publicada a Joan Fuster, *Correspondència 20: Raimon i altres noms de la Nova Cançó*, ed. a cura de Rafael Xambó, València, Tres i Quatre, 2023, p. 43-52.

38. Antoni FURIÓ, «La producció bibliogràfica de Joan Fuster», a Josep IBORRA (ed.), *Home natge a Joan Fuster*, València, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Consell Valencià de Cultura, 1994, p. 365-379; Josep BALLESTER i Antoni FURIÓ, *Joan Fuster 1922-1992. 10 anys després: Breu antologia i bibliografia sobre l'autor valencià*, Barcelona, Institut de les Lletres Catalanes, 2002.

39. JOAN FUSTER, *Obra completa*, ed. a cura d'Antoni Furió i Josep Palàcios, I: *Poesia, aforismes, diari, vinyetes i dibuixos*, Barcelona, Edicions 62 i Universitat de València, 2002; II-III: *Assaig, 1 i 2*, Barcelona, Edicions 62 i Universitat de València, 2012; IV-V: *Llengua i literatura, 1. Dels orígens a la Renaixença i 2. Època contemporània*, Barcelona, Edicions 62, Universitat de València i Institut Alfons el Magnànim, 2022. Els volums VI i VII, en preparació, es preveu que apareguin l'any 2024.

40. JOAN FUSTER, *Correspondència 18 i 19: L'entorn d'Edicions 62, 1a part (Josep M. Castellet i Francesc Vallverdú), 2a part (Eulàlia Duran i Teresa Lloret)*, ed. a cura de Teresa Muñoz Lloret, València, Tres i Quatre, 2022. Posteriorment, després de la celebració d'aquest col·loqui, ha aparegut un altre volum, el vintè, citat en la nota 37, en el qual es recull la correspondència amb Raimon i altres cantants i músics de la Nova Cançó.

41. De Joan Fuster s'havien traduït ja *Dictionary for the idle*, per Dominic Keown, Sheffield, Sheffield Academic i CEIC Alfons el Vell, 1992 (reeditada el 2006 per Five Leaves Publications, Nottingham); *Dizionario per gli oziosi*, per Donatella Siviero, Nàpols, Tullio Prionti, 1994; *Giudizi finali*,

asseguren necessàriament una bona recepció, però la fan possible. Fuster és un escriptor europeu que interpel·la els europeus, tant com interpel·la els valencians i els catalans.

Em quedo sense temps, però encara em queden dues idees per acabar, exposades ja de manera telegràfica. L'una és la comparació amb Jaume Vicens Vives, l'historiador i referent intel·lectual de successives generacions de polítics i empresaris catalans, mort el 1960 als cinquanta anys. La influència de *Notícia de Catalunya* sobre *Nosaltres, els valencians* és clara i reconeguda, i també el fet que el segon llibre porta el títol que hauria d'haver portat el primer, però que les circumstàncies del moment, 1954, aconsellaren substituir-lo per un altre més inòcu. Vicens Vives s'adreçava sobretot, en aquest i en altres llibres, als capitans de la indústria i la política que dirigirien un dia, quan es produís la transició a la democràcia, els destins del Principat. El seu pensament polític i sobretot la seva idea sobre l'encaix de Catalunya a Espanya, la idea que el Principat havia de ser-ne el motor, la locomotora, però ja no des de la sala de màquines, des de l'economia, sinó també des del comandament, des de la política, ha impregnat el *mainstream*, el corrent principal i majoritari, del catalanisme, de Convergència i Unió al Partit Socialista, de Jordi Pujol i Miquel Roca a Raimon Obiols, Narcís Serra i Pasqual Maragall, fins a ben entrat el segle XXI, fins que ha estat impugnat i substituït per l'independentisme i el Procés. Fuster, en canvi, no podia adreçar-se a la mateixa audiència i el seu llibre anava destinat sobretot als joves universitaris, als intel·lectuals i polítics que, també un dia, haurien de dirigir el país. Dos projectes contemporanis de modernització política i de progrés, però amb una coloració, un abast territorial i uns destinataris diferents.⁴²

I l'altra idea final. En un informe autobiogràfic que Fuster va enviar a Josep Pla perquè aquest redactés l'«Homenot» que li va dedicar, publicat el 1962, l'escriptor conclouia el seu escrit amb aquestes paraules:

Soc un gran treballador —aquesta virtut no vull que me la neguin—, i l'únic que lamento és que la necessitat de guanyar-me la vida a força d'escriure em deixi, ara, tan poc de temps per llegir. Llegir és l'única cosa que m'ha divertit, sempre. I no voldria morir-me sense haver deixat en funcionament i «en forma», al País Valencià, uns quants equips d'intel·lectuals i de no intel·lectuals

per Giuseppe Faggin, Faenza, Mobydick, 2006, i *Dictionnaire à l'usage des oisifs*, per Jean Marie Barberà, Tolosa, Anacharsis, 2014; i el 2022, l'any del centenari, es van traduir *Nacionalismo, liberalismo e outros temas*, per Xesús González Gómez, Santiago de Compostella, Laivento, 2022; *Final judgments*, per Mary Ann Newman, Londres, Fum d'Estampa Press i Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2022, i *Sagitario*, per Maria Rosich, Barcelona, Rayo Verde, 2022. Les traduccions a l'alemany i al rus es troben en preparació.

42. Antoni FURIÓ, «*Nosaltres, els valencians* i *Notícia de Catalunya*, Fuster i Vicens Vives, cara a cara», *Serra d'Or*, núm. 626 (2012), p. 22-25.

capaços de remoure —o almenys d'intentar-ho— aquesta societat en perpètua somnolència digestiva...⁴³

I en una carta escrita aquell mateix any Fuster es mostrava exultant:

Al principi us indicava que hi ha gent jove, esperançadora. Són universitaris que treballen força i fan coses que semblen impossibles en la València del 1962. Mai no ha fet la impressió, mirada de lluny, de tan «catalanitzada», la Universitat de València, com avui. Hi ha mesos del curs escolar que gairebé la meitat dels actes para-acadèmics —conferències, col·loquis— s'hi fan en català, no tant per la tríade de catedràtics nostrats que hi ha, sinó per la pressió d'un petit grup d'alumnes. Aquests nois fan versos, és clar; però fan més coses que versos. Jo hi tinc molta confiança. Però ningú no podria preveure què donaran de si, en el futur.⁴⁴

El futur és ja avui passat, i el 1992, poc abans de morir, en una d'aquelles «converses inacabades» amb Toni Mollà, publicades pòstumament, Fuster es mostrava molt decebut:

Mai no hi havia hagut ací una generació amb tantes possibilitats intel·lectuals... Amb aquesta generació de què et parle, el país podia haver tingut una consistència molt important. ¿Que què collons ha passat perquè tot això no quallàs com alguns esperàvem? Doncs, no ho sé, la veritat. Alguns s'han refugiat en la seua especialitat o en la política —com és el cas de l'Ardit i del Cucó, que són historiadors—, altres, com el Marquès —supose que per necessitat econòmica— han d'escriure de culs en els diaris, i així tot. Si t'ho mires amb distància, era un grup impressionant. Però quan es produeix una cosa com aquesta en una societat concreta, si no hi ha plataformes que aglutinen, la gent es dispersa, cosa que ha passat sempre a València, des de la darrera del segle XVI, o abans. La ciutat de València no alimenta els seus intel·lectuals.⁴⁵

És clar que la història, al contrari del que s'afirmava fa uns anys, no s'ha acabat, i que encara queda espai per a l'esperança, al País Valencià i als Països Catalans. La seva idea bàsica, imprescindible —i de nou, un altre aforisme: «No tingueu més conviccions que les decididament imprescindibles»—, continua ben viva i actual: la idea que, si no és compartit, no hi haurà futur per separat per a ningú, ni tan sols per al Principat, almenys en termes nacionals. Fuster, ja ho he

43. «Informe autobiogràfic de Fuster a Josep Pla», a Joan FUSTER, *Correspondència 1: Carner, Manent, Riba, Pla, Espriu, Villalonga*, ed. a cura de Francesc Pérez Moragón, València, Tres i Quatre, 1997, p. 270-277.

44. Carta de Joan Fuster a Josep Pla, a Joan FUSTER, *Correspondència 1*, p. 117-126 (esp. p. 123).

45. Toni MOLLÀ, *Joan Fuster: Converses inacabades*, València, Tàndem, 1992, p. 35-36.

dit, és un escriptor immens, i aquesta és la seva principal condició, però no és estrany que, com fa més de setanta anys, quan iniciava la seva singladura literària, també avui, per als escriptors valencians i catalans en general, escriure, en una llengua o una altra, sigui ja un acte polític.⁴⁶ Ni que la literatura, especialment la bona, la més exigent, acabi portant, d'una manera o altra, a la política. L'obra de Joan Fuster, que el centenari del seu naixement ens invita a descobrir o llegir de nou, serenament i sense prejudicis, n'és una bona prova.

46. Escriure, en una llengua o una altra, és ja un acte polític. Vegeu Antoni FURIÓ, «L'escriptor, fins i tot quan no fa "política", fa política», a *Joan Fuster: història i memòria*, ed. a cura d'Antoni Martí Monterde, Barcelona, Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya, 2023, p. 257-275.

Comunicacions

Joan Fuster, traductor: la traducció de *La pesta* (1962), d'Albert Camus¹

Francesca CERDÀ I MOLLÀ
Universitat Pompeu Fabra

Quan un es dedica, *hic et nunc*, a treballs d'aquesta mena —trascolament lingüístic de textos literaris—, no pot esperar-ne sinó unes molt relatives compensacions econòmiques: seria ben trist que, damunt, hagués d'operar sobre papers que no li produeixin, per arrodonir el salari, una forma o altra de satisfacció intel·lectual.

Joan FUSTER, «Pròleg», a *La quarta vigília* (1962)

FUSTER I ELS EDITORS, ELS EDITORS I FUSTER

Les traduccions de Fuster que més es coneixen i més se solen esmentar són sens dubte les de novel·la i assaig que va publicar als anys seixanta en editorials de Barcelona, sobretot les d'Albert Camus. Probablement és així perquè corresponen a la seua etapa més productiva com a traductor, perquè van ser publicades en format de llibre, i amb els anys han estat reeditades, i perquè Camus és, al capdavall, l'autor més traduït per Fuster. Això no obstant, convé recordar que la seua activitat com a traductor no es limita només a la dècada dels seixanta, sinó que s'estén gairebé al llarg de la seua vida literària (Cerdà, 2022a i 2022b, p. 93): les primeres traduccions que va fer, de poesia, coincideixen més o menys amb els seus inicis literaris als anys quaranta, i l'any 1989, tres anys abans de morir, encara va publicar amb Josep Palàcios, en la col·lecció «Alfabet», una traducció del *Discurs d'acusació al rei*, de Saint-Just.

Aquesta activitat, però, va desenvolupar-se de manera intermitent, amb períodes relativament intensos, com els anys seixanta, i d'altres en què va traduir

1. Aquesta recerca s'ha beneficiat d'una beca de Formació del Professorat Universitari del Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats (referència FPU2017-00480).

poc o gens. I això té a veure amb el fet que normalment depenia dels encàrrecs o projectes que editors, altres companys d'ofici i amics li anaven plantejant. De totes les traduccions que va realitzar, ara per ara sembla que la de *La putain respectueuse*, de Jean-Paul Sartre, la qual va deixar inacabada el 1951, és l'única que va fer sense que hi influís la petició expressa o la mediació d'un altre agent, o sense que hagués de servir per a un altre propòsit que la mera experimentació. En els altres casos, fins quan és ell qui proposa l'obra a traduir —com la novel·la *Fontamara*, d'Ignazio Silone— hi ha algú altre que l'anima a dur-la a terme amb la intenció de publicar-la o representar-la; o es dona alguna circumstància que duu Fuster a voler realitzar-la. En són bons exemples les festes patronals de Sueca, que l'any 1952 encoratgen Fuster i Francesc de Paula Burguera a representar-hi una obra estrangera culta en català —com va acabar essent *La bona nova a Maria*, de Paul Claudel— (Pérez Moragón, 2014), o la relació epistolar entre Fuster i Carlos Edmundo de Ory, que el 1954 porta Fuster a traduir al castellà dues narracions dels *Mites* de Jordi Sarsanedas, per donar-li a conèixer l'obra i convèncer-lo perquè en publicàs algun fragment a l'almanac per al 1955 de l'editorial El Grifón (Cerdà, 2022a i 2022b, p. 113-115).

Ara bé: malgrat que l'activitat traductora de Fuster depenga en bona mesura de les oportunitats que li anaven oferint els editors, més que no pas d'una veritable vocació de traductor,² això no treu que fos una persona molt conscienciada de la necessitat de traduccions i de la seua importància com a eina de normalització cultural i idiomàtica. A banda dels diversos escrits que va dedicar a la qüestió de la traducció, també va realitzar una important tasca com a editor i com a assessor literari de nombroses editorials —qüestió ja assenyalada per Furió (2002, p. XLIV i XLVI; 2012, p. 9), Simbor (2012, p. 46) i Viadel (2012, p. 25), entre molts d'altres—, i aquesta orientació també es va donar en el cas de l'edició de traduccions (Cerdà, 2022a i 2022b, p. 162-179).

En el cas de *La pesta*, una de les traduccions més conegudes i reconegudes de Fuster, no m'ha estat possible esbrinar amb exactitud els termes amb què es va endegar l'encàrrec ni si va ser Josep M. Boix i Selva, editor de Vergara, qui va proposar a Fuster traduir una obra de Camus per a la col·lecció «Isard» o si la proposta es va donar a la inversa, per tal com en la primera carta que he trobat referent a la traducció de *La pesta* Fuster ja tenia la traducció a mitges. Siga com vulga, és evident que Boix i Selva tenia un gran interès que «Isard» esdevingués la col·lecció de referència importadora de Camus al català. Com ja ha dit Laura Vilardell (2015, p. 97), que ha estudiat la col·lecció i la relació entre Boix i Selva i Fuster, Camus va ser l'autor més publicat per «Isard», amb un total de cinc obres: *La pesta* (1962), que va encetar la col·lecció; *La caiguda* (1964), en traducció de Bona-

2. Sobre aquesta qüestió, vegeu Cerdà (2022a i 2022b, p. 539).

ventura Vallespinosa, i *El mite de Sísif* (1965), *L'home revoltat* (1966) i *L'exili i el regne* (1967), a càrrec de Fuster i Josep Palàcios. També es va arribar a anunciar un volum que havia d'incloure les obres *El malentès* i *Calígula*, en traducció de Vallespinosa, però finalment no es va publicar. A més, gràcies a la documentació de l'editorial que es conserva al Fons Josep Maria Boix i Selva de la Biblioteca de Catalunya, podem saber que abans de projectar la col·lecció «Isard» Boix i Selva ja tenia pensat de publicar *La pesta* traduïda al castellà. Per tant, independentment de la influència que hagués pogut tindre Fuster en la decisió final de publicar Camus a «Isard», no hi ha dubte que era un autor que ja interessava molt a l'editor.

Tanmateix, tampoc no podem oblidar que, com ha explicat Montserrat Prudon (2005, p. 88), Camus és l'escriptor en llengua francesa més destacat en el conjunt d'articles de Fuster que ella ha estudiat, juntament amb Montaigne, Rousseau, Voltaire i Sartre, i que va arribar a traduir un total de cinc obres de Camus i a prologar-ne quatre. Així, doncs, encara que la proposta de publicar Camus traduït al català no hagués vingut directament de Fuster, queda clar que la bona entesa entre editor i traductor i el valor que tots dos atribueixen a Camus en la literatura europea de postguerra van ser factors decisius en la importació d'aquest autor a la literatura catalana.³ En aquest sentit, la carta que Boix i Selva envia a Fuster el 21 de febrer de 1963, quan ja s'havia publicat *La pesta*, és molt interessant perquè, com ha indicat Vilardell (2011, p. 163), posa de manifest la confiança que s'havia generat entre tots dos i la llibertat que l'editor dona a Fuster en la tria de títols per a traduir:

A tots agrada molt el teu Camus. Voldries traduir-ne alguna altra obra? Quina? O preferiries traduir algun altre autor? Què? De qui? (Boix i Selva, 1963)

EL PROCÉS D'EDICIÓ DE *LA PESTA*

Pel que fa al procés d'edició de *La pesta*, sabem que el 31 de maig de 1961 Fuster assabenta Boix i Selva que enllestiria la traducció en unes setmanes (Fuster, 1961a); el dia 11 d'agost li anuncia que ja la té molt avançada (Fuster, 1961b), i el 27 de setembre li envia una targeta de visita en què li comunica que ja li l'ha enviada (Fuster, 1961c). La carta de l'11 d'agost és molt representativa de les presses amb què Fuster degué realitzar la traducció, alhora que corrobora la idea que la tra-

3. Sobre l'interès de Fuster per Camus, també cal tindre en compte les aportacions prèvies de Vall i Solaz (1997 i 2010), Vicent Salvador (2006 i 2012) i Francesco Ardolino (2015), les quals no he comentat ací per limitació de temps i espai.

ducció era per a ell una activitat secundària, que feia, entre altres raons de pes —com la clara consciència de la necessitat de traduccions—, *pro pane lucrando*: «També la traducció de *La peste* la tinc molt avançada: vull acabar-la de seguida, no solament per alliberar-me'n, cosa important, sinó també, cosa més important encara, per cobrar-la!». De manera semblant, la carta enviada el 25 d'octubre de 1961, una vegada ja havia estat lliurada la traducció, és un bon exemple de la inestabilitat i la precarietat de l'escriptor català:

Us prego que m'envieu sense massa dilacions els honoraris d'aquest treball. La meua economia és molt precària!, i els espero a fi d'alleugerir-me una mica de certes feines de «jornaler» literari que ara m'aclaparen. De més a més, així podré dedicar-me més de ple als capítols de les *Literaturas hispánicas*,⁴ que ja tinc bastant avançats. (Fuster, 1961*d*)

El pròleg va enllestir-lo i enviar-lo a finals de novembre. Tot i això, el volum de la traducció va aparèixer com a «novetat del mes de desembre de 1962» (Vilardell, 2011, p. 257), és a dir, un any després de la recepció del pròleg per part de l'editorial.⁵

Desconec les raons per les quals la traducció va trigar tant a publicar-se. Sembla que no va ser per qüestions relacionades amb la censura, per tal com el censor, Saturnino Álvarez Turienzo, va autoritzar-la en la resolució del 7 de juliol de 1961 quan va sol·licitar-se'n el permís aportant l'original francès, i ho va fer sense gaires consideracions, abans fins i tot que Fuster l'hagués enllestida (Vilardell, 2015, p. 98).⁶ Més aviat, tot apunta que la demora en la publicació de *La peste* té més a veure amb el funcionament intern de l'editorial —potser, tot i que per ara no en

4. Es refereix al setè volum de la *Historia general de las literaturas hispánicas*, la direcció del qual assumí Boix i Selva. L'editor l'encarregà a Jordi Rubió i Balaguer, que havia d'ocupar-se de la literatura catalana del segle XIX, i a Fuster, que va ocupar-se de la literatura del segle XX. Finalment, però, el volum va sortir publicat a Vergara el 1968 sense els treballs de Rubió i Balaguer i Fuster perquè, segons explica Boix i Selva al de Sueca, el primer no havia enllestit la seua part. El 1971 Max Cahner gestionà amb Vergara la cessió dels drets per a l'edició del treball de Fuster, que, refet en català per ell mateix, va acabar publicant-se a Curial amb el títol, ja de sobres conegut, *Literatura catalana contemporània* (Cerdà, 2022*b*, p. 118, 230).

5. De fet, atesa la demora en la publicació de la traducció, Joan Sales va arribar a interessar-s'hi i oferí a Fuster de publicar-la al Club dels Novel·listes: «Durant l'expedició per la regió alcoiana tindrem temps de xerrar de moltes coses. Una d'elles, la qüestió de les traduccions encarregades per Vergara i segons sembla empantanegades. Hi havia la teua traducció de *La peste*, de Camus. Si aquells bons amics de Vergara no l'han de publicar, ens agradaria als del Club publicar-la nosaltres» (Sales, 1962).

6. Vilardell (2011, p. 99) ho atribueix al fet que havien passat uns cinc anys des de la concessió del Premi Nobel a Camus, que el tiratge de 3.000 exemplars que sol·licitava Vergara era molt més modest que els 15.000 d'Aguilar i que una traducció al català no tindria tanta difusió.

tenim cap prova, per raons de caire econòmic o comercial.⁷ En primer lloc, perquè, tot i comptar amb el pròleg cap al novembre del 1961, l'editorial no el va presentar a censura fins al març del 1962, així com tampoc no va fer la petició de renovació de la targeta d'autorització provisional de l'obra fins al febrer de 1963 —quasi un any després d'haver presentat la sol·licitud d'autorització del pròleg i quan *La pesta* ja feia un parell de mesos que havia sortit publicada. I, en segon lloc, per la gran quantitat de canvis que he pogut detectar entre la versió publicada de la traducció i la versió mecanoscrita de Fuster —conservada al Centre de Documentació Joan Fuster de Sueca—, els quals donen a entendre que el procés de correcció de l'obra degué ser més llarg i complex de l'habitual.⁸ Com veurem tot seguit, són canvis molt significatius i reveladors de la manera de fer dels editors i dels correctors catalans durant l'esclat editorial dels anys seixanta, i també de les tensions existents entre els escriptors i els correctors pel que fa a la confecció de la llengua literària, especialment quan es tractava d'escriptors de varietats lingüístiques diferents del català central. I, en qualsevol cas, evidencien un alt grau d'intervenció per part de la persona encarregada de corregir la traducció, raó per la qual aclarir-ne la identitat és especialment important.

Malauradament, la correspondència conservada entre Fuster i l'editor i la resta de documentació sobre l'editorial que es conserva al Fons Josep Maria Boix i Selva a penes aporten informació sobre el procés d'edició de *La pesta*, perquè en les cartes posteriors a l'enviament del pròleg passen a tractar-se altres temes. El que sí que he pogut esbrinar és que la traducció d'*El mite de Sísif* va ser corregida per Eduard Artells. Segons comunica Boix i Selva a Fuster en la carta enviada el 10 de novembre de 1965, les esmenes que Artells havia fet a l'original mecanografiat d'*El mite de Sísif* «són comptadíssimes i poc importants» (Boix i Selva, 1965). Aquest aclariment suggereix que en algun moment Fuster havia arribat a manifestar-se contrariat pel tipus d'esmenes que Artells (o potser un altre corrector) li havia fet en l'anterior traducció, una idea corroborada pel fet que, en la seua resposta del dia 11, Fuster li diu el següent: «El vostre corrector, *aquesta vegada*, ha estat molt respectuós» (Fuster, 1965a),⁹ donant entenent que abans no ho havia estat.

Així mateix, és important de remarcar que en la carta enviada el 27 de desembre de 1965 Fuster demana a Boix i Selva poder revisar les esmenes que li havien fet els correctors en la traducció de *L'home revoltat*, «com vaig fer amb el *Mythe*»

7. Voldria deixar constància del meu agraïment a Lara Estany i Laura Vilardell, que tan amablement van ajudar-me a resoldre els dubtes sobre el procés de censura d'aquesta traducció que em van sorgir durant la redacció del present apartat de la tesi.

8. Només perquè serveixa de referència, el document en què vaig anotar les variants que hi ha entre els dos estadis de la traducció arriba gairebé a les cent pàgines.

9. La cursiva és nostra.

(Fuster, 1965*b*). Sembla lògic, doncs, que Fuster va començar a prendre part en el procés de correcció de les traduccions a partir de l'encàrrec d'*El mite de Sísif* i que no ho va poder fer en el cas de *La pesta*. Això ajuda a explicar per què no s'ha conservat correspondència sobre el procés de correcció de *La pesta* i que, en canvi, Fuster es mostre molt cautelós i minuciós en la correspondència relativa a les correccions d'*El mite de Sísif*, *L'home revoltat* i *L'exili i el regne*, indicant fins i tot en quins aspectes de les traduccions calia que es fixassen els correctors. Al meu parer, aquesta suposició és bastant probable, tenint en compte la gran quantitat de canvis detectats entre les dues versions de *La pesta* i el fet que, com acabe de comentar, hi ha esmenes de la versió publicada amb les quals Fuster no estava d'acord. Tota aquesta informació és rellevant, perquè posa sobre la taula la possibilitat que Artells —que, com ja sabem, mantenia una posició molt diferent de la de Fuster pel que fa a la qüestió de la llengua literària i al paper dels correctors—, o potser algun dels seus col·laboradors o deixebles, siga el corrector de *La pesta*.

LA LLENGUA LITERÀRIA I LES SOLUCIONS DE TRADUCCIÓ DE *LA PESTA*

El buidatge del mecanoscrit i de la versió publicada de *La pesta* i l'anàlisi posterior dels criteris lingüístics i les solucions de traducció ens han permès d'obtenir una àmplia visió del model de llengua proposat en totes dues versions i del *modus operandi* del corrector pel que fa a les solucions de Fuster. En el cas de la versió mecanoscrita, sí que es reconeixen els criteris de llengua i de traducció que Fuster consigna o dona a entendre en els pròlegs de les traduccions i en altres escrits de la mateixa època.¹⁰ Aquests criteris són, a grans trets, els següents: pel que fa a la llengua, l'ús d'un català literari basat en el model de Fabra i caracteritzat per la combinació del sistema d'accentuació i morfològic del català central —per tal com es tracta d'una traducció publicada a Barcelona, amb un públic majoritàriament català— i un model lèxic que, al costat de solucions apreses, predominants en el català literari del Principat, també dona una cabuda prudent a solucions escaients i de tradició històrica que s'havien mantingut vives en valencià (com ara *eixir*, *gitar-se*, *espill*, *muscles*, *de veres* o *debadés*) i a solucions no normatives molt concretes que havien esdevingut usuals en el llenguatge corrent (com ara *curar* en comptes de *guarir*, *cuidar* en comptes de *curar* o *decepcionant* en comptes de *decebedor*); i, pel que fa al criteri de traducció, s'hi observa la literalitat que apunta Fuster als pròlegs, literalitat que no s'ha d'entendre com una mera literalitat su-

10. Simbor (2012) i Ferrando (2018) ofereixen una anàlisi detallada del model de llengua literària de Fuster i de l'evolució dels seus plantejaments. Per a una anàlisi més àmplia de les solucions de traducció de Fuster en aquesta obra, suggerim el capítol cinquè del treball de Cerdà (2022*b*), el qual constitueix la base d'aquesta comunicació.

perficial, paraula per paraula, sinó com a 'respecte' i 'exactitud' envers el sentit de l'obra i la seua formalització.

Per contra, com dèiem, en la versió publicada són nombrosos els casos en què les esmenes introduïdes entren en conflicte tant amb el model de llengua literària com amb el criteri de traducció de Fuster. Amb relació al model de llengua, no hi ha dubte que la intervenció del corrector contribueix a millorar la qualitat lingüística de l'obra, per tal com esmena errors ortogràfics, usos lèxics inadequats i construccions sintàctiques no normatives, per exemple. D'altra banda, però, el resultat d'aquest rigorós procés de correcció —el qual va més enllà de la normativa— és un text que presenta un model de llengua molt diferent del de l'original mecanoscrit. Tot seguit comentaré alguns casos.

Per exemple, pel que fa al lèxic es prioritzen els mots que són més corrents en el català central, fins i tot en casos en què les solucions de Fuster són recollides per la normativa i, a més, han gaudit de tradició literària també al Principat. És el cas de mots com *eixir*, *mesclar* o *mescla*, *muscle*, *gitar-se* i *llavar*, els quals són substituïts sistemàticament o en la majoria de casos per *sortir*, *barrejar* o *barreja*, *espatlla*, *ajeure's* i *rentar*. Mentre que Fuster opta clarament per l'ús combinat de tots dos sinònims, el corrector bandeja els que no són propis de la llengua parlada del català central.

Aquest criteri també afecta la presència d'alguns mots literaris o menys habituals en la llengua estàndard. «Amar» és substituït per «estimar», «començ» per «començament», «càncer» per «presó», l'adjectiu *entera* és substituït per *tota* en el sintagma «la ciutat entera», «entrellucar» és substituït per «entreveure», «gorja» per «gola», «infeccionat» per «contaminat», «ingurgitar» per «engolir», «mils» per «milers» i «fer-lo perir» per «causar-li la mort». El verb *serrar* amb el significat de 'estrènyer' també és substituït per altres expressions; per exemple, els sintagmes «parpelles serrades», «li havia serrat la mà» i «boca serrada» són reformulats com «parpelles closes», «li havia agafat la mà» i «la boca closa». I més encara, «sofrença» és substituït per «sofriment», «tebiesa» per «tebior», «ventura» per «felicitat» i «venturosa» per «feliç». Com veiem, molts dels mots que són substituïts per altres de més corrents en l'estàndard coincideixen formalment amb el mot emprat en francès, com ara *amar* (*aimer*), *gorja* (*gorge*), *entera* (*entière*), *ingurgitar* (*ingurgiter*), *perir* (*périr*) i *serrar* (*serrer*). Per tant, sembla que el corrector vol defugir l'experimentació lèxica (que de vegades és induïda pel calc) i limitar la selecció lèxica als usos moderns. Aquesta preferència del corrector per mots catalans que no s'assemblen tant formalment a mots francesos o castellans s'observa també en altres esmenes de la versió publicada. Per exemple, «futur» és substituït per «avenir», «lamentar» per «plànyer», «reprotxes» per «retrets», «murmurar» per «mormolar», «desgràcia» per «dissort», «liberal» per «lliberal» i «recuperar» per «recobrar».

Encara pel que fa al lèxic, són interessants els casos en què el corrector esmena mots no normatius que Fuster havia emprat en el mecanoscrit. Segons indica Fuster en la «Nota del traductor» de *La pesta*, «premeditadament» només havia fet servir «quatre o cinc mots» que no apareixien recollits al *Diccionari general de la llengua catalana* (DGLC): *cuidar* (amb el sentit de ‘tenir cura’, en comptes de *curar*), *curar* (amb el sentit de ‘guarir’), *decepcionant* (en comptes de *decebedor*) i *clarividència* (Fuster, 1962), que, de fet, és un mot afegit a la fe d’erres de la segona edició del *Fabra* i, per tant, sí que era normatiu (Mir i Solà, 2007, p. 1970).

A banda d’aquests, en la versió mecanoscrita hi ha uns quants mots i accepcions no normatius més que, si bé són una excepció en el conjunt del lèxic emprat, són en nombre suficient per a tenir-los en compte. La particularitat de la majoria d’aquests mots o accepcions és que, tot i no ser normatius aleshores, comptaven amb una certa tradició literària i/o han estat recollits posteriorment al *Diccionari normatiu valencià* (DNV) —cosa que suggereix que probablement també eren habituals en la llengua espontània del traductor— o al *Diccionari de la llengua catalana* de l’IEC (DIEC). Per exemple, mots com *malencònic* (‘melancòlic’) o *parpres* (‘parpelles’) no han estat mai recollits per cap diccionari normatiu, però tant el Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana (CTILC) com el Corpus Informatitzat del Valencià (CIVAL) en registren nombroses ocurrencies en textos literaris. Un cas diferent és el de *esponjar-se*, mot emprat per Fuster en *La pesta* amb el sentit de ‘enorgullir-se’: aquesta és una accepció que no apareix registrada al DGLC ni actualment al DIEC2, però sí al DNV. Per tant, és un exemple dels casos, no gaire nombrosos, en què Fuster empra, probablement sense ser-ne conscient, un mot o una accepció d’ús molt restringit en el conjunt del domini. En la versió publicada tots els mots no normatius són esmenats, independentment que tinguen o no una certa tradició literària. Continuant amb els mateixos exemples, «malencònic» és substituït per «malenconiós», «parpres» per «parpelles» i «esponjar-se» per «sentir-se ufanós».

Des d’un punt de vista traductològic, si prenem com a referència el text original francès, també crida l’atenció la tendència del corrector a substituir mots i expressions informals per altres de més neutres, fins i tot en casos en què la solució de Fuster era més acostada al registre emprat per Camus. Per exemple, Fuster tradueix l’expressió informal «il ne se sentait pas dans son assiette» per «no se sentia molt catòlic», mentre que el corrector substitueix la solució de Fuster per «no es trobava gaire bé», més neutra. En aquest cas pot ser que el corrector esmenàs la solució de Fuster per les connotacions que el mot *catòlic* introdueix en la traducció i que no són al text d’origen, però el cert és que aquest tipus de canvi es repeteix en altres casos: també substitueix «se li havia rigut als nassos» per «s’ha-

via rigut davant d'ell», de manera que suavitza l'expressió de Fuster i treu una informalitat que estava justificada pel text d'origen («lui avait ri au nez»), i substitueix «caguerot» per «homenet», quan en francès el mot emprat és «nabot», que significa col·loquialment 'persona petita'. En aquest darrer exemple la solució de Fuster també era clarament més acostada a l'original, per tal com permet de mantenir-ne tant el sentit (*caguerot* significa 'persona petita i ridícula') com el registre i les connotacions pejoratives.

És comparant els dos estadis de les traduccions amb el text francès que ens adonem de fins a quin punt moltes de les intervencions del corrector són arbitràries i/o innecessàries. Veiem, per exemple, que Fuster tradueix «le docteur trouvait à l'employé un air de petit mystère» per «el doctor trobà en l'empleat un aire de petit misteri» i que el corrector ho canvia per «un deix de petit misteri». Així mateix, els fragments «Rieux havia notat ja aquesta mania de Grand» (en francès, «avait déjà noté»), «Rieux contestà que la seva dona era fora de la ciutat» («répondit») i «despertats amb un ensurt» («réveillés en sursaut») són corregits de la manera següent: «havia notat ja » esdevé «havia ja observat», «contestà» esdevé «explicà» i «amb un ensurt» esdevé «amb un sobresalt», esmenes que no modifiquen el grau de precisió lèxica respecte al text d'origen.

L'anàlisi dels canvis lèxics detectats entre les dues versions podria ser molt llarga, però abans d'acabar també m'interessaria de mostrar alguns canvis de morfologia i sintaxi que afecten el model de llengua de la traducció i altres canvis que, com els que hem vist adés referits al grau de col·loquialitat, afecten la correspondència estilística respecte a l'original de Camus. Pel que fa a la morfosintaxi, cal destacar que el corrector no només esmena formes i construccions que són censurades explícitament o no consignades per la normativa, sinó que també n'esmena d'altres que sí que són normatives i que, a més, s'adeqüen al sentit i al context original. Com en el lèxic, són diversos els aspectes sintàctics —no gaires en el cas de la morfologia— en què les solucions de Fuster i les del corrector divergeixen. Per posar només alguns exemples, crida l'atenció que el corrector substitueix tots els *ací* que Fuster empra en l'obra (33 en total) per *aquí* i que substitueix els «he de» per «haig de». També corregeix en alguns casos la perífrasi «*deure* + infinitiu» amb valor deòntic, malgrat que siga un valor consagrat per Fabra al DGLC; suprimeix la preposició *de* després de quantitatius que l'admeten, d'acord amb els usos del català central («prou de temps» = «prou temps»); substitueix la construcció simple de gerundi per les construccions emfàtiques «*tot* + gerundi» i «*bo i* + gerundi» en cinc ocasions, a pesar que Fuster ja les faça servir en altres fragments i, per tant, entenem que no volia abusar-ne; i substitueix en diverses ocasions el relatiu *en què* per *que* davant d'expressions temporals com ara *dia*, *moment* o *vegada* («el dia en què» = «el dia que»), a pesar que la normativa consignà totes dues construccions. Tornem a veure que els

tics i els estilemes preferits dels correctors són presentats com l'única solució possible.

Finalment, pel que fa al mètode de traducció, en acarar la versió mecanoscrita amb la versió publicada s'observa que, comparativament, les solucions del mecanoscrit tendeixen a mantenir-se més acostades a la forma del text d'origen, per aquesta pruija de literalitat de Fuster, mentre que les solucions introduïdes en la versió publicada solen resultar de procediments tècnics associats al que Vinay i Darbelnet ([1958] 1993, p. 55) anomenen la «traducció obliqua», és a dir, un mètode de traducció que opta per solucions més allunyades de la forma i l'estructura del text i la llengua d'origen. Aquesta diferència entre la manera d'actuar del traductor i del corrector s'observa en analitzar les quatre categories lingüístiques que distingeix Katharina Reiss ([1971] 2000) per a l'anàlisi de traduccions —és a dir, els elements semàntics, els lèxics, els gramaticals i els estilístics)—; però, atès que es tracta d'un text literari, és especialment significativa en el cas dels elements estilístics. En aquesta traducció pot comprovar-se la capacitat de Fuster a l'hora de copsar les característiques estilístiques del text d'origen i plasmar-les en la traducció; una capacitat manifesta, per exemple, en el trasllat de la variació lingüística, com acabem de veure, o de les figures retòriques. En canvi, en la versió publicada, la tendència del corrector a optar per solucions més neutres o més acceptades en el llenguatge corrent en alguns casos entra en conflicte amb la correspondència estilística respecte al text de Camus. Per exemple, en el primer fragment que mostrem a continuació, Fuster manté la repetició, volgudament efectuada per Camus, del «c'est pourquoi» en dues oracions seguides, mentre que el corrector l'elimina perquè el fragment sone suposadament més natural:

TEXT D'ORIGEN	MECANOSCRIT	VERSIÓ PUBLICADA
<u>C'est pourquoi</u> nos formations sanitaires qui se réalisaient grâce à Tarrou doivent être jugées avec une satisfaction objective. <u>C'est pourquoi</u> le narrateur ne se fera pas le chantre trop éloquent [...]. (p. 124-125)	<u>Per això</u> , les nostres formacions sanitàries, que s'organitzaren gràcies a Tarrou, han de ser jutjades amb una satisfacció objectiva. <u>Per això</u> el narrador no s'erigirà pas en panegirista massa eloqüent [...]. (p. 116)	<u>Per això</u> les nostres formacions sanitàries, que s'organitzaren gràcies a Tarrou, han de ser jutjades amb una satisfacció objectiva. <u>Així, doncs</u> , el narrador no s'erigirà pas en panegirista massa eloqüent [...]. (p. 113)

I de manera semblant, en el segon exemple Fuster manté l'asíndeton efectuat per Camus, ometent la conjunció *i* abans de l'últim terme de l'enumeració, mentre que el corrector l'afegeix en la versió publicada; de nou, per tal d'adequar-se al que seria el llenguatge corrent:

TEXT D'ORIGEN	MECANOSCRIT	VERSIÓ PUBLICADA
<p>Il·ls venaient aussi mourir isolément dans les halls administratifs, dans les préaux d'école, à la terrasse des cafés, quelquefois. (p. 22)</p>	<p>Venien també a morir aïlladament als vestíbuls administratius, als patis de recreació de les escoles, de vegades a les terrasses dels cafès. (p. 12-13)</p>	<p>Venien també a morir aïlladament als vestíbuls administratius, als patis de recreació de les escoles, i a vegades a les terrasses dels cafès. (p. 21)</p>

CLOSA

Com hem anat veient, el corrector de *La pesta* intervé significativament tant en el model de llengua literària com en el mètode de traducció del text resultant, i la versió publicada es distingeix en molts aspectes del text original de Fuster. De tots els àmbits lingüístics, és amb relació al lèxic que s'efectuen més canvis, resultat no gens sorprenent si tenim en compte que és en el lèxic on Fuster reivindicava una major obertura, encara que sempre prudent i justificada, a altres varietats diferents del català central. En aquest sentit, tot i que el corrector efectua esmenes que són necessàries i que milloren notablement la qualitat final de la llengua de la traducció, també són nombrosos els casos en què corregeix solucions lèxiques d'acord amb el seu gust propi, sense tenir en compte si són normatives o si gaudeixen de tradició literària. En general, s'observa una aplicació rigorosa de la normativa: per hipernormativisme, de vegades per voler adaptar-se als usos habituals dels destinataris immediats —majoria de lectors del Principat—, o, com dèiem, d'acord amb preferències personals. Són esmenes que acostumen a tindre un efecte clar en l'estil i/o en el model de llengua literària de la traducció: el fet que es prioritzen les solucions preferents del català central o que es bandegen totes aquelles formes lèxiques no recollides al *Fabra* implica arraconar vocables genuïns i de tradició literària —de vegades premeditadament emprats per Fuster—, i, per tant, limitar la riquesa lèxica que trobem al mecanoscrit.

Així com en el lèxic, en els canvis morfològics i, sobretot, sintàctics que efectua el corrector també es palesa clarament la seua voluntat de seguir els usos normatius i/o consagrats del català central, de manera que en la versió publicada es redueixen notablement els trets sintàctics més identificadors de la varietat valenciana. En aquest sentit, convé tindre en compte que algunes de les solucions sintàctiques emprades per Fuster en aquesta traducció no es tracten o no es desenvolupen amb tant de detall en la *Gramàtica catalana* o en altres obres de referència, com ara les *Converses filològiques*, com s'han desenvolupat en tractats normatius posteriors. De fet, en tractar el paper dels dialectes en la gramàtica de 1918/1933, Pérez Saldanya, Rigau i Solà (2009, p. 50) afirmen, en la línia de Veny (2001, p. 93),

que les referències dialectals són abundants i bastant precises en la introducció i tenen una certa rellevància en el capítol dedicat a la conjugació verbal, però «són més escadusseres i genèriques les que afecten altres aspectes de la morfologia flexiva» i «quasi inexistentes les que tenen a veure amb la sintaxi», «en part perquè la sintaxi és la part menys desenvolupada de la gramàtica, però també perquè les diferències dialectals devien ser aleshores poc conegudes o difícils de sistematitzar (com en el cas dels usos de *ser*, *estar* i *haver-hi*)». És probablement per això que Fuster empra algunes construccions que Fabra no consignava i que fins i tot la normativa ha bandejat posteriorment.

D'altra banda, s'ha de tindre en compte que, malgrat la innegable coneixença que tenia Fuster del català literari, el gran respecte que tenia per Fabra i la presència que tenia l'obra del gramàtic en la biblioteca del suecà (Alforja, 2018), Fuster era autodidacte. Tal com ell mateix ha repetit, modestament, a lingüistes com Francesc de Borja i Aina Moll o Enric Valor en diverses ocasions, no era lingüista ni gramàtic. Sens dubte, els casos a què ara ens referim corresponen als «automatismes propis de la seva llengua col·loquial, no sempre coincidents amb els hàbits consagrats de la llengua literària», dels quals advertia Fuster mateix a la «Nota del traductor» de *La pesta*. És evident, doncs, tal com es desprèn d'aquest avís, que en aquests usos sintàctics no normatius no hi ha una voluntat expressa de donar prioritat als trets particulars valencians enfront dels usos consagrats en la llengua literària del Principat.

De tota manera, el que m'interessa de remarcar ara i ací és que molts dels canvis sintàctics que s'observen entre els dos estadis de la traducció no són efectuats sistemàticament al llarg del text, sinó que de vegades posen de manifest certes incoherències en el criteri del corrector. Aquesta mena de canvis poden ser indicatius del fet que en algunes ocasions el corrector actua motivat per preferències personals, per com li «sona» una determinada construcció en aquell context concret, o per usos que ja té prèviament establerts, més que no pas per un criteri clarament definit que ha decidit aplicar al llarg de l'obra. Així com hem vist en l'anàlisi del lèxic, algunes solucions gramaticals no es corregeixen d'acord amb la normativa, sinó amb una aplicació restrictiva de la normativa. En altres casos, sembla que determinades solucions es corregeixen per raons estilístiques, i no podem dir que siguin sempre gramaticalment ni traductològicament necessàries, ni tan sols objectivament preferibles.

Són diferències que influeixen notablement en el producte final de la traducció, en la versió que ens n'ha arribat. És, per tant, una qüestió que no només interessa als investigadors, sinó també, i potser sobretot, als lectors que vulguen llegir aquesta traducció de Fuster. En definitiva, es tracta d'una traducció en la qual s'uniformitza considerablement la llengua, de vegades d'acord amb normes institucionals i explícites, sí, però moltes d'altres també d'acord amb preferències editorials i/o personals del corrector. Aquesta manera d'operar és precisament la que

criticaven Aina Moll i el mateix Fuster, entre d'altres, en la polèmica sobre l'ofici dels correctors i la seua influència en la confecció del català literari contemporani, una manera d'operar potser encara més comuna quan es tractava de traduccions, pel fet que, com en el cas que ens ocupa, l'autoria del text corregit hi podia quedar desdibuixada.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALFORJA, Enric (2018). «Joan Fuster i Pompeu Fabra». A: *Espai Joan Fuster* [en línia]. Sueca: Ajuntament de Sueca. <<https://espaijoanfuster.org/joan-fuster-i-pompeu-fabra/>> [Consulta: 25 març 2021].
- ARDOLINO, Francesco (2015). «Les traduccions literàries de Joan Fuster». A: ARDOLINO, Francesco [et al.]. *Prosa i creació literària en Joan Fuster*. València: Càtedra Joan Fuster: Publicacions de la Universitat de València, p. 11-40.
- BOIX I SELVA, Josep M. (1963). Carta mecanografiada de Josep M. Boix i Selva a Joan Fuster del 21 de febrer de 1963. Centre de Documentació Joan Fuster, Arxiu Joan Fuster Ortells: Biblioteca de Catalunya.
- (1965). Carta mecanografiada de Josep M. Boix i Selva a Joan Fuster del 10 de novembre de 1965. Centre de Documentació Joan Fuster, Arxiu Joan Fuster Ortells: Biblioteca de Catalunya.
- CERDÀ, Francesca (2022a). «Joan Fuster, traductor». *Visat*, núm. 33 (primavera).
- (2022b). *Joan Fuster i la traducció. Les actuacions i les idees en el seu context històric. La llengua literària i les solucions de traducció de 'La pesta' (1962) i 'L'estrany' (1967) d'Albert Camus*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. Departament de Traducció i Ciències del Llenguatge.
- FERRANDO, Antoni (2018). *Fabra, Moll i Sanchis Guarner: La construcció d'una llengua moderna de cultura des de la diversitat*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- FURIÓ, Antoni (2002). «Perfil biogràfic de Joan Fuster». A: FUSTER, Joan. *Obra completa*. Volum primer: *Poesia, aforismes, diari, vinyetes i dibuixos*. Barcelona: Edicions 62, p. XV-LVIII.
- (2012). «Presentació». A: FUSTER, Joan. *Correspondència 13: Max Cahner*. Ed. a cura de Josep Ferrer i Costa i Joan Pujades i Marquès. València: Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València: Tres i Quatre, p. 7-17.
- FUSTER, Joan (1961a). Carta mecanografiada de Joan Fuster a Josep M. Boix i Selva del 31 de maig de 1961. Centre de Documentació Joan Fuster, Arxiu Joan Fuster Ortells: Biblioteca de Catalunya.
- (1961b). Carta mecanografiada de Joan Fuster a Josep M. Boix i Selva de l'11 d'agost de 1961. Centre de Documentació Joan Fuster, Arxiu Joan Fuster Ortells: Biblioteca de Catalunya.
- (1961c). Carta mecanografiada de Joan Fuster a Josep M. Boix i Selva del 27 de setembre de 1961. Centre de Documentació Joan Fuster, Arxiu Joan Fuster Ortells: Biblioteca de Catalunya.
- (1961d). Carta mecanografiada de Joan Fuster a Josep M. Boix i Selva del 25 d'octubre de 1961. Biblioteca de Catalunya: Fons Josep Maria Boix i Selva.

- FUSTER, Joan (1962). «Pròleg». A: CAMUS, Albert. *La pesta*. Barcelona: Vergara, p. 7-10.
- (1965a). Carta mecanografiada de Joan Fuster a Josep M. Boix i Selva de l'11 de novembre de 1965. Centre de Documentació Joan Fuster, Arxiu Joan Fuster Ortells: Biblioteca de Catalunya.
- (1965b). Carta mecanografiada de Joan Fuster a Josep M. Boix i Selva del 27 de desembre de 1965. Biblioteca de Catalunya: Fons Josep Maria Boix i Selva.
- MIR, Jordi; SOLÀ, Joan (2007). «Llistes d'esmenes de Fabra al DGLC». A: MIR, Jordi; SOLÀ, Joan (dir.). *Pompeu Fabra: Obres completes*. Vol. 5: *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62; València: Tres i Quatre; Palma: Moll, p. 1963-1998.
- PÉREZ MORAGÓN, Francesc (2014). «Introducció». A: FUSTER, Joan. *Les idees religioses i l'existencialisme en el teatre modern*. / CLAUDEL, Paul. *La bona nova a Maria*. Traducció de Joan Fuster. Paiporta: Denes, p. 7-58.
- PÉREZ SALDANYA, Manuel; RIGAU, Gemma; SOLÀ, Joan (2009). «La gramàtica de Pompeu Fabra de 1918/1933». A: MIR, Jordi; SOLÀ, Joan (dir.). *Pompeu Fabra: Obres completes*. Vol. 6: *Gramàtiques de 1918/1933, 1956, 1946. Traduccions de teatre*. Barcelona: Edicions 62; València: Tres i Quatre; Palma: Moll, p. 13-133.
- PRUDON, Montserrat (2005). «Joan Fuster, lector (viciós?) de la literatura francesa». A: CARBÓ, Ferran (ed.). *Joan Fuster, viciós de la literatura*. València: Publicacions de la Universitat de València, p. 81-105. (Càtedra Joan Fuster; 1)
- REISS, Katharina ([1971] 2000). *Translation criticism, the potentials and limitations: categories and criteria for translation quality assessment*. Manchester: St. Jerome.
- SALES, Joan (1962). Carta mecanografiada de Joan Sales a Joan Fuster del 12 d'octubre de 1962. Centre de Documentació Joan Fuster, Arxiu Joan Fuster Ortells: Biblioteca de Catalunya.
- SALVADOR, Vicent (2006). «L'escriptor de llengua en llengua. Joan Fuster i les traduccions». *Caplletra: Revista Internacional de Filologia*, núm. 40, p. 221-234.
- (2012). «Fuster i la cultura francesa». A: *Figures i esbossos: Estudis sobre literatura valenciana contemporània*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil Albert, p. 65-77.
- SIMBOR, Vicent (2012). *Joan Fuster: el projecte de normalització del circuit literari*. València: Publicacions de la Universitat de València. (Càtedra Joan Fuster; 14)
- VALL I SOLAZ, Xavier (1997). «Joan Fuster i l'existencialisme». A: BENOIT, Claude; CARBÓ, Ferran; JIMÉNEZ, Dolores; SIMBOR, Vicent (ed.). *Les literatures catalana i francesa al llarg del segle XX*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 367-384.
- (2010). «L'existencialisme en la literatura catalana durant el franquisme». *Catalonia*, núm. 7, p. 1-7.
- VENY, Joan (2001). *Llengua històrica i llengua estàndard*. València: Universitat de València.
- VIADEL, Francesc (2012). «Josep M. Castellet i Edicions 62, mig segle de llibres i autors». *Serra d'Or*, núm. 633 (setembre), p. 22-26.
- VILARDELL, Laura (2011). «Una aproximació a la col·lecció "Isard"». A: COLL-VINENT, Sílvia; EISNER, Cornèlia; GALLÉN, Enric (ed.). *La traducció i el món editorial de postguerra*. Lleida: Punctum: TRILCAT, p. 253-272.
- (2015). «Albert Camus y la censura franquista en la colección "Isard", de la Editorial Vergara». *Represura: Revista de Historia Contemporánea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, núm. 1, p. 93-108.
- VINAY, Jean-Paul; DARBELNET, Jean ([1958] 1993). *Stylistique comparée du français et de l'anglais: Méthode de traduction*. Paris: Didier.

Fuster i Pla, dos homenots humanistes

Josep Maria CASASÚS I GURI
Universitat Pompeu Fabra
Institut d'Estudis Catalans

Joan Fuster, el nostre gran assagista, va fer unes precisions sobre el significat de la paraula *humanista* en un article que va publicar a la revista *Pont Blau*, una prestigiosa publicació de l'exili català a Mèxic. És un article que Joan Fuster va escriure sobre el poeta Agustí Bartra. En aquesta peça deia Fuster:

L'humanisme no suposa, ara, un vinculació erudita a les Humanitats, ni la tendresa romàntica per una Humanitat asèptica de tan abstracta com la pintaven. És l'home, l'home concret, front al qual prenen partit les ideologies i els mateixos homes, el qui s'erigeix, per fi, en única línia divisòria [entre metafísica i política]. (Fuster, 1952)

Tal com vaig fer en una reunió d'escriptors a València amb motiu del 75è aniversari del naixement de Joan Fuster (ell havia mort cinc anys abans), entraré en matèria amb un relat de circumstàncies sobre la primera trobada entre Josep Pla i Joan Fuster, seguint la narració que en va fer el mateix Pla.

Reporto, tot seguit, aquell episodi substancial i significatiu. Era un dia d'hivern de l'any 1959. Plovia a bots i barrals. Les terres baixes de València s'anaven tornant toves de tanta aigua que queia. La població de Sueca vivia aquell dia sota un estat permanent de ruixat. L'autobús va descarregar a la plaça un home amb gavardina, maleta i boina que dies abans havia rondat pel golf Pèrsic embarcat en un petrolier de bandera panamenya. Era Josep Pla.

Des de Ceuta, on l'havia deixat el vaixell, Pla havia saltat a Algesires, per passar després per Màlaga, Almeria i Alacant amb l'únic objectiu de visitar a una persona que ell només coneixia però que l'atreia per l'indubtable crèdit intel·lectual del personatge i per la qualitat extraordinària de la seva escriptura. Malgrat aquella pluja intensa que Pla anomenava un «desgavell climàtic», i que el va mantenir xop tota la jornada, el viatger que venia de l'Orient va persistir en la

seva idea de saludar personalment aquell escriptor que en aquells moments considerava, ras i curt, com un «home considerable». Pla va deixar l'equipatge a l'administració dels autobusos, i demanant demanant va arribar davant d'una casa a la porta de la qual hi havia una placa de llautó on hi deia «Juan de la Cruz Fuster. Abogado». Havent trucat, li obrí un home jove que Pla va descriure d'aquesta manera: «més aviat flac, vestit sumàriament de gris, una mica crispat de cara, els ulls sortits darrera d'uns vidres gruixuts de miop important, amb aquella expressió que volem donar entenent quan parlem d'una cara de pomes agres». Era el nostre Joan Fuster. A partir d'aquella trobada, Pla i Fuster encetaren una llarga relació personal, teixida per un espontani creuament d'afinitats i complicitats; però també de contrastos i dissonàncies. Josep Pla va convertir l'humanista Fuster en un del seus «homenots» (Pla, 1975), i Joan Fuster va saber veure en l'homenot Josep Pla el seu caire d'humanista.

No eren homes de la mateixa generació, però compartiren l'experiència d'atreure l'atenció de moltíssims lectors en una etapa decisiva de la nostra història.

L'opinió global que cadascun d'ells tenia de l'altre reforça aquest element de complementarietat i d'una certa transcendència dels dos personatges. Cada un d'ells era conscient de la missió que acomplia l'altre. Pla va dir de Fuster que havia estat, a València, el primer element pràcticament integrador, a gran escala, de la nostra àrea lingüística. I afegia Pla: «aquesta és la feina decisiva que hi ha a fer: crear la unitat de la nostra àrea lingüística. La finalitat única de l'anomenat renaixement català no és més que aquesta» (Pla, 1975). I Joan Fuster, per la seva banda, va escriure sobre Josep Pla: ha estat «el prosista català més llegit dels nostres dies», però també «una de les personalitats més importants i sòlides de la literatura catalana contemporània» (Fuster, 1985).

Si d'antuvi cal ponderar afinitats entre els dos personatges, les trobarem en la seva funció d'artífexs d'un ampli i ric univers de referents culturals per a molta gent dels diversos països de parla catalana. Però també per la seva condició comuna d'assagistes, periodistes i, en definitiva, humanistes. Els dos tingueren un paper determinant en els propòsits, de ressonàncies humanístiques, que Pla havia anomenat «renaixement català», és a dir, el renaixement centrat principalment en la recuperació lingüística i en la popularització, la democratització, del model de llengua normalitzat por Pompeu Fabra.

Però l'obra i el tarannà de Fuster i de Pla també representen un nou esforç, que ja havia intentat endegar el Noucentisme, de reprendre una Il·lustració com la francesa del XVIII, sempre pendent, i sempre frustrada, en llengua catalana. I anaven a pouar més enllà, en les deus d'un moralisme i d'un humanisme que aquí s'encarnava en ells de manera tardana dins el marc de la història cultural comparada.

Hi ha un autor que va influir clarament tant en Pla com en Fuster. Fou Montaigne. Tant l'un com l'altre es referien sovint a «el meu Montaigne». Els assaigs de

Montaigne, en versió original reeditada (Montaigne, 1962), era un llibre comú de capçalera. La influència d'aquell mestre dels recursos del pensament és evident en la concepció general i en alguns trets estilístics de les seves respectives obres. Però també es fa palesa aquesta influència en la configuració d'aquella part del seu univers que és comuna als nostres dos grans assagistes. Pla va escriure sobre Montaigne que tenia «una idea molt precisa de la insignificant posició que té l'home sobre la terra» (Pla, 1966). I Fuster va contrastar aquesta posició quan reafirmà que «l'home és la mesura de totes les coses».

Pla i Fuster conrearen l'assaig, en forma de llibre o en forma d'article, amb una afinada fidelitat als contorns canònics que, del Renaixement ençà, el gènere ha anat fixant en les preceptives literària i periodística. Era una fidelitat en les formes, però també en els temes i en els continguts. Tant l'obra planiana com la fusteriana conformen un ampli retaule de la diversitat d'interessos de l'home modern, en la línia mantinguda per l'humanisme europeu des del segle XVI.

Hi ha, tanmateix, més afinitats entre els dos autors. Pla i Fuster són hereus de Montaigne, però també introduïren a la nostra cultura el conreu d'una renovada articulística clàssica, a la manera del gran periodisme anglès del segle XVIII. Segons el meu parer, Pla i Fuster són els Addison i Steele de la nostra cultura, dos dels autors inclosos en una acurada antologia d'articulistes-assagistes anglesos (Williams, 1985).

I, tot i que Pla ho tractés d'amagar, el model periodístic d'Eugeni d'Ors, el més universal dels nostres articulistes —valoració que es desprèn de Wayne C. Booth (Booth, 1974) i D. C. Muecke (Muecke, 1969)—, va pesar notablement, si més no en un principi, en la concepció que un i altre tenien de la dimensió ètica, en el sentit aristotèlic (posar l'èmfasi en els receptors), del treball per a la premsa. Fuster admirava en Xènius el «treball perseverant i lúcid sobre la consciència col·lectiva de la gran massa de lectors del país». Per la seva banda, Pla, tot i assegurant que la influència orsiana fou molt marginal i superficialíssima en la seva formació, va confessar, en *El quadern gris* (Pla, 1966), que durant quatre o cinc anys va llegir diàriament el «Glosari» de Xènius a *La Veu de Catalunya*. No es pot dir, tanmateix, que Fuster i Pla escrivessin a la manera d'Ors. Pla, malgrat tot, fou tributari de Xènius quan es va iniciar en l'ofici. Fou Alexandre Plana, el seu mestre més directe en l'art articulística, qui va apartar Pla del camí orsià. Ens ho va deixar escrit el mateix Pla quan reporta que Alexandre Plana el va comminar un dia a apartar-se de la línia orsiana: «La literatura que es fa avui [li va dir Plana] és la literatura noucentista. Quan el senyor Ors la fa, encara pot passar. Però quan l'escriuen els seus deixebles, és literalment horrible». «Josep [digué Plana a Pla], t'has de separar d'aquestes coses.» Josep Pla va complir la recepta d'Alexandre Plana; i Joan Fuster també va saber espolsar-se a temps les brosses orsianes.

Tant en l'obra de Pla com en la de Fuster hi senyoregen els propòsits d'amenitat, el desig de fer-se entendre, el capteniment de fer-se entenedor i de ser llegit pel major nombre possible de públic. Això explica en part que escrivissin tant en català com en castellà, encara que aquest bilingüisme va venir imposat després de la guerra per la necessitat de viure de l'ofici sota la dictadura.

I no oblidem que hi ha una altra afinitat entre els dos autors que també ajuda a entendre aquest conreu de les dues llengües. Els dos optaren pel periodisme quan decidiren professionalitzar la seva dèria, la seva fal·lera, per l'escriptura.

Hi ha d'altres trets comuns entre Fuster i Pla: el seu escepticisme actiu i una certa mandra indultada que superen forçant els hàbits d'escriptura, i deixant moltes vegades que els amics els obliguin a escriure un llibre. Fuster, segons confessa en el llibre *Un país sense política* (Fuster, 1976), va escriure *Nosaltres, els valencians* (Fuster, 1962) per la pressió dels amics. I Pla va fer el seu llibre sobre Rússia (Pla, 1925) empès pels seus companys de la tertúlia de l'Ateneu Barcelonès.

Hi ha afinitats entre Fuster i Pla, però també notables diferències. Si més no, en allò que afecta el seu vessant periodístic, el que millor conec per la meua especialitat com a catedràtic universitari.

Josep Pla va desplegar el seu dilatat exercici del periodisme mitjançant diversos gèneres (reportatge, crònica, semblança, informe, enquesta, interview, crítica, article, fins i tot la gasetilla), la qual cosa, pel seu abast i per la circumstancialitat inherent, conforma una periodística molt rica, però certament desigual, amb resultats excel·lents, però també amb fallides. Joan Fuster, en canvi, va exercir un articulisme més lligat a una obra de pensament. L'articulística de Fuster és, sobretot, un periodisme d'idees, un periodisme concebut com una de les dimensions fonamentals del seu assagisme integral.

Si bé es cert que en Pla hi havia també, com he dit abans, la tradició de l'assagisme humanístic a la manera de Montaigne, cal advertir que el seu periodisme era més aviat d'interpretació impressionista de fets reals i d'observació òbvia i presentista de l'actualitat que no pas d'idees.

Pla fou un periodista més complet, en el sentit modern de l'ofici. I Fuster, no cal dir-ho, fou més intel·lectual. En Fuster hi ha una elaboració teòrica més personal, de recerca especulativa, hereva de la tradició recent encara en ell de la *Notícia de Catalunya* de Vicens i Vives (Vicens i Vives, 1962).

Fuster tenia reserves evidents sobre el periodisme informatiu o interpretatiu de Josep Pla. En un article a *Pont Blau* d'octubre de 1953 deia:

Són il·lusòries les pretensions d'objectivitat que constitueixen el fons de l'actitud de Josep Pla. Ni ell ni ningú no podrà evitar mai parlar o escriure d'una *situació* personal concreta, que condiciona subjectivament la pròpia visió del món i que, en última instància, és una situació més entre les infinites possibles. (Fuster, 1953)

En la mateixa peça Fuster, a propòsit de Pla, fa una incursió en el camp de la recepció dels textos periodístics. Deia Fuster en l'esmentat article de 1953 que «Josep Pla gaudeix de l'exhibicionisme de la vulgaritat; però ell sap millor que ningú que la *realitat* vulgaríssima deixa de ser vulgar quan, entre ella i el lector, s'intercala la forta personalitat d'un escriptor —d'un Pla, per exemple» (Fuster, 1953).

Dins d'aquesta mateixa línia d'especulacions sobre les relacions entre autor i lector, Fuster va escriure l'any 1984 en un article a *Qué y Dónde* (inclòs a *Notes d'un desficiós*):

Josep Pla solia advertir els seus lectors d'una amenaça permanent: «la cretinització general progressiva». És una manera de dir-ho com qualsevol altra. I Pla, que jo sàpiga, no havia estat ni un minut mirant un televisor. Doncs això: aquest perill. Sóc dels qui creuen que ningú no naix «cretí» (hi ha un llibre de Lo Duca sobre els «cretins»): esdevenim «cretins» gràcies a l'educació. Una «contraeducació» salvadora seria la que ens preparàs per enfrontar-nos a la televisió. (Fuster, 2017)

Hi ha diferències també en la respectiva petja que han deixat Fuster i Pla en els periodistes i assagistes de les generacions coetànies o posteriors a les seves.

Segons el meu parer, Fuster no va deixar deixebles en el sentit estricte del terme. Se'n desprèn d'uns textos del mateix Joan Fuster. Tot i el relleu del treball molt meritori d'Eliseu Climent en el món de l'activisme cultural, i el pes específic d'obres d'altres valencians, com Enric Sòria i Joan Francesc Mira, no s'atalaia ara en llengua catalana un assagista del braó i la capacitat de Joan Fuster, i, menys encara, que sigui alhora capaç de desplegar un articulisme tan precís, documentat, constant, agut i atent a la sensibilitat d'allò que hi ha de permanent en el temps present.

És cert, però, que alguns caires de la prosa periodística de Joan Fuster tenien un paral·lel en l'articulística del seu amic —i director durant uns anys— Manuel Ibáñez Escofet. En els anys del *Tele/eXprés* vaig gaudir del privilegi d'assistir a les tertúlies improvisades a la redacció d'aquell diari, o a l'hora de dinar quan Fuster venia a Barcelona. I goso dir que les afinitats articulístiques que copsem entre Joan Fuster i Manuel Ibáñez Escofet en l'estil, tan incisiu i vehement, i en l'adjectivació suggeridora i precisa, anaven igualades a d'altres afinitats de tarannà i de capteniment entre els dos periodistes, com eren, per exemple, l'enginy i l'agudesa en la conversa espontània.

Aquestes, però, són afinitats que també es donaven entre Joan Fuster i Josep Pla, a qui també vaig conèixer personalment en un sopar de Cap d'Any organitzat a Peratallada pel mateix Ibáñez Escofet. Per cert, en aquell àpat en una fonda d'aquell poble empordanès, Josep Pla, que es feia el desmenjat davant dels plats que li portaven, però també davant d'un grapat de periodistes novells que sèiem a taula, ens va etzibar —dirigint la mirada malèvola vers Ibáñez Escofet, el nostre director en el

diari *Tele/eXprés*— la següent ocurrència de murri mofeta: «Aquests joves deuen ser dels qui ho copien tot del diari *Le Monde*...». (Ell havia plagiat dels diaris francesos quan s'iniciava en l'ofici com a corresponsal de *La Publicitat* a París.)

De Pla tampoc no es pot dir que hagi tingut deixebles; però tampoc no es pot negar que la seva prosa, alguns dels seus recursos, com el mordent en el reportatge, o la intuïció domesticada a l'hora de triar temes per als articles, han influït, parcialment si més no, en diverses generacions de periodistes d'aquí, més joves que ell, com són els casos del mateix Joan Fuster i el ja esmentat Manuel Ibáñez Escofet, o els de Josep Maria Planes, Irene Polo, Carles Sentís, Josep Manyé (*Jorge Marín*), Nèstor Luján, Josep Maria Espinàs, i fins i tot de fora d'aquí com Miguel Delibes, Francisco Umbral, Mario Vargas Llosa (reconegut per ells mateixos); i entre periodistes de la meua ja vella generació trobem solucions planianes en algunes pinzellades de l'humorisme de l'obvietat de Quim Monzó, en els estirabots punyents i enginyosos de Ramon Barnils o en les descripcions plàstiques, imatjades, riques de lèxic, de Joan Barril.

Més enllà dels deixebles i els epígons del seu corrent, i del que puguin dir sobre ells investigadors i crítics, l'autèntica grandesa d'aquests dos homenots humanistes rau en l'aportació respectiva a la configuració de part de l'univers contemporani de la nostra sensibilitat col·lectiva genuïna.

Josep Pla i Joan Fuster han fet possible, junt amb altres elements de l'imaginari social, que en els territoris catalans hi hagi referents compartits, moltes vegades només latents en la memòria popular, que vertebrin una comunitat sense que calguin lleis, ni institucions, ni política.

BIBLIOGRAFIA

- BOOTH, Wayne C. (1974). *A rhetoric of irony*. Chicago: The University of Chicago Press.
- FUSTER, Joan (1952). «Un poeta humanista». *Pont Blau*, núm. 1 [Mèxic], p. 15 i 17.
- (1953). «“Nocturn de primavera” de Josep Pla». *Pont Blau*, núm. 12 [Mèxic], p. 259-261.
- (1962). *Nosaltres, els valencians*. Barcelona: Edicions 62.
- (1976). *Un país sense política: Reflexions valencianes*. Barcelona: La Magrana.
- (1985). *Literatura catalana contemporània*. Barcelona: Curial, p. 257.
- (2017). *Notes d'un desficiós*. València: Institució Alfons el Magnànim. Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació.
- MONTAIGNE (1962). *Œuvres complètes*. París: Éditions Gallimard.
- MUECKE, Douglas Colin (1969). *The compass of irony*. Londres: Methuen.
- PLA, Josep (1925). *Rússia: Notícies de la U. R. S. S.: (Una enquesta periodística)*. Barcelona: Diana.
- (1966). *Obra completa*. Vol. 1: *El quadern gris*. Barcelona: Destino, p. 145.
- (1975). *Obra completa*. Vol. 29: *Homenots: Quarta sèrie*. Barcelona: Destino, p. 364.
- VICENS I VIVES, Jaume (1962). *Notícia de Catalunya*. Barcelona: Destino.
- WILLIAMS, William Emrys (1985). *A book of english essays*. Londres: Penguin Books.

L'empremta intertextual en l'assaig de Joan Fuster

Carme GREGORI SOLDEVILA
Universitat de València

EL VICI DE LA LECTURA

«Llegir és l'única cosa que m'ha divertit sempre», declarava Fuster (1997, p. 277) en l'informe autobiogràfic que va elaborar per a l'«Homenot» que li va dedicar Josep Pla. També es presentava com a «lector voraç» (1953) o com a «viciós de la lectura» (1977a, p. 7). En efecte, Fuster viu una vida d'intel·lectual que, a pesar de les moltes servituds de l'inexcusable compromís nacional i de la dedicació a l'activisme que se'n deriva, consisteix bàsicament a llegir i escriure, però no com a activitats oposades o ni tan sols deslligades, sinó com un procés de creació que concep l'escriptura com a continuació natural de la lectura, que situa les lectures en el centre mateix, com a matèria principal, de l'escriptura assagística de l'autor.

La importància substancial de la lectura en la vida i en l'obra de Fuster es pot observar, per exemple, en la quantitat de textos que va dedicar a la reflexió sobre les formes de llegir, sobre els tipus de lectures i de lectors, sobre la projecció social de la lectura, etc. A banda de l'ingent volum d'escrits sobre llibres concrets, podem ressenyar multitud d'articles dedicats a indagar aspectes diversos de la lectura: «Sobre el arte de leer»¹ (*Levante*, 28 octubre 1956), «Decadencia de la lectura»² (*Levante*, 20 setembre 1959), «Lo que nunca leeremos» (*Levante*, 7 gener 1962), «Saber leer y escribir» (*Levante*, 9 setembre 1962), «Lecturas de vacaciones» (*El Correo Catalán*, 24 juliol 1964), «Lectura de novelas» (*El Correo Catalán*, 16 juliol 1966), «Paciencia para leer» (*La Vanguardia*, 18 abril 1976) o «Lo que hay que leer» (*La*

1. Més tard, aquest article va conformar la primera part de l'entrada «Lectura» del *Diccionari per a ociosos*.

2. Aquest article, amb algunes variacions, va ser publicat més tard, amb el títol «Retrosceso de la lectura», a *El Correo Catalán* (22 febrer 1963).

Vanguardia, 8 setembre 1976), per posar-ne només alguns exemples. La lectura centra igualment una de les entrades del *Diccionari per a ociosos*, que acaba amb una sentència que identifica la lectura amb vida i amb identitat: «Al capdavall, llegir és seguir vivint, i cadascú ho fa a la seva manera» (Fuster, 1978, p. 100).

Des de Sueca, i en el context de misèria cultural i d'asfíxia social del franquisme, la lectura és per a Fuster el mitjà privilegiat de relació amb el món. L'assagista reivindica el vitalisme intel·lectual, l'experiència llibresca, com a model de vida, en oposició al vitalisme físic; una indagació ben allunyada de la consideració de la lectura com a evasió, com ell mateix adverteix quan assenyala que, per a ell, «llegir no és fugir» (1978, p. 97) sinó un mitjà per a comprendre. Igualment reveladors resulten alguns dels seus *Judicis finals*:

Les poques lectures aparten de la vida; les moltes ens hi acosten.
Els llibres no supleixen la vida, però la vida tampoc no supleix els llibres.
No he admirat mai un home d'acció. Ho lamento.
(Fuster, 1981, p. 261, 258 i 240)

Totes les dades biogràfiques que coneixem en aquest sentit ho confirmen, com, per exemple, l'adquisició, la lectura i el registre de llibres des de molt jove o la confessió d'haver seguit el consell del pare del seu amic José Albi de llegir un llibre al dia (Fuster, 2003, p. 273). Com ja ha assenyalat Francesc Pérez Moragón (1994, p. 27): «La vida de Fuster ens apareix com una aventura personal que no tindria explicació sense els llibres».

El bagatge de lectures, entés com a experiència del món, actua com a interferència o intermediació en la percepció fusteriana de la realitat. En el diari de 1963, la visita a Segòvia, en el marc del seminari «Realidad y realismo en la literatura contemporánea», registra en un segon terme la crònica dels esdeveniments de la jornada i les anècdotes, per a posar el focus en un paisatge filtrat per la literatura:

«Ampla és Castilla...». De nou, la Meseta. Més suggestions literàries: d'una altra fibra. La «generación del 98»: Azorín, Unamuno, Antonio Machado. I Ortega y Gasset. ¿I per què no Ricardo León? ¿Té encara lectors, Ricardo León? Una novella seva, *El amor de los amores*, horrible, s'enceta amb un cant a Castilla, liricodescriptiu, com no n'he llegit cap altre. (Fuster, 1984, p. 112)

Fuster rebutjava la condició d'especialista i atribuïa l'autoritat dels seus judicis crítics únicament a la seua dedicació lectora: «Declino l'honor de ser intercalat en la nòmina circumspècta dels crítics i dels historiadors. El meu punt de partida és el d'un viciós de la lectura» (1977a, p. 7). Així mateix, presentava com a «simples notes de lectura» els assaigs que podien semblar «erudició o crítica»

(Fuster, 1968a, p. 285). És a dir, a diferència de l'asèpsia professional, adduir la lectura personal implica plenament l'individu en el procés d'interpretació; és la destresa personal d'un «jo» la que entra en joc a l'hora d'establir el sentit del text. Aquesta actitud no es correspon, per descomptat, amb un dèficit de solvència, sinó amb una presa de posició intel·lectual.

UNA POÈTICA DE LA LECTURA

Joan Fuster mantenia un diari en què anotava bàsicament reflexions, esborranys de treballs i notes de lectura. Un memoràndum i dipòsit de materials, de caràcter privat, que l'autor denominava «l'escriptura en samarreta» (Fuster, 1991, p. 9). En aquests quaderns inèdits, dels quals només se n'han conservat dos amb anotacions (Furió i Palàcios, 2002, p. 985), registrava comentaris de les obres llegides, de vegades amb resums o reproducció de citacions. En les versions publicades del *Diari*, així com en molts dels articles i en altres assaigs, es mantenen les traces de les lectures que han funcionat com a impuls inicial de la reflexió, en forma de citació o de referència, normalment. D'aquesta manera, es mostra al lector l'estímul recíproc entre lectura i escriptura i, mitjançant l'exemple, s'exposa una forma de llegir i se'n fa pedagogia. El diari privat s'integra així en el procés creador, com un taller de textos, com una llavor d'obres futures. La transcripció de fragments de les lectures indica una forma singular de llegir perquè registra un moment de lectura d'especial intensitat, quan el lector atura l'atenció i en deixa constància al quadern de notes que funciona com un espai de maduració (Minzertan, 2016, p. 54-64). La citació s'apropia d'un text alié i li dona un nou sentit en situar-lo en un nou context d'escriptura. El fet de retallar i trasplantar un fragment de text pot fer que, amb el temps, la citació es desvincule de l'obra original i guanye un significat autònom. Fuster (1973, p. 34) en posa un exemple revelador en un dels seus articles:

En un apunt de lectura trobo una cita que em fa una certa gràcia recordar. Deu fer molts anys que la tinc anotada. No sé quants. En conservo una idea vaguíssima. [...] Però la frase, aïllada, com totes les «frases», sense més context que la pròpia aventura enunciativa, no deixa de ser suggestiva.

La citació també pot ser entesa com una oportunitat d'escriptura si pensem que respon a un procés de comunicació del lector amb ell mateix: combinada amb el bagatge cultural del lector, provoca uns efectes intel·lectuals i emotius i pot donar peu a un text que inscriu la citació en un nou context amb objectius diferents. En aquest sentit, podem considerar que la citació emmascara les fronteres entre lectura i escriptura perquè crea connexions entre el text de què formava

part i la creativitat de l'autor que la detecta, la selecciona i la transcriu (Minzeta-nu, 2016, p. 67). Quan l'escriptor deixa entreveure el diàleg que estableix amb l'obra citada a través de la citació, posa en relleu la lectura com a estímul intel·lectual i creatiu i proposa d'aquesta manera un model de relació amb l'obra llegida en el diàleg amb el seu lector. Una lliçó de lectura. La citació posa de manifest l'atracció per una manera de dir o per un pensament i mostra la interacció del lector desdoblant en escriptor a través de les interrogacions, de les associacions d'idees, de l'assentiment o de la discrepància amb què l'escriptor incorpora el text citat.

L'ús abundant de la citació en l'obra de Joan Fuster no s'ha d'entendre com una exhibició de cultura o d'erudició. Té a veure amb la seua identitat de lector-escriptor i genera una poètica de la lectura, una forma d'ensenyar a llegir, que s'adiu perfectament amb el caràcter reflexiu, amb el contingut intel·lectual i amb la intencionalitat persuasiva de l'assaig fusterià.

El lector és una peça fonamental en la concepció que Fuster té del gènere assagístic, fins al punt de condicionar les motivacions de la seua escriptura: «Provocar més preguntes en el lector ha estat la meua primera intenció a l'hora d'escriure» (Fuster, 1985, p. 10). Així, posem per cas, tancava el pròleg a *Consells, proverbis i insolències* demanant un «complement de meditació» (1981, p. 224) als lectors que n'iniciaven la lectura i, en el darrer dels aforismes del llibre, recordava la conveniència de l'exercici de reflexió crítica per part del receptor: «Assercions i negacions discutibles, ho admito. Potser seran útils just per això, perquè són discutibles: perquè inciten a la discussió» (Fuster, 1981, p. 316). L'assagista busca la connivència d'un destinatari acollidor però no passiu, amb qui compartir idees i raons; no un lector dòcil ni un ingenu fàcil de convèncer.

DE LA LECTURA A L'ESCRITURA: LES INTERTEXTUALITATS FUSTERIANES

Les lectures deixen traces visibles en l'obra fusteriana com a estratègia d'escriptura. El diàleg que l'assaig de Joan Fuster estableix amb el seu bagatge lector instaura unes dinàmiques entre lectura i escriptura que en condicionen la composició i l'estil. La presència d'altres textos en un text es coneix amb el nom d'intertextualitat. Genette (1982, p. 8) la defineix, en una accepció restrictiva,³ com la relació de «coprésence entre deux ou plusieurs textes», és a dir, com «la présence effective d'un texte dans un autre», i en distingeix tres modalitats, segons el grau de literalitat i la major o menor explicitació: la citació (literal i explícita),

3. Altres autors, com Julia Kristeva (1969), Roland Barthes (1973) o Michael Riffaterre (1979), proposen una concepció àmplia i extensiva de la intertextualitat, entesa com l'absorció i la transformació d'altres textos i, per tant, incloent-hi altres pràctiques transtextuals.

el plagi (literal i no explícit) i l'allusió (ni literal ni explícita). Annick Bouillaguet (2000) en completa el quadre amb el concepte de referència (explícita però no literal).

Algunes anotacions dels diaris o alguns aforismes mostren clarament el seu origen com a notes de lectura, com a selecció i reproducció de fragments que han cridat l'atenció de l'assagista per algun motiu i els trasllada, com a text propi, amb un mínim comentari:

Una estupenda frase de Quevedo, en el *Discurso de todos los diablos*:
 «Para ver cuán poco caso hacen los dioses de las monarquías de la tierra,
 basta ver a quién se las dan...»
 No tot en els clàssics és arqueologia! (Fuster, 1984, p. 43)

De vegades, en el cas dels aforismes, la citació ocupa tot l'espai del text, amb la sola maniobra de selecció i canvi de context com a estratègia d'apropiació:

Clov.- *Tu crois à la vie future?*
 Hamm.- *La mienne l'a toujours été.*
 (S. Beckett, *Fin de partie*) (Fuster, 1981, p. 248)

El segment retallat de l'obra original és oferit al lector com un text nou del qual l'aforista és l'autor perquè és el responsable d'haver-lo percebut a l'interior de l'obra i de la subsegüent extracció. Al marge del sentit que podia tenir en *Fin de partie*, Fuster vol traslladar al lector la fascinació que li ha provocat l'equívoc lingüístic entre sentit literal i sentit figurat de «vie future». D'aquesta manera, l'aforisme col·loca sota un nou focus un fragment que en el text d'origen no tenia un relleu especial, a més de dotar-lo d'un significat diferent derivat del nou context textual del qual passa a formar part, el recull d'aforismes de Fuster.

La citació també funciona en moltes ocasions, sobretot en els articles i els altres assaigs curts, com a punt de partida, com a pretext inicial a partir del qual enfilar la reflexió desenvolupada al text:

En una pàgina d'Aldous Huxley llegeixo: «venjança pòstuma». Huxley s'hi refereix, naturalment, a allò que, en el nostre vocabulari usual d'extracció catequística, anomenem «infern». (Fuster, 1978, p. 66).

Trobo, en una lectura, aquesta definició: «El llibre és una màquina per a pensar». I, d'entrada, em fa gràcia. A mi, realment, mai no se m'hauria acudit d'establir una tal equivalència: «llibre» = «màquina». (Fuster, 1969, p. 34)

Les citacions, en l'obra de Fuster, s'incorporen al text amb una diversitat de graus en la identificació de l'autoria, que inclou el nom complet o el cognom, el

títol de l'obra o fórmules d'una major indefinició que exigeixen la cooperació activa del lector:

L'ombre est noir toujours, / même tombant des cygnes, escrivia un poeta, i pensava en cignes blanquíssims com aquells que els tallers del Renaixement imaginaven per a la fornicació de Leda.

Todo es según el color / del cristal con que se mira, deia un governador civil de València que feia versos. El vidre és important. (Fuster, 1985, p. 35 i 24)

La cursiva, així com l'ús de llengües diferents del català de la pròpia escriptura, revelen el caràcter al·lògraf de les citacions, però l'assagista opta per atribuir-les de manera vaga i indefinida a «un poeta» i «un governador civil de València que feia versos». Per descomptat, no és perquè en desconega els autors: Victor Hugo i Ramón de Campoamor,⁴ respectivament, sinó per altres motius. En primer lloc, per la voluntat de defugir, en el format més lliure i informal de l'assaig, les exigències i l'afectació erudita a l'hora de transcriure les citacions; però també per l'esperit lúdic que busca la complicitat d'un lector amb qui espera compartir una mateixa enciclopèdia cultural, i al qual reclama la col·laboració en la lectura. Fuster pot arribar fins i tot a presentar una citació, amb les corresponents marques tipogràfiques de literalitat, sense indicar-ne ni l'autor ni l'obra, amb la confiança que la informació és supèrflua perquè el seu lector la identificarà immediatament: «Almenys, quan xiular —o proferir insults— ni tan sols és, de moment, “anar a les festes amb el pit esforçat, com a la guerra”» (Fuster, 1968b, p. 67). Encara que n'elimina la distribució en versos i en varia lleugerament la redacció,⁵ sens dubte perquè el reproduïx de memòria, era plausible esperar que el lector de *Serra d'Or*, revista on es va publicar l'article, coneixia el poema «Paternal», de Joan Maragall, i que pensar el contrari era rebaixar-ne la consideració.

Fins i tot *Nosaltres, els valencians*, la seua obra més «política», enceta la introducció amb una citació marcada però no identificada: «*On n'écrit pas les livres qu'on veut*» (Fuster, 1977b, p. 13), un exemple ben adequat per a mostrar la naturalització del préstec en el text que l'inclou, és a dir, l'adaptació de la citació a les necessitats del propi discurs. Gide, autor de la frase citada per Fuster, feia referència a la idea de «l'inconscient del llibre» o, el que és el mateix, al fet que el llibre sempre diu més del que l'autor és conscient que diu.⁶ Fuster (1977b,

4. Els versos de Victor Hugo formen part del poema «Christ voit ce qui arrivera» i els de Campoamor de «Las dos linternas».

5. En el poema de Maragall és «amb pit ben esforçat».

6. La citació de Gide correspon a l'epíleg de *Le Prométhée mal enchaîné*.

p. 13), per la seua banda, fa servir l'expressió per a explicar les obligacions imposades a l'escriptor professional: «En la mesura en què m'he fet un ofici de la ploma, he hagut de resignar-m'hi». L'assagista sabia que la responsabilitat del sentit del text trasplantat recau en l'autor del text d'acollida i no en el del text d'origen i així ho va deixar reflectit en un dels seus aforismes: «És sorprenent quantes ximpleries podem dir pel nostre compte —i el que em sembla pitjor: amb la consciència tranquil·la—, emparant-nos en la cita d'un autor il·lustre» (Fuster, 1981, p. 255).

Si, com afirma Samoyault (2001, p. 21), tota relació intertextual és una manera d'imposar la biblioteca de forma horitzontal, a diferència de la relació hipertextual, en què la biblioteca s'imposa de manera vertical, en els textos fusterians elaborats a partir de citació i comentari la doble dimensió de lectura i escriptura queda ben patent: els textos deixen veure els materials de construcció, el treball preparatori, les fitxes de lectura que ha fet servir per a l'escriptura.

L'ús de les referències acostuma a substituir el text de l'obra pel títol, pel nom de l'autor o d'algun personatge o element que la identifique de manera estrictament funcional, però en l'obra de Fuster també hi podem trobar algun exemple en què la substitució del text adopta un recurs d'alta eficàcia literària, com en l'aforisme: «GÈNESI, III, 9. —Però com que la suor s'evapora...» (Fuster, 1981, p. 313). Amb la referència (llibre, capítol, versicle) i l'elisió textual, l'autor evita la reproducció d'una frase plenament popularitzada i el risc de caure en la banalització per a resoldre-ho amb l'elegància de la dicció indirecta. Llevat que el lector tinga una sòlida cultura bíblica, la referència l'obligarà a fer la consulta per a poder interpretar l'aforisme. D'aquesta manera, la intriga provocada per l'el·lipse dilata el procés de lectura, li afegeix una dimensió lúdica i reclama la participació activa del lector a l'hora d'interpretar el sentit del text.

A pesar que Fuster va reivindicar el plagi com a inevitable en l'entrada que hi va dedicar al *Diccionari per a ociosos*, el recurs, en el sentit intertextual, tindrà una recurrència molt menor que la citació o la referència en el seu assaig. A partir de la constatació del «Nihil novum sub sole» i de la consegüent quimera de l'originalitat, Fuster assumeix que, més que la pretensió d'una novetat absoluta, ser original consisteix a enunciar des d'una individualitat que assimila i, inevitablement, transforma i transmet una tradició a la qual suma la seua aportació. La construcció cultural, per tant, progressa a base d'«esforç de depuració» i de «rectificacions successives» (Fuster, 1978, p. 141), en un procés de continuïtat. En general, els plagis fusterians consisteixen en la incorporació no declarada de frases ben conegudes, fàcilment detectables pel lector model de l'obra de l'escriptor. Es tracta, doncs, d'una opció d'estil, d'una forma d'integrar el text amb el qual dialoga amb una reflexió o amb un comentari. El fragment plagiat esdevé, com passa amb les citacions, el pretext a partir del qual l'assagista *escriu* la seua *lectura* del

text. En trobem un bon exemple en un dels aforismes: «Amb bons sentiments es fa mala literatura; amb sentiments perversos, també. En general, es fa sempre mala literatura —sobretot a base de sentiments» (Fuster, 1981, p. 257), en què la primera frase reproduceix, sense indicar-ne la procedència ni la filiació i sense marques tipogràfiques, un pensament que André Gide (2001, p. 12) va consignar en els termes següents: «C'est avec les beaux sentiments qu'on fait de la mauvaise littérature». Fuster matisa i amplia l'asseveració gideana en una interacció dialògica que integra i rectifica la tradició precedent amb la voluntat de donar continuïtat al llegat cultural i mostrar-ne les arrels.

L'al·lusió, en el sentit genetià del terme, designa un tipus d'apropiació d'un text alié que no és ni literal ni explícita, però la plena comprensió de l'enunciat que la inclou depèn de «la perception d'un rapport entre lui et un autre auquel renvoie nécessairement telle ou telle de ses inflexions» (Genette, 1982, p. 8). En l'assaig de Fuster, les al·lusions són un component alhora lúdic i estilístic de l'estratègia conversacional que ofereix al lector, una manera de presentar de forma el·líptica però perceptible les lectures i la interlocució de base. Com també passa amb el plagi, en les al·lusions, la dinàmica lectura-escriptura és soterrada però igualment efectiva perquè també interpel·la el lector des de l'experiència d'escriptor-lector de l'autor del text i amb la intenció de fer-lo participar en el procés de descodificació del sentit. Així, per exemple, en *Causar-se d'esperar*, hi trobem: «el món seria, panglossianament, un món immillorable» (Fuster, 1984, p. 42), en què l'ús adverbial del nom del personatge del *Càndid* de Voltaire inclou de manera al·lusiva el millor dels mons possibles defensat pel mestre Pangloss. També podem ressenyar un parell d'exemples molt il·lustratius en els aforismes, en què queda patent que el text de Fuster és una resposta a la lectura al·ludida. L'aforisme «És inútil de fer brometa sobre el particular: mai no comprendrem com es pot ser persa» (Fuster, 1981, p. 226) resulta desconcertant si no el posem en relació amb les frases que tanquen la «Carta XXX» de les *Cartes perses*, de Montesquieu (1984, p. 93), en què el personatge reproduceix les exclamacions de sorpresa que genera la seua nacionalitat: «¿El senyor és persa? ¡Quina cosa més extraordinària! ¿Com és possible ser persa?». A la llum de l'al·lusió, l'aforisme desvela la seua naturalesa de nota de lectura, de resposta al fragment al·ludit, alhora que implica el lector en el joc. Això encara resulta més evident en la formulació d'aquest altre aforisme: «Res d'homenatges, home! La hipocresia és una exigència que la virtut imposa al vici» (Fuster, 1981, p. 240), en què l'al·lusió a la màxima de La Rochefoucauld (1972, p. 55) «*L'hypocrisie est un hommage que le vice rend à la vertu*» inclou una resposta en la primera frase de l'aforisme i una transformació hipertextual que en reformula els termes en la segona.

Fuster, en el seu assaig, es desdobra en aquesta doble condició d'escriptor-lector en tots els graus d'explicitació i de literalitat. Les lectures deixen l'empremta

en l'escriptura de l'autor però no ho fan amb voluntat decorativa o erudita; responen a una estratègia d'escriptura, a la concepció mateixa del gènere, i les formes d'incorporació intertextual n'afaiçonen l'estil.

El diàleg entre lectura i escriptura activa unes dinàmiques de treball que par-teixen de la nota de lectura o de la transcripció de fragments per a, en combina-ció amb el bagatge cultural i intel·lectual de l'autor, generar un procés creatiu ori-ginal. El lector al qual s'adreça l'obra fusteriana beu de la lliçó de lectura que l'assagista li proposa mitjançant l'escriptura i, d'acord amb el model, aprèn a dia-logar amb el text amb les seues pròpies reflexions i comentaris.

BIBLIOGRAFIA

- BARTHES, Roland (1973). «Texte (théorie du)». A: *Encyclopaedia Universalis*. Vol. 15. Pa-rís: Encyclopædia Universalis France, p. 1013-1017.
- BOUILLAGUET, Annick (2000). *Proust lecteur de Balzac et de Flaubert: L'imitation cryptée*. París: Champion.
- FURIÓ, Antoni; PALÀCIOS, Josep (2002). «Notes explicatives i materials complementaris». A: FUSTER, Joan. *Obra completa*. Vol. 1: *Poesia, aforismes, diari, vinyetes i dibuixos*. Barcelona: Edicions 62; Diputació de Barcelona; València: Universitat de València, p. 937-997.
- FUSTER, Joan (1953). «Gaspar Gil Polo: *Diana enamorada*». *Levante* (13 setembre). [Text reproduït a FUSTER, Joan (1995). *Llegint i escrivint: Artículos periodísticos en Levante-EMV*. Ed. a cura d'Antoni Furió. València: Prensa Ibérica, p. 46-48]
- (1968a). *Obres completes*. Vol. 1: *Llengua, literatura, història*. Barcelona: Edicions 62.
- (1968b). «L'art de xiular en públic». *Serra d'Or* (abril), p. 67.
- (1969). «Màquines per a pensar». *Serra d'Or* (febrer), p. 34. [Text reproduït a FUSTER, Joan (1975). *Obres completes*. Vol. 4: *Assaigs, 1*. Barcelona: Edicions 62, p. 356-359]
- (1973). «La geometria, per exemple». *Serra d'Or* (juliol), p. 34. [Text reproduït a FUS-TER, Joan (1975). *Obres completes*. Vol. 4: *Assaigs, 1*. Barcelona: Edicions 62, p. 412-415. Reproduït també a FUSTER, Joan (1985). *Sagitari*. València: Diputació de Valèn-cia, p. 93-97]
- (1977a). *Contra el Noucentisme*. Barcelona: Crítica.
- (1977b). *Nosaltres, els valencians*. Barcelona: Edicions 62.
- (1978). *Diccionari per a ociosos*. Barcelona: Edicions 62.
- (1981). *Indagacions i propostes*. Barcelona: Edicions 62: La Caixa.
- (1984). *Causar-se d'esperar: El món de cada dia*. Barcelona: Edicions 62: Orbis.
- (1985). *Sagitari*. València: Diputació de València.
- (1991). *Obres completes*. Vol. 2: *Diari 1952-1960*. Barcelona: Edicions 62.
- (1997). *Correspondència 1: Carner, Manent, Riba, Pla, Espriu, Villalonga*. València: Tres i Quatre.
- (2003). *De viva veu*. Ed. a cura d'Isidre Crespo. Catarroja: Afers.
- GENETTE, Gérard (1982). *Palimpsestes: La littérature au second degré*. París: Seuil.
- GIDE, André (2001). «Voyage en littérature anglaise». *Bulletin des Amis d'André Gide*, vol. 29, núm. 129 (gener), p. 7-14.

- KRISTEVA, Julia (1969). *Seméiotikè: Recherches pour une sémanalyse*. París: Seuil.
- LA ROCHEFOUCAULD, François de (1972). *Maximes et réflexions diverses*. París: Librairie Larousse.
- MINZENATU, Andrei (2016). *Carnets de lecture: Généalogie d'une pratique littéraire*. Saint-Denis: Presses Universitaires de Vincennes.
- MONTESQUIEU (1984). *Cartes perses*. Barcelona: Laia.
- PÉREZ MORAGÓN, Francesc (1994). *Joan Fuster, el contemporani capital*. Alzira: Germania.
- RIFFATERRE, Michael (1979). *La production du texte*. París: Seuil.
- SAMOYAUULT, Tiphaine (2001). *L'intertextualité: Mémoire de la littérature*. París: Nathan.

Joan Fuster i Max Cahner: una complicitat editorial

Teresa MUÑOZ LLORET
Professora d'ensenyament secundari

Mirar d'explicar la intensa i productiva relació que es va establir entre Joan Fuster i Max Cahner des de finals dels cinquanta fins a la mort de l'escriptor de Sueca en un espai com el que tinc és una temeritat. L'entesa entre Fuster i Cahner i les empreses que va generar centren una part important de la història cultural catalana de la segona meitat del segle xx.¹ De manera que, per fer-nos càrrec d'aquesta complicitat —complicitat en l'aventura editorial, en aquest cas— em centraré en la tria d'alguns moments clau de la seva relació que es desprenen de la lectura de la correspondència que van mantenir al llarg de trenta anys.

Em serveixo dels mots amb què Antoni Furió inicia la introducció a la referida correspondència per centrar el sentit d'aquesta relació:

Si alguna vegada han existit els Països Catalans, ha estat, entre altres llocs tangibles i intangibles, en la correspondència, els llibres i els projectes editorials, culturals i civils comuns entre Joan Fuster i Max Cahner. [...] La vida de tots dos va girar entorn d'aquest subjecte nou, d'aquest projecte de futur compartit entre valencians, mallorquins i catalans estrictes que el primer «imaginà» —en el sentit que «s'imaginen» totes les nacions— li posà nom, i que el segon es va aplicar infatigablement a fer realitat, enmig de les incomprendensions, quan no de l'hostilitat, dels respectius conterrànies, al País Valencià i al Principat.²

La coincidència en aquesta convicció i les vicissituds que van viure plegats són a la base d'una amistat que es va anar intensificant al llarg del temps, fins al

1. Essencialment, em refereixo a *Serra d'Or*, Edicions 62, la *Gran enciclopèdia catalana* i l'editorial Curial.

2. Joan FUSTER (2012), *Correspondència 13: Max Cahner*, València, Tres i Quatre, p. 7.

punt que el 1974 Fuster va nomenar Cahner marmessor, juntament amb Eliseu Climent, Fermí Cortés —mort abans que el mateix Fuster— i Joaquim Maluquer.

Quan Joan Fuster i Max Cahner entren en contacte per primera vegada, el primer té trenta-dos anys i el segon, divuit. Som al 1954 i Fuster fa el primer viatge al Principat. Quan l'escriptor de Sueca arriba a Barcelona és un poeta consolidat, un crític literari que ha sabut connectar amb les revistes de l'exili i un activista cultural amb un clar interès per la creació d'estructures editorials a València.³ Com a escriptor, abans d'aquest viatge havia començat a publicar amb els dos editors barcelonins per excel·lència del moment —Josep M. Cruzet, de la Selecta, i Josep M. de Casacuberta, de Barcino. Casacuberta —que mantenia des d'abans de la guerra una estreta relació amb el País Valencià— va ser el primer editor barceloní de Fuster: el 1953 li publicà el recull de poemes *Terra en la boca*, amb un pròleg de J. V. Foix,⁴ i de seguida, el juny del mateix any, li va proposar l'edició d'un volum d'assaigs: *Les originalitats*, publicat el 1956.

Per la seva banda, Cruzet —la correspondència amb el qual s'havia iniciat el 1952— li anava al darrere perquè, preocupat per l'escassíssim ressò de l'edició en català, trobava en Fuster el jove crític brillant que podia ajudar-lo a la difusió dels seus llibres, tant al diari *Levante* com a la revista de l'exili *Pont Blau*. El 1955 Fuster i Cruzet es van començar a plantejar la necessitat que el catàleg de Selecta s'obris al món literari valencià, i l'any següent va aparèixer l'*Antologia de la poesia valenciana* curada per Fuster —a la qual Cruzet fa l'honor d'adjudicar el número 200 de la col·lecció bàsica.

L'any del primer contacte amb Joan Fuster, Max Cahner era un estudiant universitari, matriculat a químiques i a dret. De procedència alemanya, per part de pare, i madrilenya, per part de mare, el matrimoni Cahner Garcia parlaven català entre ells i amb els fills. A Cahner sempre li agradava explicar que no havia tingut cap mena de consciència lingüística fins que el 1951, durant la convalescència d'una tuberculosi, es va llegir el volum sencer que l'Enciclopèdia Espasa dedicava a Espanya. A l'enciclopèdia, redactada a Barcelona als anys vint, el jove Max hi va aprendre que el català era una llengua que no només es parlava sinó que s'escrivia i que tenia una història important al darrere. El que no li havia arribat per tradició familiar l'hi va proporcionar l'erudició enciclopèdica!

A partir d'aquí, tenim un jove d'aspecte i nom germànics que assistia als cursos de català de Joan Triadú al Centre d'Influència Catòlica Femenina (CFIC), a

3. La correspondència —encara inèdita i conservada a la Biblioteca de Catalunya— entre Fuster i Nicolau Primitiu fa referència a l'editorial que Fuster projectava el 1955 amb Adolf Pizcueta i Francesc Soriano Bueso.

4. *Terra en la boca* va aparèixer a les «Publicacions de la Revista», col·lecció fundada el 1916 per Josep M. López Picó i que el 1949 Barcino havia reprès.

les classes del doctor Rubió als Estudis Universitaris Catalans i, en matricular-se a la universitat, ben aviat va connectar amb el grup d'estudiants de l'activisme catalanista, entre els quals Albert Manent, de qui va esdevenir gran amic i que el va vincular als nuclis més actius del moment. D'aquests nuclis, en destaco dos: el primer, el Casal de Montserrat del carrer dels Arcs, on tenien la seu unes quantes associacions lligades al monestir de Montserrat que convertiren el local en un «fogar de catalanitat», en paraules de Josep Benet. Benet, membre de la Junta Directiva, hi editava —des del 1949— el butlletí de la Unió Escolania de Montserrat, *Germinabit*, que serà l'inici de la relació entre Cahner i Fuster, com veurem de seguida. El segon, les tertúlies clandestines a casa d'Oriol Folch, on va conèixer Fuster ja el 1954.

SERRA D'OR, UNA PLATAFORMA PER A FUSTER

A banda d'aquests contactes inicials, la relació Fuster-Cahner es va iniciar el 1959, quan Cahner i Ramon Bastardes, en fer-se càrrec de *Germinabit*, escriuen amb tota la solemnitat a Fuster per demanar-li la seva col·laboració. Consideraven que la presència del País Valencià a la revista era necessària perquè els lectors barcelonins tinguessin una visió íntegra de València i s'acostumessin a considerar-la catalana en tots els aspectes.

La sintonia de Fuster amb els joves montserratins queda molt clara en el pròleg a *Recull de contes valencians*, que Fuster acabava de publicar, el 1958, a Albertí Editor:

Jo voldria que aquest *Recull* servís perquè els lectors catalans de tot arreu advertesquen la situació valenciana. Hem de pensar, tots, que no es tracta d'un problema de segon ordre, comarcal i intrascendent. Hem de pensar que, a pesar d'ésser això prou important, no és únicament un problema literari. Cal reflexionar què ha significat i què pot significar encara, per a la nostra història col·lectiva, un País Valencià recobrat i solidari. La col·laboració que cadascú ens preste, l'aportament d'atenció i d'amistat que se'ns concedesca, ens serà un estímul apreciable. No tot depèn de la literatura, és clar. Però bo serà haver-ne guanyat la batalla.

Fuster va participar a *Germinabit* en el darrer número, dedicat a Carles Riba. I quan *Germinabit* es va fusionar amb *Serra d'Or*, des del primer moment, l'octubre del 1959, amb un article sobre Ausiàs Marc, en el cinquè centenari de la seva mort. Aquesta col·laboració a *Serra d'Or* va permetre a Fuster donar-se a conèixer al Principat, com a escriptor i com a intel·lectual que hi defensava una determinada posició ideològica, i va col·laborar amb els responsables de la revista a l'hora de dissenyar-hi el tractament unitari dels Països Catalans.

Però aquest donar-se a conèixer i la seva posició política van provocar ràpidament la reacció irada d'una colla d'intel·lectuals valencians, entre els quals alguns amics —o antics amics seus—, com ara Vicent i Xavier Casp, Jaume Bru i Vidal, Alfons Cucó i Miquel Adlert, que van enviar una carta oberta a *Serra d'Or* on es distanciaven rotundament de l'article de Joan Fuster aparegut en el número d'homenatge a Vicens Vives, el novembre del 1960. El grup, partidari del fet diferencial valencià, en reivindicava la seva personalitat històrica i, de passada, el nom gloriós de «Regne de València» en oposició a la tendència minimitzadora que implicava el de «País Valencià». I proposaven l'ús del terme «Comunitat Catalànica» per substituir el de «Països Catalans».

El juny del 1961 *Serra d'Or* va publicar el text del grup i, a la mateixa plana, la resposta de Fuster. Una resposta brillant i contundent, amb l'actitud de qui no està disposat a negociar:

No m'he sentit mai inclinat a l'enyorança, i, menys encara, a l'enyorança d'una Edat Mitjana desplaçadament walterscottiana i convencional. No m'interessa gens una democràcia de gremis, beneficiats i almogàvers, presidida per la mòmia il·lustre del rei En Jaume. Per això, sens dubte, la substitució de «Regne de València» per «País Valencià» no em fa ni fred ni calor. Pensar, en aquestes altures, que dir «Regne de València» indica «la jerarquia de València» és només una piadosa il·lusió. Igualment, la substitució de «Mallorca» o «Regne de Mallorca» per «Illes Balears», tampoc no crec que alteri els nervis de cap insular sensat. Vull afegir, però, que no sento cap animadversió personal respecte a paraules com «regne», quan no tenen sinó un valor estrictament arqueològic, com seria el nostre cas. Uso el mot «Principat» sense cap escrúpol. En definitiva, davant aquest problema, com davant qualsevol altre, sempre em decantaré per les solucions que es presentin amb un avantatge de claredat i amb una promesa d'eficiència. Les objeccions sentimentals em semblen bizantinismes nefastos.

En aquesta mateixa línia, destaco una segona polèmica a *Serra d'Or*. Aquesta vegada, però, entre Fuster —atíat per Cahner— i el Consell de Redacció de la revista. A través d'una carta de Joan Triadú el Consell de Redacció va fer saber a Fuster els punts bàsics del debat que havia sorgit dins la Comissió Permanent de *Serra d'Or*⁵ a propòsit de si la revista havia d'abastar els Països Catalans o s'havia d'orientar bàsicament al Principat. Aquest debat s'alimentava, entre d'altres, de les queixes procedents de València de gent com ara el llibreter i clergue Emili Boïls i Coniller o l'escriptor Antoni Igual i Úbeda, que asseguraven als monjos i a Joan Triadú que *Serra d'Or* es venia poc al País Valencià i a les Illes justament pel con-

5. Vegeu la carta de Cahner a Fuster del 6 de juny de 1964 dins Joan FUSTER (2012), *Correspondència 13: Max Cahner*, València, Tres i Quatre, p. 191.

cepte de Països Catalans que s'hi respirava. Fuster va respondre a Triadú l'11 de juny de 1964:⁶

La meua contestació a la consulta que em fas serà clara i terminant: *convé* que no *canviï* el criteri seguit fins ara en la disposició dels noticiaris de *Serra d'Or*. Que és, no solament el *just*, sinó també l'únic tàcticament útil en els moments actuals. Aquesta és la meua opinió. Pots estar segur que la comparteixen la majoria de lectors que la vostra revista té al País Valencià. Amb una advertència, encara: qualsevol canvi que pugueu introduir-hi serà interpretat com una retractació de l'afirmació unitària dels Països Catalans, cosa que també suscitarà «queixes». Més que «queixes»: «baixes» en la subscripció i la lectura. Consideraríem —i jo el primer— que, per part del Consell de *Serra d'Or*, hi hauria hagut un desistiment de principis, i ens veuríem obligats a protestar d'una manera o altra.

Perquè, en el fons, es tracta d'una qüestió de «principis». El problema del noticiari no fa sinó revelar-la en un aspecte secundari. Potser podràs retrucar-me que *Serra d'Or* no ha fet mai seus, oficialment, aquests principis que, per dir-ho d'alguna manera, anomenarem «afirmació unitària dels Països Catalans». Bé. Però heu de tenir ben present això: la petita clientela que la revista té al País Valencià no busca en ella la «revista cultural»; hi busca una revista en català que, de més a més, respon a una orientació nacional «unitària» en el nivell de cultura. O sigui: *Serra d'Or* té un públic valencià essencialment «catalanista» («pancatalanista», si vols). Les excepcions són insignificants. De fet, aquest públic és l'únic que pot tenir ara i ací. Si el defraudeu, l'haureu perdut. I no en guanyareu cap altre. No hi ha més cera de la que crema.

ENTRE EL GRUP DE MONTSERRAT I EL GRUP DELS COTONERS

Joaquim Maluquer i Max Cahner van ser els dos grans amics barcelonins de Joan Fuster. Tots dos van ser els seus amfitrions a Barcelona i tots dos van ser, ja ho hem vist, designats testamentàriament com a marmessors, juntament amb Fermí Cortés i Eliseu Climent. Més coincidències: tots dos van conèixer Fuster a casa de l'arquitecte Oriol Folch —l'home de Rafael Patxot a l'interior— en les reunions catalanistes clandestines que s'hi celebraven regularment. Però Cahner pertanyia al grup montserratí —al costat de Josep Benet i Jordi Pujol— i Maluquer al dels industrials cotoners barcelonins —capitanejat per Manuel Ortínez. Les diferències entre ells no eren insalvables, però eren diferències, sobretot ideològiques. Fuster sabia mantenir l'equilibri i va aconseguir sense massa problemes nedar entre les aigües més progressistes dels uns i les més conservadores dels altres.

6. Joan FUSTER (2009), *Correspondència 11: Joan Triadú i altres*, València, Tres i Quatre, p. 317. La carta es va publicar per primera vegada a Joan FUSTER (2002), «Correspondència inèdita», *L'Espill*, 2a època, núm. 10, p. 177-179.

A Max Cahner, però, no li devia fer gaire gràcia que l'assessor àulic de la flamant Edicions 62 s'emboqués en la insensata aventura editorial que el grup de cotoners va voler tirar endavant. L'aventura de l'Editorial A. C. —amb un plantejament del tot *amateur*— es movia amb un únic objectiu: la publicació de les obres completes de Josep Pla, després del suïcidi de Cruzet —l'editor de Pla—, sota la supervisió d'un director literari de luxe: el mateix Joan Fuster.

Però malgrat el tarannà educat dels actors d'aquesta història, la correspondència entre Fuster i Maluquer recull amb tot detall les tensions entre els dos «bàndols» a propòsit dels drets d'autor de *Nosaltres, els valencians*. Maluquer —que es va erigir en l'amic-agent literari— li aconsellava que els vengués l'edició, però de cap manera els drets. Les converses entre Maluquer i «els nois» —Cahner i Bastardes— van anar pujant de to i Fuster va acabar perdent la paciència en saber que els seus editors l'acusaven de fer «el viu» perquè demanava unes condicions econòmiques millors ara que el llibre es venia tant... i, el 18 de juliol de 1962, escriu irat a Maluquer:⁷

Aquests nois estan fotent-me «ultra mesura», i corren el risc que se m'acabi la paciència i els envii a la merda. En primer lloc, m'interessa que quedi ben clar que ells no em van encarregar aquest llibre. Si fan d'això un argument de discussió, ho nego terminantment i crec que no s'atreviran a desmentir-me. Em van demanar un llibre, i jo els vaig oferir aquest, que feia anys que tenia en cartera (fins al punt d'haver-lo ofert també a l'Albertí, per a una col·lecció d'assaigs que projectava). Que facin memòria, doncs. El fet d'haver-me compromès a donar-los-el m'obligà a redactar-lo tot d'una. Això, en tot cas, és un favor que els feia i que no haurien d'oblidar. Són massa les concessions que m'han arrancat, jugant amb el sobreentès de la pàtria i de la política i de totes aquestes coses. Des d'escriure'ls el llibre en dos mesos (és a dir, de pressa i sacrificant compromisos) fins a fer el pallasso a la Casa de València perquè venguessin uns quants exemplars, passant per rectificacions del text a gust d'ells. Ja està bé!*

* L'única cosa que els he d'agrair és la suggerència del títol, que és bo.

L'interès de la resposta de Fuster és que ens aclareix una dada que el pas del temps —i els editors de can 62— s'ha encarregat d'esborrar: que va ser Santiago Albertí qui primer li encarregà un llibre sobre València que funcionés com l'equivalent al Principat de *Notícia de Catalunya*, de Vicens Vives.⁸ El llibre havia de

7. Joan FUSTER (2009), *Correspondència 7: Joaquim Maluquer*, 1a part, València, Tres i Quatre, p. 317.

8. El 25 de maig de 1956 Albertí escriu a Fuster: «Si forces majors no ens ho destorben, la projectada gran col·lecció d'assaig serà aviat un fet. Tots els llargs càlculs que he realitzat des de la teva estada han donat resultat positiu. Jo voldria editar el primer llibre a mitjan novembre. No sé si podrà

formar part d'una col·lecció d'assaig que no va tirar endavant, com tants projectes dels anys cinquanta, en què l'edició en català era encara un miracle.

JOAN FUSTER A LA *GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA*

El 22 d'agost de 1964 Max Cahner va ser expulsat de l'Estat seguint una ordre de la Direcció General de Seguridad, pels habituals motius al voltant de la idea del *rojo-separatismo*. No va poder tornar fins al 18 de gener de 1965. Aquelles «vacances forçades» li van anar molt bé per seguir treballant en el tema de la divisió comarcal del País Valencià que havia iniciat en col·laboració amb Joan Fuster uns mesos abans. En tornar de l'exili, el gener de 1965, duia sota el braç la divisió comarcal de la Catalunya Nord —que probablement havia fet en col·laboració amb Pere Verdaguer—, la del País Valencià i el projecte de la *Gran enciclopèdia catalana* (GEC).⁹

Des del primer moment Fuster es va comprometre de cos i ànima en el projecte de la redacció de la *Gran enciclopèdia catalana* com a assessor del País Valencià. A través d'una carta inèdita de Jordi Carbonell —primer director de l'obra— a Fuster del 24 de novembre del 1967 sabem la mena de feina que hi feia: la responsabilitat bàsica era la revisió de les llistes d'entrades abans d'encarregar-ne la redacció, la revisió dels articles ja redactats si eren complexos o compromesos, a més de la redacció personal de moltes de les entrades que se li demanaven massa sovint, en nombre molt més elevat del que estava previst, i sempre amb presses. Això sí, comptava amb la col·laboració de Ricard Pérez Casado.

ser. En tot cas, depèn de vosaltres, els autors. Si per a la fi de l'estiu tinc tres originals llestos, faré el cop de cap, sense pensar-m'hi més.

Com a autors, les possibilitats són abundants. Penso en Vicens i el seu magnífic equip (Reglà, Voltes, Gubern, Pérez i Ballestar, Ruiz i Calonja, etc.), Moll, Sanchis Guarnier, Triadú, Ferrater i Mora, Ferran Soldevila, Martínez Ferrando, Duran i Sanpere, Joan Amades, Cirici-Pellicer, Josep M. Folch i Torres, Francesc Curet, etc. Probablement d'aquests que he esmentat sortiran els qui han d'obrir el foc; amb una excepció: la teva, perquè t'he deixat per al final només amb la intenció de dir-te, ben expressament, que voldria que formessis entre els primers col·laboradors. En principi, penso anunciar una sèrie de vuit títols, amb volum extra final per als subscriptors. Ja et vaig dir que el llibre ideal que hauries de fer —fa falta— és una mena de “Notícia de València” que faci parió, “mutatis mutandis”, amb el títol semblant de Vicenç. En una paraula, caldria que, convertit en pur esborrall el teu bonic pròleg a l’“Antologia”, hi bastissis al damunt un llibre de 250-300 holandeses. Cal explicar què ha estat, és i pot ser el País Valencià, des d'un punt de vista psicològic, social, polític, històric, etc. I destacar-ne de passada la posició passada, present i futura davant el Principat. Tot això sona fort. Però també sonen fort altres coses que has pogut publicar. Un assaig de gran pes sobre el tema ens fa falta. I cal animar-se. Què me'n dius?». La carta, inèdita, es conserva a la Biblioteca de Catalunya.

9. Tot i que la divisió comarcal que es va acabar imposant —i que la GEC va aplicar— va ser la de Joan Soler i Riber, del mateix 1964.

Fuster va viure l'experiència de la redacció de la GEC gairebé amb la mateixa proximitat que un redactor de la casa i sense estalviar a Max Cahner i a Eulàlia Duran les queixes i les amenaces contínues que, si seguien fent-lo treballar tant, ho enviaria tot a passeig. O, al contrari, la insistència i la passió amb què mirava de defensar qüestions vitals per a ell com on havia de dur l'accent el nom d'Ausiàs Marc o les entrades destinades als toreros i a termes taurins que estava convençut que havien d'entrar a l'enciclopèdia.¹⁰

Però el que m'interessa destacar, sobretot, és la posició incondicional de Fuster a favor de Cahner en el moment de la crisi d'Edicions 62 i Enciclopèdia Catalana de 1969.¹¹ Abans de la decisió final de la banca, Fuster, alarmat per la situació i pel que significava, va intervenir activament i a través de la redacció de tres cartes —a Jordi Pujol, Josep Benet i Joaquim Maluquer— centrades totes elles en dos punts clau: d'una banda, la consciència clara que Cahner és un desastre comptable i no té cap interès a salvar-lo com a empresari/gestor. De l'altra, té molt clar que:

Mai no s'havia intentat res, català i en català, en el ram editorial, que oferís tantes perspectives d'eficàcia. Riu-te tu de les «cambonades» i de les «patxotades»: en difusió i en intenció, l'Enciclopèdia supera tots els precedents. Això és obvi. Ara: l'Enciclopèdia només és útil en el plantejament que actualment té. No és una enciclopèdia més, tipus Salvat, de fabricació maquinal, plagiària i fàcil. Els que hi treballem ho sabem, i potser més que ningú, jo, que vigilo l'operació des de l'angle valencià. L'elaboració de cada pàgina significa una quantitat considerable de coneixences, de tries, de decisions, que no pot deixar-se a mans d'un manobre improvisat. L'Enciclopèdia és una obra personal d'en Max. I ho és fins al punt que, sense ell, esdevindrà un Salvat qualsevol, o pitjor encara. Avui, en aquesta feina, Max és insubstituïble. Sembla que, precisament, hi ha la intenció de «substituir-lo». Seria un error que costaria car. D'una banda, el treball perdria la categoria que avui té (la gent dels consells d'administració potser és incapaç d'imaginar les dificultats que Max resol a cada ratlla). I d'una altra, l'eliminació o la postergació d'en Max implicaria la

10. Pel que fa als informes a què em refereixo —«Primeres notes sobre el problema del nom Ausias/Ausiàs» i «Torus. Entrades (i no de les que es paguen —o "hom paga"— en taquilla)»— vegeu l'apèndix de Joan FUSTER (2022), *Correspondència 18 i 19: Josep M. Castellet, Francesc Vallverdú, Eulàlia Duran i Teresa Lloret*, València, Tres i Quatre.

11. A Edicions 62, la situació econòmica s'havia anat deteriorant progressivament. D'una banda, els costos i el ritme de publicació de l'*Enciclopèdia* s'havien apartat molt de les previsions establertes i van caldre quantioses inversions. De l'altra, les vendes de llibres eren insuficients per cobrir ni tan sols el cost de producció. La distribuïdora Ifac va tenir pèrdues en la seva activitat, i tot plegat va produir una falta de liquiditat insostenible. La intervenció de Banca Catalana per condonar els deutes de Cahner va comportar que aquest hagués de deixar l'editorial i incorporar-se a la redacció de l'*Enciclopèdia* com a redactor assalariat. Els Cahner —pare i fill— van haver de tornar els crèdits als altres bancs i es van arruïnar.

retirada d'un bloc de col·laboradors (jo, entre ells), i a la llarga de subscriptors, que no podríem trobar en uns altres directius la coherència i la competència que Cahner ens permet, ens brinda i ens orienta. L'Enciclopèdia és un negoci, sens dubte, i els banquers, que no es mamen el dit, ho saben. Del naufragi de 62, aquesta és la peça més estimable. Però si únicament tracten de guanyar uns cèntims, poden pensar en inversions més reditícies que les editorials. Si volen fer un «servei al país», han de mantenir el to i el rigor que a l'obra ha donat i dona en Max, i que solament ell li pot donar. No es tracta de fabricar un llibre qualsevol, sinó establir, per primera vegada —seriosament—, un inventari de les realitats catalanes...¹²

Les altres dues cartes plantegen els mateixos arguments i no cal transcriure'n altres fragments, però sí que voldria assenyalar que en totes tres es repeteix gairebé literalment la mateixa frase: «l'Enciclopèdia és en Max».

JOAN FUSTER, PRIMER AUTOR DE CURIAL EDICIONS CATALANES

Després de la «desfeta», Edicions 62 va poder seguir endavant amb un nou plantejament econòmic: tres accionistes —Antoni Andreu i Abelló, Oriol Bohigas i Antoni de Moragas— van avalar personalment l'obtenció d'un crèdit de tres milions de pessetes que els permetés iniciar el redreçament. Ramon Bastardes, com a gerent, i Josep M. Castellet, com a director literari, es van quedar al capdavant de l'editorial. Max Cahner va seguir treballant a l'Enciclopèdia, ara com a treballador remunerat.

L'Enciclopèdia, instal·lada ja a la nova seu de la plaça Adriano, va passar encara tota mena de vicissituds: les ja mítiques vagues dels redactors secundats pel director de l'obra —Jordi Carbonell—, les amenaces de crema dels fitxers, els acomiadaments i, fins i tot, les intervencions de l'ordre públic...¹³ Fins que el 1971 es va planificar una nova organització que, sota la direcció de Joan Carreras i amb Ferran Ariño com a gerent, van dur l'obra fins al final, el 1981.

La redacció s'havia dividit en tres seccions: la terminològica, la universal i la catalana, i el 1975 Max Cahner va aconseguir que la secció catalana es pogués independitzar de la resta: l'equip de la secció es va instal·lar pel seu compte en un local del carrer del Bruc i, des de la lletra «M» fins al final, va vendre setmanalment a l'Enciclopèdia els articles corresponents —a tant la ratlla. Això sí, amb

12. Carta de Joan Fuster a Joaquim Maluquer del 14 de setembre de 1969. Totes tres cartes han estat reproduïdes a l'apèndix de Joan FUSTER (2012), *Correspondència 13: Max Cahner*, València, Tres i Quatre, p. 533-544. (Atenció, per un error d'impremta, a la carta de Fuster a Jordi Pujol, hi diu Jordi Carbonell.)

13. Vegeu Marta VALLVERDÚ (2011), «La Gran Enciclopèdia Catalana: crònica d'una aventura», *L'Avenç* (juliol-agost), núm. 370.

unes llistes i uns espais prèviament pactats. Van ser uns anys en què la secció catalana, allunyada de la situació tensa que havien viscut fins llavors, va poder gaudir finalment de la redacció de l'obra.

Max Cahner, un supervivent nat i amb una capacitat de treball molt per damunt de la mitjana, mentre es dedicava en cos i ànima al fet que l'Enciclopèdia no s'allunyés de l'objectiu inicial, estava tirant endavant la creació d'una segona editorial. Una editorial de la qual, mentre encara era un projecte, Fuster en deia Edicions 72. La idea de Cahner era tornar a recuperar el terreny perdut i presentar-se amb una operació de prestigi en el món editorial barceloní. Era el moment en què Josep M. Casacuberta pensava en la jubilació i Cahner hi negociava per comprar l'empresa. Però l'intent no va arribar a bon port i Casacuberta va preferir que Barcino fos assumida per la Fundació Carulla.

De manera que quan Max Cahner va demanar a Fuster que tragués del calaix un original en castellà sobre literatura catalana contemporània que l'assagista de Sueca havia enllestit el 1965 per al Fondo de Cultura Econòmica —i que per raons que no venen al cas no va prosperar—, estava imaginant repetir el model del seu primer èxit editorial de l'any 1962 i llançar la nova etapa de Barcino amb un altre text fusterià. L'obra va ser la prevista, la *Literatura catalana contemporània* (1972), però l'editorial va haver de ser de nova creació: Curial Edicions Catalanes.

L'edició del text va ser complexa, ja que calia traduir-lo al català, posar al dia la producció dels autors més joves que la versió castellana havia deixat set anys enrere, seguir les instruccions de l'editor, que insistia en un canvi d'orientació —de l'assaig inicial al manual universitari—, afegir-hi una bibliografia al dia que l'original castellà no tenia... I, com que l'edició va generar moltes anades i vingudes del text de Barcelona a Sueca i a l'inrevés, tenim la sort que podem seguir el procés d'elaboració del llibre de molt a prop gràcies a la correspondència que va mantenir Fuster gairebé setmanalment amb la gent implicada.¹⁴

Però les cartes a què ens referim també cospen la pressió a què Cahner solia sotmetre la gent que treballava per a ell, Fuster inclòs. La tendència obsessiva de l'editor quan tenia les idees clares sobre la necessitat de tirar endavant un projecte beneficiava la gent que treballava amb ell, sens dubte, però a vegades calien notables dosis de paciència. I he descobert, a mesura que m'hi endinso, un Fuster molt pacient: «L'única cosa que voldria és que facis l'esforç moral de superar la sospita que sembla torturar-te: que de mi depèn el teu futur. De la teva carta es podria deduir que, si el senyor Max Cahner es troba a dos dits del suïcidi, la culpa és del

14. Vegeu Joan FUSTER (2022), *Obra completa*, vol. 5: *Llengua i literatura, II*, edició preliminar i apèndix a cura d'Antoni Furió i de Josep Palàcios, Barcelona i València, Edicions 62, Universitat de València i Institutió Alfons el Magnànim, p. 730-750.

senyor Joan Fuster. Calma, noi. Tranquil·litat i bons aliments. Tot s'arreglarà amb una mica de paciència...».¹⁵

El 6 de febrer del 1972, un any i mig després de la proposta inicial de Cahner, Joan Fuster acabava d'enllestir el seu text, «un dels més brillants i atrevits que s'han escrit sobre les nostres lletres»,¹⁶ i ho feia saber festivament a l'amic editor:

Mi distinguido amigo Cahner, don Maximiliano:

En aquest mateix moment el meu transistor acaba de fotre la «simfonia» de la *Semiramide* de Rossini. Ara m'obsequia amb un fragment de l'*Aida*. Perfecte! Com *chez Pàmies*! I de segur que, quan s'acabarà el tros de Verdi, en vindrà un altre de Puccini. *La Bohème*? «Sono andate...» *La Traviatta*? Ah! És el *suspense*! L'emissora és italiana...

Bé. Com que ja és molt tard de la nit, no puc allargar-me en consideracions musicals. Bec un glopet de *whisky-catalunya* a la teva salut, i em dispo a entonar alleluies, en gregorià, com li agrada a la Rosa Regàs. He acabat el llibre, i t'envio els últims papers de la maniobra... Provisionalment, em sento més jove.

15. Carta del 30 gener de 1971, a Joan FUSTER (2012), *Correspondència 13: Max Cahner*, València, Tres i Quatre, p. 299-300.

16. Per a una valoració actual del llibre, vegeu Enric SÒRIA (2022), «Una literatura viva», *L'Avenç*, núm. 463 (setembre), p. 63, que entre altres coses ens recorda que «El llibre no va ser ben rebut en els departaments del ram. Hi faltaven notes a peu de pàgina —no n'hi ha cap— i, per dir-ho amb Fuster, hi sobraven “opinions notòriament subjectives”».

Llorente i Verdaguer, dues figures als antípodes de Fuster i tanmateix admirades

Rafael ROCA
Universitat de València
Institut d'Estudis Catalans

TRES INTELLECTUALS DECISIUS

En les huit dècades i mitja que discorren entre els anys 1836 i 1922 varen nèixer tres dels intel·lectuals més productius i influents de la cultura catalana contemporània. Es tracta, per ordre d'edat, de Teodor Llorente Olivares (1836-1911), Jacint Verdaguer Santaló (1845-1902) i Joan Fuster Ortells (1922-1992).

Ens situem, doncs, davant d'una tríada certament decisiva per a la conformació de la nostra història cultural i literària més recent; de tres escriptors que varen gaudir —i continuen fent-ho— d'un gran ressò popular i d'un més que notori ascendent cultural i ideològic. I és així que, en les línies següents, repassarem quina fou, a grans trets, la valoració que el més jove dels tres, Joan Fuster —que s'autoqualificava com un «ateu, o modestament agnòstic» i «un liberal addicte al *Manifest comunista*» (Viciano, 2012, p. 146 i 171)—, feu de l'obra i de l'actuació de dos dels autors més emblemàtics del nostre segle XIX: Jacint Verdaguer i Teodor Llorente, que acreditaven una evident estètica romàntica i un eloqüent pensament catòlic i conservador.

Així, Fuster —un home amb una formació humanística «perfectament compatible amb una admirable i fonamentada llibertat de judici i de valoració», en paraules de Josep Pla (2021, p. 92)— va contemplar el moviment de la Renaixença com una «època heroica»: com «la tràgica peripècia d'una, si val a dir-ho així, voluntat de llengua, dolorosament traïda per l'hàbit del bilingüisme i per la secular depauperació cultural» (Fuster, 1956, p. 31). En aquest sentit, opinava que «tant com “reconstruir” una literatura», durant el Vuit-cents «es feia imprescindible de “reconstruir”, ahora, la llengua en què havia d'expressar-se»: el català; que, d'una banda, «sofria una marginació més o menys rigorosa a nivell institucional», i, d'una altra, «arrossegava una rutina de gairebé tres segles de mera supervivència anèmica en el terreny de la cultura» (Fuster, 1988, p. 11).

D'aquesta manera, Fuster concloïa que el principal objectiu de la Renaixença havia sigut «la lluita per l'idioma», convertit així «en ingredient, i no secundari, del treball dels escriptors» (Fuster, 1988, p. 11). És el que, recentment, Vicent Simbor (2022, p. 61) ha qualificat com «un acte “patriòtic”», en ponderar la importància que tingué que els escriptors vuitcentistes hagueren optat per «una llengua minoritzada, marginada de l'Administració i de l'ensenyament, reduïda pràcticament a l'àmbit familiar, en lloc de la llengua oficial castellana o espanyola, d'enorme presència mundial».

En aquell context hostil, la «lluita per l'idioma» no podia ser sinó problemàtica, ja que partia d'una anomalia històrica: «Per una sèrie complexa de raons», afirmava Fuster (1988, p. 12), «el català no havia cedit enfront de la doble pressió oficial del castellà i del francès, idiomes d'Estat que haurien d'haver-lo absorbit, i en aquest context, la seva mateixa subsistència li donava una vidriosa entitat conflictiva». Contra el que semblava més lògic, la nostra llengua havia aconseguit perviure i arribar a mitjan segle XIX amb una certa vitalitat social, si més no. Una circumstància que els escriptors havien aprofitat per a (re)impulsar una literatura pròpia.

De quina manera? Doncs, en un primer moment, «a través de la massa mediocre dels poetes de Jocs Florals», i, posteriorment, «amb l'aval d'alguns noms insignes», entre els quals Fuster (1988, p. 11) esmentava els de Jacint Verdaguer, Àngel Guimerà i Narcís Oller. Fixem-nos ara en Verdaguer, l'aparició del qual ha sigut qualificada per Simbor (2022, p. 63) com «un regal de la fortuna» i «una xamba històrica», ja que fou «el demiürg genial dipositari de la personalitat col·lectiva ancestral que esperaven els renaixencistes».

JACINT VERDAGUER, UN TERRATRÈMOL RETÒRIC

La importància i la significació que Fuster atorgava a Verdaguer en el conjunt de la nostra literatura queden acreditades pel fet que li dedicà un dels nou capítols en què s'estructura el segon volum de *La poesia catalana*, que veié la llum en 1956 a l'editorial Moll; i la coberta del qual, per cert, fou il·lustrada amb un dibuix del rostre de mossén Cinto.

L'assagista —que ben sagaçment qualificà Verdaguer com «un terratrèmol retòric que esmicola el plàcid convencionalisme floralesc» (Fuster, 1956, p. 47)— assegurava que, amb ell, arribà «la redempció absoluta» de la literatura catalana, ja que una de les principals virtuts de l'autor de *Canigó* fou situar-se enmig d'un considerable conglomerat de poetes —que, d'una banda, propugnaven «l'ús d'un pretès “català que ara es parla”», i, d'una altra, «sentien la temptació de l'arcaisme»— i trobar «un tercer camí riquíssim. Home de la ruralia, sap poar en el seu dialecte viu el cabal prodigiós d'un lèxic i d'una sintaxi que es relliguen amb la tradició i

no perdien contacte amb la terra» (Fuster, 1956, p. 33). Que és la mateixa idea que, en referència als Jocs Florals de Barcelona de 1865, Teodor Llorente assegurà que li havia transmés Marià Aguiló en escoltar per primera vegada un joveníssim Verdaguer. Deia Aguiló:

¡Qué fortuna [...] encontrar un poeta, y un gran poeta, catalán por los cuatro costados, un catalán que es completamente ajeno a toda influencia castellana. De todos nosotros, los que hemos aprendido el cultivo de las letras catalanas después de recibir la instrucción castellana, desconfío yo, porque temo que sea ficticia nuestra inspiración; pero, ¿cómo desconfiar de un poeta que ha comenzado a componer versos en catalán cuando no conocía ni hablaba otra lengua? (Roca, 2007, p. 283).

En referència a l'obra del pagés vigatà, Fuster (1956, p. 35) asseverava que, bàsicament, devia la seua «fama literària» «a dos grans poemes èpics»: *L'Atlàntida* i *Canigó*. I que, de fet, els seus «poemes patriòtics» no eren sinó «una prolongació de la línia èpica, de l'èpica fracassada», presidida pel somni i l'enyorança, que «implicava, al capdavant, una valoració, fins i tot una sobrevaloració, de la pròpia personalitat col·lectiva» (Fuster, 1956, p. 38-39). Per a, finalment, anotar que «la insistència del to planyívol, de la recança enyorant, marca el tret característic de la poesia patriòtica de mossèn Cinto» (Fuster, 1956, p. 40).

Així mateix, i pel que fa a la poesia religiosa de Verdaguer, Fuster (1956, p. 43) assegurava que, bona part de la seua producció «mereix el qualificatiu de "mística"». «La pura deu lírica de mossèn Cinto troba expansió en una tessitura menys excepcional, menys miraculosa i gratuïta, que la contemplació mística: és el que en diríem —en terminologia, necessària, de catecisme— l'"estat de gràcia"». I que era d'ací d'on eixia «el franciscà, l'afectivitat del franciscà, que tendeix a encarnar-se en imatges concretes, en humilitat cordial, més filials que no pas eròtiques» (Fuster, 1956, p. 44).

Era «per aquesta disposició emotiva», doncs, que la poesia religiosa de Verdaguer «busca recer en les formes de la poesia popular: en les formes i també en el sentit» (Fuster, 1956, p. 45). I, com a exemple, reproduïa una quarteta procedent del poema «Tot sia per Déu» —de *Flors del calvari* (1896)— que resa: «Tot sia per vós, / Jesuset dolcíssim. / Tot sia per vós, / Jesús amorós» (Fuster, 1956, p. 45). Uns versets que, quatre anys després, li servirien per a bastir un dels seus aforismes més «famós», tal com ha sigut qualificat per Carme Gregori (2011, p. 36-37). És el que afirma:

Un càlcul estadístic, bastant perfecte, fet sobre la massa total de la literatura catalana produïda d'ençà de la Renaixença, em dona per resultat que, quant a la temàtica:

a) el 60 per 100 és una glossa més o menys acadèmica d'aquells versos de Verdaguer que diuen:

*Tot sia per vós,
Jesuset dolcíssim;
tot sia per vós,
Jesús amorós;*

b) un 30 per 100 tracta de l'Empordà;

i

c) el 10 per 100 restant s'ocupa dels temes habituals en qualsevol literatura civilitzada. (Fuster, 1992, p. 77)

Una dècada després, Josep Pla, que se'n va sentir al·ludit, contribuï a engrandir el ressò d'aquell aforisme, ja que no sols el reproduí en l'«Homenot» dedicat a Fuster, sinó que, sarcàstic, hi afegí: «Aquesta nota, que és fascinadora per la quantitat de bon sentit que conté, podria potser arribar a l'exactitud posant-la d'acord amb les últimes notícies. El 60 per 100 de l'apartat a) s'ha de posar a 65; el 30 del b) s'ha de posar a 20; el 10 del c) s'ha de posar a 15» (Pla, 2021, p. 89).

Siga com vulga, convé destacar que, més enllà de les lloances i l'admiració que li professà, en ocasions el de Sueca se separava amb mordacitat de l'obra de Verdaguer. Perquè, de fet, l'aforisme esmentat s'ha de posar en relació —tal com també va fer Pla (2021, p. 88)— amb un altre d'anterior on, si bé no s'hi esmenta directament el nom del de Folgueroles, sí que se'n fa referència de manera indirecta i, novament, corrosiva: «Per regla general, la literatura catalana moderna és una literatura feta per marits satisfets, sedentaris i no enganyats —i per capellans. D'aquí que resulti definitivament fada i, sobretot, reiterativa» (Fuster, 1992, p. 66).

En conseqüència, i malgrat destacar repetidament el lloc d'honor i cortesia —per fer ús de la nomenclatura jocfloralista— que, en el conjunt de la literatura catalana, concedia a Verdaguer, Fuster també es mostrava interessat a marcar-ne distàncies, deixant clar així que se'n situava als antípodes estètics i ideològics. I per això no dubtà a assenyalar que, a vegades, l'autor de *L'Atlàntida* «és francament carrincló, i els imitadors que van sorgir darrere seu acabaren de desacreditar uns procediments retòrics que ja eren simples receptes en el propi Verdaguer» (Fuster, 1956, p. 46). És clar que, d'això, dels imitadors que li anaren al darrere, no podem fer-ne responsable mossén Cinto.

TEODOR LLORENTE, UNA AMABLE FORÇA POÈTICA

Encara més que a Verdaguer, Fuster dedicà una gran atenció a l'obra de Teodor Llorente. La condició de valencià de l'escriptor vuitcentista, i l'aura d'iniciador i patriarca de la recuperació de les lletres amb què el varen ungir els valencianistes de principis del segle xx, degueren pesar en aquest tractament.

Així, el primer que crida poderosament l'atenció és comprovar com a l'inici de la dècada dels anys cinquanta —un moment en què, tal com assenyala Pau Viciano (2012, p. 194-195), es presentava «com un liberal, crític amb l'“ambient totalitari” del franquisme i simpatitzant de l'europeisme democràtic»—, Fuster escrigué un poema titulat «Homenatge a Teodor Llorente» que fou inclòs al poemari *Terra en la boca* (1953). En aquella època, l'autor de «La barraca» gaudia d'una bona reputació entre els intel·lectuals valencians (Simbor, 2012). I és en aquest context que cal posar en relació «Homenatge a Teodor Llorente» amb d'altres composicions de lloança anteriors —com les de Xavier Casp (1935 i 1936) i Josep M. López Picó (1944)— i posteriors —com les de Martí Domínguez (1955) i Vicent Andrés Estellés (1959)—, pertanyents a poetes que també varen admirar i imitar la lírica llorentina (Roca, 2012).

D'una altra banda, no hem d'oblidar que aquella era l'època de l'anomenat «retorn a Llorente» —«Un retorn a les formes acadèmiques i als temes sentimentals oblidant un poc els cerebralismes que tan afortunadament havien remogut les aigües pútrides de les composicions de certamen però que no havien estat massa acceptades pel poble» (López-Pampló, 2012, p. 172)— que, a la dècada dels anys quaranta, varen promoure Carles Salvador i Enric Navarro Borràs com una estratègia literària salvífica, podríem dir, davant la nefanda conjuntura política i cultural que imposava el franquisme.

Amb aquest precedent líric, doncs, algunes de les consideracions més notables que Fuster llançà al voltant de l'obra i l'actuació llorentines figuren a la introducció de l'*Antologia de la poesia valenciana (1900-1950)*, que veié la llum a l'editorial Selecta en 1956 (i la coberta de la qual, per cert, fou il·lustrada amb un nou rostre, en aquest cas de Llorente). Aquella introducció conté asseveracions tan suggeridores com ara que la societat Lo Rat Penat i els Jocs Florals de València «van tenir un reforç excepcional en la personalitat de Teodor Llorente Olivares», que «fou, en última instància, un dels poetes més típicament floralescos de la llengua catalana» (Fuster, 1980, p. 34).

D'aquesta manera, si bé li retreia haver fet un ús excessiu dels tòpics de pàtria, fe i amor —les tres cordes de l'arpa—, i d'haver marcat la pauta «de la producció poètica dels renaixentistes valencians» (Fuster, 1980, p. 35) —que qualificava com «la llarga *dominació* llorentina» (Fuster, 1980, p. 36)—, de seguida s'afanyava a subratllar que «la diferència entre ell i gran part dels seus seguidors és que Llorente posseïa una amable força poètica de què mancaven els altres». I que, malgrat exhibir un «fons plàcid i petitburgès» i una «dolça elegància provinciana» —que xocaven frontalment amb l'ideari fusterià—, les vegades que l'autor del *Llibret de versos* evità el convencionalisme floralesc «són, justament, les peces fonamentals de la seua obra», les «que poden exhibir-se entre les millors escrites en la nostra llengua durant el segle XIX» (Fuster, 1980, p. 35).

Així, es tractava d'«el Llorente que, deixant de banda l'artificiositat jocfloralesca, esdevinguda fórmula en ell mateix, busca el goig del paisatge, l'amor a la geografia blana de l'horta de València i a la gent que hi deixa la suor i les il·lusions», assegurava l'assagista (Fuster, 1980, p. 44-45). I que, d'acord amb el que escrigué en la «Nota provisional i improvisada» que encapçala el primer volum de l'obra completa d'Estellés, considerava que eren mitja dotzena de poemes «emotius i pacífics, d'anar per casa» (Fuster, 1972, p. 17). Unes composicions que, legítimament, podem identificar amb les cinc poesies llorentines que inclogué a l'antologia de *Selecta* —«La barraca», «Cançoneta amorosa», «Vora el barranc dels Algadins», «La cançó del teuladí» i «Cant darrer»—, més les titulades «Florenta sens nom», «Xic de barca» i/o «Mal ensomni», tal vegada.

Posteriorment, en juliol de 1961, el cinquantenari de la mort de Llorente brindà al de Sueca l'ocasió de denunciar l'«atonía “literària”» —«som quatre gats», afirmà— que es vivia aleshores al País Valencià. Llorente, assegurava, «és, per a la majoria dels valencians, un nom que no vol dir res o que no diu quasi res». A més, hi eixamplava la seua visió negativa respecte a l'actuació llorentina: «Llorente va “fallar” com a home de renaixença: va pesar més, en ell, l'element provincià, la falta de visió dels problemes i la decisió personal d'enfrontar-los». I atribuïa aquella falta no sols a «la seua estètica anacrònica», sinó també —i sobretot— a la seua opció política espanyolista: a «la seva mentalitat de diputat silvelista» (Fuster, 1961a).

Amb tot, tres mesos després, i en resposta a la rèplica que li dedicà Josep M. Bayarri, Fuster (1961b) publicà una «Defensa de Llorente» en què volgué deixar clar que, malgrat tot, l'autor del *Llibret de versos* li resultava digne d'admiració —ni que fora en part. D'aquesta manera, hi assegurava que, «pel que fa a Llorente poeta, ja he explicat més d'una vegada el concepte que em mereix, i que no és tan depriment com el senyor Bayarri vol fer creure als seus problemàtics clients»; i que, «en últim terme, estic segur de ser més “llorentinòfil” —en el bon sentit de la paraula— que no ell».¹

I és així que arribem al llibre d'història política i cultural més influent de tots els que escrigué Fuster —el que marcà un abans i un després en la concepció que els valencians tenien de la pròpia identitat—, en què les referències a Llorente i a la seua època esdevingueren cabdals. En conseqüència, una de les primeres coses que apuntà a *Nosaltres, els valencians* fou que:

La Renaixença —el moviment cultural autòcton del XIX— no va tenir al País Valencià massa força ni gran crèdit. Si la majoria dels «valencians» estaven culturalment castellanitzats, no semblava previsible que els trasplantats sentis-

1. Aquesta polèmica ha sigut estudiada per Àngel Cano (2019).

sin la menor inclinació per adherir-se a l'impuls renaixentista. [...] Podem conjecturar, doncs, que, amb una Renaixença més esponerosa —com la del Principat—, l'assimilació hauria estat integral. Amb tots els avantatges que això podia implicar: molts. (Fuster, 1964, p. 36)

D'on es deriva que la Renaixença pròpiament catalana havia sigut robusta, «esponerosa»; mentre que la valenciana no havia passat d'esquifida o neulida.²

En el fons, Fuster hi feia servir pràcticament els mateixos arguments que ja havia utilitzat uns anys abans en el segon volum de *La poesia catalana*. Però ara els ampliava i els dotava d'una nova força expressiva. Així, podem dir que a *Nosaltres, els valencians* aguditzà la visió crítica que ja li havia merescut la Renaixença valenciana, i per això la qualificà d'«arcaïtzant i conservadora, “regimental” en bona part», ja que «no arribava al “poble”, ni tan sols no obtenia audiència entre la burgesia de la capital» (Fuster, 1964, p. 147-148).

No tot era negatiu, però. De fet, també hi asseverava que, «amb tots els seus defectes, tanmateix, la Renaixença valenciana obtenia un triomf indiscutible: trencava el monolingüisme cultural del País Valencià, centrat en el castellà després del 1500». De manera que, «malgrat la seva tímidesa política, i malgrat la seva inèpcia per guanyar-se la societat, els poetes jocfloralistes del XIX reintroduïen el català en els migrats costums literaris dels valencians» (Fuster, 1964, p. 148). Tal com afirmà Pau Viciano (2012, p. 19), el de Sueca «no deixava de reconèixer el mèrit de Llorente en la introducció d'uns mínims “gèrmens de lucidesa” respecte a la dignificació de la llengua i els lligams amb Catalunya».

Les referències directes a qui Fuster albirava com el líder o cappare del moviment lingüístic i literari es farien més crues i incisives a la part final de *Nosaltres, els valencians*. Així, després de qualificar Llorente com a «*maître à penser* dels monàrquics no carlins», l'assenyalava com «el “conservador” més característic del país. Patriarca de la Renaixença catalana en terres valencianes, la seva submissió als partits de la Restauració fou nefasta per a la salut del moviment valencianista» (Fuster, 1964, p. 167). És a dir, atribuïa a la seua ideologia i subordinació polítiques el raquitisme i les penúries de la Renaixença valenciana.

En aquesta mateixa línia, l'acusava d'haver convertit la societat Lo Rat Penat en «un feu conservador»; i d'haver fet servir el seu «prestigi literari» com «una circumstància castradora per al moviment literari autòcton». Per a, finalment, concloure que «el conservadorisme de Llorente i els seus “felibres” fou funest. Els

2. És simptomàtic que tant Fuster com Pla, a l'hora de qualificar la branca valenciana de la Renaixença, utilitzen un mateix mot: el verb *neulir* i l'adjectiu que se'n deriva, *neulida*. «Es neulia la Renaixença, la Renaixença estricta, i no hi havia res en expectativa per a substituir-la» (Fuster, 1980, p. 36). «La Renaixença local, que es pot —em sembla— qualificar, sense ofendre ningú, de lleugerament neulida, no ha pogut condensar-se ni crear una tradició» (Pla, 2021, p. 82).

homes de la Renaixença, justament pel fet d'ésser escolans d'amén dels partits de la Restauració, havien de negar-se a donar una projecció civil al moviment renaixentista» (Fuster, 1964, p. 184). «Nefast», «castrador», «funest»... potser eren qualificatius excessivament negatius, tractant-se d'una època i d'un personatge —Lorente— que encara no havien rebut estudis en profunditat.³

El capítol final de *Nosaltres, els valencians*, titulat «Consideracions sobre la Renaixença» —que evidencia l'enorme importància que Fuster concedia al moviment cultural del segle XIX en la configuració de la identitat valenciana—, comença amb una afirmació ben contundent, gairebé lapidària: «La Renaixença valenciana fou, socialment, un fracàs» (Fuster, 1964, p. 221). El *crecendo* qualificatiu havia anat evolucionant fins a desembocar en el més fatídic dels substantius, el que segurament més temor inspira a polítics, artistes i intel·lectuals: el fracàs.

«He dit fracàs [escrivia en el paràgraf següent] i ho fou en un doble sentit. En primer lloc, perquè ni tan sols com a simple “fet literari” la Renaixença valenciana no aconseguí d'atreure's la societat» (Fuster, 1964, p. 222). I en segon lloc, perquè «allò que “poetitzaven” tampoc no arribava a seduir de veres la gent. O bé repetien incessantment els tòpics jocfloralescos —Pàtria, Fe i Amor— en termes d'una retòrica buida i absolutament prevista, o bé cultivaven una altra mena de tòpic, el rural, reduït a la visió “localista” característica del provincialisme de València. Llorente fou un virtuós de totes dues inanitats. Els altres es limitaven a imitar-lo». Així, i com havia escrit poques línies abans, lamentava que «cap poeta local no va tenir sobre el poble una suggestió tan difosa com la d'un Verdaguer o la d'un Guimerà» (Fuster, 1964, p. 223). Perquè, tal com estem veient, les comparacions entre les renaixences d'una i l'altra banda de la Sénia eren constants.

En aquesta mateixa línia, el discurs fusterià esdevenia cada vegada més dur i contundent. Apuntava, per exemple, que en les traduccions de Llorente «hi predomina l'estolidesa dels tòpics»; i també, que els poetes locals s'havien limitat a «reiterar bajanades d'una buidor inefable»: «Els renaixentistes valencians no fabricaven prosa catalana: llur poesia, per a acabar-ho d'espallar, era insípida i enutjosa, com una llarga tautologia» (Fuster, 1964, p. 223). Insistia en el fet que, «no arrelant en la seva societat, la Renaixença valenciana fracassava», sobretot perquè havia sigut una «obra de burgesos mediatitzats pel “sucursalisme”» polític (Fuster, 1964, p. 224). Una burgesia que acusava de «miop, sucursalista», de no estar «a l'altura de les circumstàncies» (Fuster, 1964, p. 229). I apuntava que «només un home, de tota la Renaixença valenciana, sembla tenir

3. En aquest sentit, Viciano (2012, p. 18) ha afirmat que «les aportacions valuoses que s'han fet des de la discrepància matisen, certament, algunes afirmacions massa contundents de l'assagista i, fins i tot, reclamen que es tornen a pensar algunes qüestions, ni que siga per copsar millor la postura de Fuster, que sovint era més complexa del que es desprèn del tòpic, profusterià o antifusterià».

una intuïció més fina dels problemes i de les solucions: Constantí Llombart» (Fuster, 1964, p. 224).

En darrer terme, Fuster arribava al moll de l'os de la situació, al que qualificava com «l'altre fracàs» —que, en el fons, era el principal: «l'abstencionisme polític» que, «en tant que “renaixentistes”», havien practicat els protagonistes del moviment: el famós apoliticisme de la Renaixença valenciana, que l'assagista qualificava de «suïcida» (Fuster, 1964, p. 226). Ben mirat, era el mateix argument, ampliat i millorat, que ja havia utilitzat en 1956, en afirmar que «Llorente, i al seu costat tots els renaixentistes valencians, vol limitar a la llengua l'ambició restauradora, i es nega a portar-la al camp polític. Per això la seua poesia patriòtica és literalment inoperant; per això la seua labor total estava abocada al fracàs —si més no, de moment» (Fuster, 1956, p. 95).

Simptomàticament, el breu apartat final amb què es cloïa *Nosaltres, els valencians* s'iniciava amb la mateixa afirmació, paraula per paraula, amb què havia obert el darrer capítol: «La Renaixença ha estat, socialment, un fracàs». Per a, ràpidament, anotar: «Ha estat, de tota manera, un èxit». Era així com palesava que, en la seua concepció, aquell moviment poregós, esquifit i neulit havia sigut un fiasco i un èxit a la vegada. «Si jo puc escriure avui aquest llibre, ¿no és perquè els poetes “de guant” i els “d'espardenya” van fer llur feina, més bé o més malament, però positiva?» (Fuster, 1964, p. 234). Amb això, Fuster evidenciava que les seues capacitats de diàleg i de matis eren molt superiors a les que, posteriorment, demostraren nombrosos fusterians.⁴ El que passa és que, si comparem l'ús que va fer dels termes *èxit* i *fracàs*, en referència a la Renaixença valenciana, veurem com la balança s'inclina de manera més que notòria cap a un dels costats.

DUES FIGURES EMBLEMÀTIQUES

Recentment, en un valuós estudi dedicat a analitzar quin era el concepte de nació que tenia Joan Fuster, Vicent Simbor (2022, p. 185) ha afirmat que, «encara hui en dia, com en el temps de Fuster i com en el temps de la Renaixença, la literatura continua essent la millor ambaixadora de la identitat nacional». Així és, i per això l'autor de *Nosaltres, els valencians* —que afirmava que «la nostra pàtria és la nostra llengua» (Simbor, 2022, p. 16, 101 i 149)— tingué clar des del principi que, malgrat les diferències estètiques i, sobretot, ideològiques que l'allunyaven de Jacint Verdaguer i Teodor Llorente, no podia prescindir de l'obra i el llegat de dos dels escriptors més prominents, més qualitius i influents, de la literatura catalana contemporània. I que, de fet, li calia reivindicar-los (en part, si més no).

4. «El judici de Fuster sobre la Renaixença i sobre Llorente és més matisat del que fan creure alguns crítics actuals del “fusterianisme”» (Viciano, 2012, p. 25).

Gràcies a això, i gràcies als estudis sobre l'època que Fuster va estimular, hui sabem, tal com també ha assenyalat Simbor (2022, p. 61), que la Renaixença «no era un moviment nacionalment homogeni, però el resultat en conjunt de l'esforç reivindicatiu de la llengua pròpia i d'una personalitat comunitària atestada per la història va ser extraordinari al capdavant»; que «no es tractava tant de cantar la independència com de reclamar una concepció plural d'Espanya identificada aleshores amb Castella»; i que «van ser ells, els escriptors, els qui van iniciar el procés reivindicatiu i només darrere d'ells van anar apareixent entitats i partits polítics nacionalistes».

Fuster ho sabia, tot això. Sabia que Verdaguer havia esdevingut una «figura emblemàtica», un «escriptor nacional capaç d'irradiar la seua obra literària en català a totes les classes socials, i a totes les faccions ideològiques» (Simbor, 2022, p. 62). De la mateixa manera que sabia que tots els valencianistes de principis del segle xx, tant els de la generació de 1909 com els de la de 1930, havien exalçat la labor de Llorente, l'havien reivindicat i homenatjat reiteradament. Com ara Carles Salvador, que en 1929 afirmà que «tots som fills de Llorente» (Roca, 2016, p. 119), i Miquel Duran de València, que en 1936 sentencià que «Teodor Llorente és, doncs, el Poeta i el Patriarca del País Valencià renaixent» (Roca, 2007, p. 9). I per això, i malgrat les múltiples diferències que el separaven d'ells, no els llançà a les flames de l'infern, tal com varen fer altres estudiosos prou menys lúcids i perspicaços.

Perquè, al remat i tornant als seus aforismes —una de les grans joies literàries que ens va llegar—, Fuster també devia considerar que els dos principals responsables que en 1960 la literatura catalana estiguera en ple procés de creixement —malgrat que resultara «definitivament fada i, sobretot, reiterativa»— eren els autors de *Canigó* i «La barraca». Als quals, amb un mig somriure sagaç, devia identificar com els més insignes representants dels col·lectius de capellans poetes, en el cas de Verdaguer, i del de «marits satisfets, sedentaris i no enganyats», en el de Llorente.

BIBLIOGRAFIA

- CANO, Àngel (2019). «Teodor Llorente, cinquanta anys després: una polèmica entre Joan Fuster i Josep M. Bayarri». *Scripta: Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna* [València], núm. 14, p. 131-144.
- FUSTER, Joan (1956). *La poesia catalana*. Vol. II. Palma: Moll.
- (1961a). «Llorente». *Jornada* [València] (6 juliol 1961).
- (1961b). «Defensa de Llorente». *Jornada* [València] (20 octubre 1961).
- (1964). *Nosaltres, els valencians*. 2a ed. Barcelona: Edicions 62.
- (1972). «Nota —provisional i improvisada— sobre la poesia de Vicent Andrés Estellés». A: ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent. *Obra completa*. Vol. 1: *Recomane tenebres*. València: Eliseu Climent, p. 17-36.

- FUSTER, Joan (1980). *Antologia de la poesia valenciana (1900-1950)*. 2a ed. València: Eliseu Climent.
- (1988). *Literatura catalana contemporània*. 8a ed. Barcelona: Curial.
- (1992). *Consells, proverbis i insolències*. 2a ed. Barcelona: Edicions 62.
- GREGORI, Carme (2011). *Anotacions al marge: Els aforismes de Joan Fuster*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- LÓPEZ-PAMPLÓ, Gonçal (2012). «La conferència “Llorente i els infants” de Carles Salvador (1948). Estudi i transcripció». A: ROCA, Rafael. *Teodor Llorente, cent anys després*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 153-207.
- PLA, Josep (2021). *Hem d'acostar-nos més a València*. València: Tres i Quatre.
- ROCA, Rafael (2007). *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- (2012). «La posteritat de Teodor Llorente». A: *Teodor Llorente, cent anys després*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 73-89.
- (2016). «Tots som fills de Llorente. El llorentinisme de Carles Salvador». A: CASANOVA, Emili; CLIMENT, Josep Daniel (ed.). *Carles Salvador (1893-1955): Escriptor, gramàtic, mestre*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, p. 113-153.
- SIMBOR, Vicent (2012). «“La barraca” llorentina: la creació d'un tòpic literari contemporani». A: ROCA, Rafael. *Teodor Llorente, cent anys després*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 91-121.
- (2022). *La nació literària de Joan Fuster*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- VICIANO, Pau (2012). *De Llorente a Marx: Estudis sobre l'obra cívica de Joan Fuster*. València: Publicacions de la Universitat de València.

L'interés de Joan Fuster per l'edat moderna¹

Vicent Josep ESCARTÍ

Universitat de València. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana
Institut d'Estudis Catalans

PRELIMINAR

Segurament, a Fuster, com a pensador, li calia qüestionar-ho tot, quan havia de reflexionar sobre els diferents aspectes que anaven centrant els seus interessos. I això es pot veure, també, en els seus escrits més acadèmics: aquells en què va treballar com un erudit, a la manera com entenem les aportacions vinculades a l'*acadèmia*, per entendre'ns. Com a bon intel·lectual, podríem afegir, ara, nosaltres, seria normal que es preguntàs també, per les etiquetes que es feien servir per tal d'identificar els diferents períodes de la història literària i de la història de la llengua que tant el varen apassionar. Especialment, aquelles que podien suscitar una nova lectura o que, en principi, podien ser qüestionades, per insatisfactòries per al que l'estudiós demanava.

Pel que ara ens interessa ací, ens proposem mostrar com Fuster, que començà les seues aproximacions a la cultura i a la literatura del període que llavors era denominat la *Decadència*, acceptant l'*statu quo* de la qüestió, acabaria pràcticament rebutjant aquella etiqueta i proposant-ne de noves que ens varen ajudar —als qui després ens afegiríem a l'estudi d'aquells segles— a usar mots més idonis i específics i més d'acord amb les denominacions practicades en altres literatures del nostre entorn geogràfic i cultural.²

1. Aquest article forma part de les recerques que s'inclouen al projecte AICO2021/099 «Violència de gènere i identitats: edició i estudi de documentació valenciana per a la construcció de biografies marginals II (s. XVI-XVII)», de la Conselleria d'Innovació, Universitats, Ciència i Societat Digital de la Generalitat Valenciana.

2. A observar i definir aquesta evolució ja hi vàrem destinar una primera aproximació (Escartí, 1993), on situàvem Fuster al cap del camí que, partint dels bibliògrafs valencians antics, arribava, amb ell, a una nova visió del període, diferent al que s'havia establert i que superava les classificacions transmeses per la tradició vigent al seu temps —bàsicament, els treballs d'història de la literatura de

Ara, tanmateix, ens centrarem de manera específica a fer una anàlisi de les posicions de Fuster respecte al mot *Decadència* i als productes literaris i culturals del període, i veurem com els seus plantejaments, els seus dubtes i les seues reticències a usar aquella etiqueta —encara que no sempre— acabaren per aprofitar de guia, ben segur, a determinats estudiosos —com Eulàlia Duran, Albert Rossich, Antoni Ferrando i algun altre— que començaren a mirar-se els autors i les obres d'aquells segles amb uns ulls diferents i iniciaren, així, tasques d'edició i d'estudi de la literatura d'aquelles èpoques que ara —i fent totes les excepcions que calga— podem caracteritzar —malgrat tot i amb les persistències de models anteriors, de vegades— fent servir etiquetes que s'ajusten al que arreu s'entén com a Renaixement, Barroc, Rococó, Il·lustració o Preromanticisme. Això, molt probablement, sense l'esperó de Fuster no hauria estat possible. Però, anem per parts.

L'aparició del mot *Decadència* aplicat a la producció literària nostra i com a etiqueta definidora d'un període cultural, sembla que podem datar-la el 1857, a la *Historia de la lengua y de la literatura catalana. Desde su origen hasta nuestros días*, de Magí Pers i Ramona. Amb una particularitat que cal remarcar, perquè encara al segle xx tindrà descendència: en aquella obra l'espai cronològic a què s'aplicava el concepte *decadència* se circumscribia solament als segles xvii i xviii, i, per exemple, no es valorava negativament la influència del castellà en les nostres lletres i, també, es ponderava encomiàsticament l'obra de Francesc Vicent Garcia (Pers, 1857, p. 159 i seg.). Val a dir que l'obra del conegut Rector de Vallfogona, els homes de la Renaixença la varen continuar valorant —tot i les inexactituds—, com ja fa anys va assenyalar Rossich (1987).

Anteriorment a Pers i Ramona, però, aquells mateixos segles als quals s'aplicava ara el mot *Decadència*, havien rebut un tractament diferent, tot tenint en compte des de quina òptica eren contemplats.

La *Decadència* —el decandiment de l'ús de la llengua nacional i la davallada de la producció de literatura en aquella llengua— ja va ser detectada en molts casos pels contemporanis i no és difícil trobar al·lusions, sobretot en aquells textos que s'han anomenat «apologies de la llengua» (Pitarch, 1972; Comas, 1985a). Però no només. És ben conegut com, a mitjans del segle xvi, el cavaller Cristò-

Rubió i Balaguer i, sobretot, els de Riquer o Comas— i que, sense cap dubte, arrancaven de la concepció realitzada per Magí Pers i Ramona. Després (Escartí, 2012, p. 213-247) ens vàrem tornar a acostar al tema amb un propòsit divers: inserir les mostres de literatura en català al País Valencià, però també atents a alguns autors destacables bilingües o que havien usat el castellà o el llatí, en els diferents nínxols cronològics i culturals que s'havien produït en una etapa tan llarga com la que s'escola des del 1500 al 1833 i més, fins que arribava a poc a poc el moviment de la Renaixença. Val a dir que aquella cultura de la Renaixença, deutora en part del Romanticisme —i la seua fascinació per l'edat mitjana—, aconseguia anar capgirant —almenys en part— la tendència que semblava menar a una quasi extinció de la nostra llengua en determinats àmbits de la literatura pròpia de les nostres terres.

for Despuig, als seus *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa* —on remarca la unitat de la llengua catalana—, posava en boca de Lívio que aquest s'*escandalitzava* «en veure que per avuy tan absolutament se abraza la llengua castellana, fins a dins Barcelona, per los principals senyors y altres cavallers de Catalunya» (González, 2012, p. 263). A la ciutat de València, Marc Antoni Ortí, quasi un segle després, el 1639, ja es lamentava també «que no sols se fa particular estudi en procurar saber la llengua castellana, però també en oblidar la valenciana» (Ortí, 1640). Tanmateix, a mesura que avança el període, aquelles percepcions de la quotidianitat que envolta els autors es van desplaçant cap a *consideracions* també del passat: un període que comença a ser vist com un tot indivisible i marcat per l'abandonament de les nostres lletres i, fins i tot, per un constatat desús en l'administració pública —obligatòriament a partir dels diferents decrets de Nova Planta, a començaments del XVIII—, la predicació i altres àmbits més quotidians.

A València, el notari Carles Ros era conscient de l'estat de l'*olvido* —diu ell— en què havia caigut l'ús de la llengua, i en una data tan primerenca com el 1739 publicava un *Breve diccionario valenciano-castellano* —que completava, el 1764, amb un *Diccionario valenciano-castellano*—, en el pròleg del qual afirmava:

[...] es tanta la necesidad que hay (en el Común) de la inteligencia en el bien escribir la lengua valenciana, que no hay modo suficiente para poderlo referir. Está igualmente tan en olvido el dialecto de nuestro idioma, que lo davan ya todos por sepultado; pero yo, gracias a Dios, he podido en este *Diccionario* volverlo a su estado. (Ribelles Comín, 1929, p. 447-448)

Més enllà de la candidesa de Ros en suposar que aquell seu diccionari restaurava la llengua, les dades que ofereix són ben interessants.

El dominic d'Ontinyent fra Lluís Galiana, per la seua banda, el 1763, al mateix temps que detectava la defecció dels escriptors respecte a la seua llengua materna, somniava un ambiciós projecte editorial dels clàssics medievals amb què pretenia facilitar models lingüístics per als futurs escriptors —de València, de Catalunya i de Mallorca, per cert— (Pellicer Borràs, 1986, p. 57-75), i s'avançava a la Renaixença i a una tasca com la portada a cap per Miquel i Planas, molts anys després, tot i que, malauradament, ell no la va portar a terme.

Una mica més tard, des de Barcelona, Antoni Francesc de Tudó, en llegir el seu discurs d'ingrés —en castellà, però— a la Reial Acadèmia de Bones Lletres, el 1791, afirmava que «en este estado tan infeliz como deplorable ha quedado nuestro idioma» i, a punt de finalitzar la seua intervenció, afegeix: «este es un pequeño bosquejo de la calamitosa situación en que hallé a nuestra lengua», per la qual cosa demana que «vuelva a florecer nuestra literatura catalana, que, por tan

desgraciado evento, ha quedado sepultada su memoria» (Comas, 1985b, p. 235-236 i 238-239).

Tot i aquestes percepcions que provenen pràcticament de tots els cantons del país, encara no es pot detectar cap ús de la paraula *decadència* per definir el període. Més encara, els primers bibliògrafs, els valencians Josep Rodríguez —a finals del xvii— i Vicent Ximeno —a mitjans del xviii—, destaquen, per contra, la gran producció literària i la gran quantitat d'escriptors —en un sentit generós de la paraula— que hi ha hagut sempre en terres de l'antic regne de València, com ja hem remarcat en algun altre lloc (Escartí, 2012). Eren, clarament, dues visions diferents; però, amb tot, cal destacar que no es percebia cap carència d'homes dedicats a la cultura.

Serà un estudiós com el ja citat Pers i Ramona qui parlarà, des de Catalunya, d'una *decadència* —com ja hem vist—, i unes dècades després, a València, serà Constantí Llobart, en publicar *Los fills de la morta-viva*, el 1883, qui, precisament en parlar de Carles Ros, explica que aquell autor apareix quan ja es troba «en plena decadència aquella gloriosa parla», i atribueix l'abandonament del conreu de les lletres catalanes a l'entrada en vigor del Decret de Nova Planta (Llobart, 1883, p. 29-30), com ho feien altres intel·lectuals, des de feia més d'un segle —com ara Manuel Joaquim Sanelo, el 1802.

Ja al segle xx, en publicar Antoni Rubió i Lluch el seu *Sumario de la historia de la literatura española*, la *Decadència* —que ja rep aquest nom, seguint segurament allò aportat per Pers i Ramona— es presentava com un període que s'iniciava al segle xvii, mentre que el xvi era inclòs a l'Edat d'Or, en què, per cert, es tornava a adscriure el Rector de Vallfogona (Rubió i Lluch, 1901).

Després vindria Lluís Nicolau d'Olwer, el qual, a la seua *Literatura catalana. Perspectiva general* (1917), configurava la *Decadència* amb les característiques amb què la coneixeria Fuster: s'iniciava el 1500 i finalitzava el 1833, de manera que el període abraçava ja més de tres segles, malgrat que era subdividit en dues etapes amb denominacions certament ben expressives: *desintegració* (entre el 1500 i el 1608) i *descomposició* (fins al 1833).

Rubió i Balaguer, unes dècades després, seria, però, el primer a estudiar el període d'una manera diferent, a la seua síntesi de literatura catalana, publicada en la *Historia general de las literaturas hispánicas* (1949-1958) —que molt més tard configuraria la seua *Història de la literatura catalana*, publicada per l'Abadia de Montserrat (Rubió i Balaguer, 1984-1986)—: dedica un espai comparativament important a la producció literària de la *Decadència* —que continua rebent aquest nom—, i a més, no sols s'estudia el fenomen al Principat de Catalunya, sinó en tot el domini lingüístic. Rubió i Balaguer ofereix, a més, una explicació global de la qüestió, tot i que torna a diferenciar el segle xvi dels dos següents i, encara, percep que no tots els territoris segueixen un mateix ritme. Martí de Ri-

quer, a la seua *Història de la literatura catalana*, publicada el 1964, dedicava, tanmateix, molt poca atenció al període de més de tres segles: la *Decadència*, a més, era definida com «una dolorosa característica o peculiaritat de la literatura catalana» i, així, hauria produït tres segles «negatius» (Riquer, 1985, p. 434). Antoni Comas (1985b) —amb un altre criteri més *inclusiu*— dedicava al segle XVIII un volum sencer, tot i que es quedava coixa la visió dels segles XVI-XVII, de manera que el període presenta un tractament desigual al conjunt de l'obra que segurament més influència ha exercit en els estudiosos de la segona part del segle XX.

JOAN FUSTER I LA DECADÈNCIA

En aquell punt concret és on apareixerà Fuster. I ben segurament, una de les primeres vegades que Joan Fuster hagué de fer un acostament al període llavors anomenat *Decadència*, fou en haver de redactar la part corresponent als segles XVI, XVII i XVIII del primer volum de *La poesia catalana*, publicat el 1956 per l'editorial mallorquina Moll. Encara que es tractava d'un «manual d'història de la poesia catalana» —com s'afirma al colofó— i estava dedicat de manera exclusiva als versos, Fuster no deixa d'incloure, a l'inici de cada apartat dedicat a un gran període, un breu resum de la situació global de les lletres i, encara, amb algunes dades sobre la societat, l'economia, etc., que ajudaven el lector a contextualitzar els versos que en aquella antologia se li oferien. Un lector, òbviament, sense cap especialització i a qui, per tant, podien ser-li ben profitoses aquelles pinzellades de context que oferia Fuster. En aquesta línia, després del capítol dedicat a Joan Roís de Corella, Fuster passa a compilar en una vintena de pàgines la poesia dels tres segles de la *Decadència*. Però, abans, es planteja la justificació de l'etiqueta:

[...] el terme «decadència» no designa solament, com en les altres literatures, un període de depressió, la minva de potència creadora que sol seguir les etapes d'extrema fecunditat. La crisi catalana, que esclata a principis del XVI, va molt més enllà: aboca a una alarmant defecció lingüística literària, almenys com a tret general. Tot i que el català conserva la seua condició de llengua oficial —a la manera, és clar, que en aquells temps podia dir-se oficial una llengua— fins a començaments del XVIII, el castellà el substitueix ràpidament en funcions de cultura, per una dimissió espontània dels intel·lectuals. I així, veiem que la prosa catalana es reclou en els gèneres històrics i devots, i que la poesia, una mica més resistent, es junyeix servilment, sense gaire eficàcia, a la moda castellana, o es depaupera de pur abandó. Cap a finals del segle XVIII, pot dir-se que s'extingeix tota manifestació decorosa. (Fuster, 1956, I, p. 119-120)

Açò, en essència, explicava i constituïa, bàsicament, el «tràgic daltabaix» de les lletres catalanes, tal com l'havia denominat, en iniciar el capítol. El paràgraf,

tot i que molt breu, conté els elements necessaris per caracteritzar el període, en opinió de Fuster: es conceptua aquells segles de «crisi catalana, que esclata a principis del XVI» i aquesta comporta una «alarmant defecció lingüística literària, almenys com a tret general». Amb la permanència del català com a «llengua oficial» fins a començaments del Set-cents, Fuster ens indica un tret que afecta la història de la llengua literària més que no la de la història social de la llengua o la història de la literatura: el castellà s'imposa «ràpidament en funcions de cultura, per una dimissió espontània dels intel·lectuals». Al remat, «la prosa catalana es reclou en els gèneres històrics i devots», mentre que «la poesia, una mica més resistent, es junyeix servilment, sense gaire eficàcia, a la moda castellana, o es depaupera de pur abandó». A finals del XVIII, el *daltabaix tràgic* ja s'hauria consumat totalment.

Després, exposa breument les diferents aportacions de Rubió i de Riquer —d'aquest, a partir del seu *Resumen de literatura catalana*, del 1947— al voltant de les causes de la *Decadència*, i afegeix:

La deserció lingüística dels catalans va tenir el seu càstig inexorable en tres segles i mig de quasi absoluta esterilitat. Actualment es tendeix a palliar l'abast de la nostra decadència, i hom fa expressa constància que no afectà la totalitat de la vida cultural dels Països Catalans: el que decaigué —asseguren— fou, exclusivament, la literatura en català. Però els mateixos historiadors —Jordi Rubió— que sostenen això, no oculten que aquells van ésser temps «inorgànics», amb una «diferència de tensió» entre les nostres terres i les veïnes en l'ordre literari. (Fuster, 1956, I, p. 119-120)

Les opinions expressades per Fuster, òbviament, són encara deutores —al nostre parer— de la tradició historiogràfica del moment, i seran reorientades en la redacció de l'article dedicat a la *Decadència* en una obra de referència tan influent en aquell temps com la *Gran enciclopèdia catalana* (1974). Però en realitat, entre els paràgrafs que hem reproduït i comentat suara i l'esmentada definició de la *Decadència* al volum enciclopèdic, Fuster havia redactat una síntesi densa —i encara d'interés, als nostres dies, com a text introductori i per les opinions lúcides que el suecà manifesta— titulada genèricament «La cultura (1479-1714)», i que configurava un capítol de la *Història de Catalunya* dirigida por Joan Reglà. En aquesta aportació, Fuster ja se'ns mostra molt més crític amb la imatge del període rebuda des de la *tradició*:

La Decadència, amb majúscula, abraçaria uns tres-cents cinquanta anys: tindria com a límit convencional, d'acaballes, l'*Oda* del senyor Aribau, publicada el 1833 [...]. Però la realitat no és tan simple, i l'esquema resulta insatisfactori. Ni abans ni després del 1833. En tot cas, hi ha una sèrie de coeficients a

tenir en compte, a banda de l'idioma, els quals obliguen a revisar l'abast del mot Decadència en un sentit de definició. En primer lloc, no tota la cultura que emana d'una societat s'expressa amb paraules. Hi ha la música, les arts plàstiques, i fins i tot «les formes de vida», que també són productes culturals. Però, igualment, tampoc tota la cultura «escrita» no és literària. (Reglà, 1972, II, p. 95)

És remarcable com Fuster, en mostrar-se «atent a totes les manifestacions culturals “possibles”», i no tan solament a les literàries, presenta el primer símptoma de desacord amb els estudis anteriors. I, encara, en aquell mateix treball posa de manifest la capitalitat cultural de la ciutat de València durant els segles XVI i XVII, enfront d'una Barcelona menys puixant, de manera que el centre d'interès per a l'estudi d'aquells segles, pel que respectava a la producció de cultura, es desplaçava cap al sud (Reglà, 1972, II, p. 120-122). A formular aquestes idees hi degué de contribuir, sense dubte, el fet que per aquells anys ja havia redactat alguns dels articles que més tard apareixerien publicats al volum amb treballs seus intítulat *La Decadència en el País Valencià* (1976) —després parlarem d'aquest títol—, i que ja havien estat donats a la impremta anteriorment, en la cronologia que s'indica allà per a cadascun d'ells.

Per tant, el bloc monolític en què s'havien volgut presentar els tres segles *decadents* —en general i amb l'excepció, en alguns casos, d'un segle XVI oscil·lant—, i l'òptica principatina des d'on s'havia contemplat el període, començaven a ser qüestionats.

En aparèixer la definició ja esmentada de *Decadència* a la *Gran enciclopèdia catalana*, el 1974, la postura de Fuster ja és ben clara pel que fa a la concepció del període i pel que respecta a l'ús de l'etiqueta historiogràfica, i apunta, clarament, una opció més coherent per tal d'estudiar aquells més de tres segles que sovint quedaven *liquidats* de manera ràpida. Fuster ens explica que amb el nom de *la Decadència* «han designat el període comprès entre la fi de l'edat mitjana i la Renaixença, el qual es caracteritza per una notable minva en l'ús literari del català i per la mediocritat estètica de les obres que s'hi produïren». Remuntant-se a Pers i Ramona, i a l'any ja citat, Fuster situa l'aparició de la denominació i ens indica que la data de començament seria «entorn del 1600; després, el límit inicial fou fixat entorn del 1500, coincidint aproximadament amb la mort de Roís de Corella». De seguida Fuster comença la seua aportació en indicar que el castellà ja es trobava a casa nostra abans del 1500 i que el llatí també va ser un «idioma competitiu» per a la literatura en català, que continua existint, malgrat que per a l'intel·lectual de Sueca, «el català deixà d'ésser la llengua predominant en els tràmits culturals, i una bona part dels escrits de l'època ni tan sols no arribaren a la impremta». I afegeix:

Simultàniament, la influència dels models castellans s'hi fa gairebé exclusiva, fins al punt que la majoria dels escriptors catalans en català en són tributaris. De fet, tant com el concepte es relaciona en exclusiva amb el conreu del català en termes comparativament quantitius i qualitius, la decadència és visible.

Ara bé, Fuster ens adverteix que aquella visió «ha estat objecte de crítiques i de revisions que tractaven d'explicar-ne l'abast i de precisar-ne les causes»:

D'una banda, ha estat subratllat el fet que l'abandó del català no implicava un absolut decandiment cultural, puix que en llatí o en castellà hi hagué als Països Catalans etapes de brillant eferescència creadora. Els mateixos orígens de la Renaixença són lligats al treball que en castellà produïren erudits, economistes i polítics del segle XVIII.

Així Fuster comença a valorar també l'ús d'una llengua diferent a la nacional com una possibilitat de generar cultura *catalana*. Pel que fa a les causes que podrien trobar-se en l'arrel d'aquell «procés de decadència», ens adverteix que «la polèmica és complexa» i assenjala que hi ha «una interpretació tradicional» que «insisteix en motivacions d'ordre politicosocial (instauració de la dinastia castellana dels Trastàmara, castellanització subsegüent de les classes dominants, desaparició de la cort local en temps de Ferran II, desconcert econòmic, marginació dels Països Catalans dins la monarquia dels Àustria, etc.)», mentre que una altra possible interpretació es basaria en una sèrie de «raons de tipus estrictament cultural (perduració del medievalisme, barroquisme precoç, humanisme mal assimilat, distanciament del poble, vida universitària pobra, etc.)». Sense decantar-se ni per una ni per l'altra, Fuster apunta que «tots els factors invocats són alhora apreciats i discutibles, i són pendents d'una revisió acurada». Òbviament, tot i que segurament Fuster valorava les raons al·legades pels uns i pels altres, és evident que sospitava que calia avançar més, fer-ne el que ell denomina una «revisió acurada», per arribar a conèixer millor aquells motius del fenomen a què es referia.

D'altra banda, atent a les novetats editorials del seu temps, en la mesura que aquell temps seu ho permetia —i, potser, era més que ara, pel volum infinitament menor de producció erudita que no en els nostres temps—, Fuster ens assenjala que en els darrers anys «el tema de la Decadència ha experimentat uns certs canvis de plantejament. Investigacions recents han demostrat que, malgrat tot, la vitalitat del català literari entre el 1500 i el 1800 era més important que no semblava (sense tenir, de tota manera, una transcendència pública important, a través de la tipografia), i que en alguns nuclis perifèrics (Rosselló, Menorca) la pressió castellana era esquivada, substituïda fonamentalment per suggestions franceses», encara que limita aquells efectes «al clan dels literats» més que no pas «al del públic

lector, cosa que certifica l'anomalia bàsica de la situació, reduïda ben sovint al vehicle del manuscrit o de la recitació. D'altra banda, hi havia interferida la circumstància d'una dispersió regional de la llengua (català, valencià, mallorquí, menorquí, etc.) i, per tant, una incomunicació entre cada zona presumptament demarcada des del punt de vista dialectal».

Caracteritzada així l'època en qüestió, en uns pocs paràgrafs —tal com demanava l'obra a què es destinava el text—, Fuster, abans d'acabar, llança una hipòtesi que podríem anomenar visionària i avançada al seu temps, i ens diu que «un altre aspecte de la qüestió, i potser el més decisiu, és que el terme *Decadència*, tan ampli cronològicament i tan complex en el material que abraça, és propici a les confusions, i metodològicament resulta preferible de prescindir-ne, a fi d'establir una terminologia (barroc, neoclassicisme, preromanticisme, etc.) més concreta». (*Gran enciclopèdia catalana*, 1974, IV, p. 71-72).

Tanmateix, malgrat aquesta solució proposada per Joan Fuster, ell mateix, un parell d'anys més tard, usa la paraula *Decadència* per donar títol a un volum seu ja citat: *La Decadència al País Valencià*, publicat per primera vegada el 1976. En aquest, s'inclou un article que ha esdevingut fonamental per a qualsevol estudiós del període: «Algunes puntualitzacions a la cronologia de la *Decadència*». I és ací on, ni que siga de manera indirecta, es pot trobar l'explicació del perquè va fer servir novament aquella etiqueta Joan Fuster: «*Decadència i Renaixença* són designacions convencionals» —ens diu (Fuster, 1985, p. 26). El terme, *Decadència*, era, encara, acomodaticí, ja que els treballs que es reunien en aquell volum abraçaven cronològicament des de finals del segle xv al primer terç del xix. A més d'aquest capítol, se n'ha de destacar un altre, «Prosa i lectura dels valencians de la *Decadència*» (Fuster, 1985, p. 114-116), que durant bastants anys va ser l'únic estudi sobre els models i les possibilitats d'una prosa en català entre els segles xvi i xix. Concretament, fins que es va publicar un estudi de Modest Prats i d'Albert Rossich, de major abast geogràfic i amb altres plantejaments capaços de fixar els diferents models de prosa que es varen fer servir durant aquells segles (Prats i Rossich, 1988).

Després d'aquests estudis fonamentals sobre el període, Fuster es torna a acostar a la qüestió en dues ocasions més. En «*Decadència i castellanització*» (Fuster, 1986) enllaça amb el treball anterior destinat a fixar la cronologia de la *Decadència*, però fa veure que el problema de l'ús del castellà en les nostres terres no havia de centrar-se únicament en la seua funció literària, sinó que caldria una anàlisi del procés de penetració d'aquella llengua en la societat en general i de la familiarització per part del públic que sap llegir o, senzillament, entre els que escolten i es troben en condicions d'entendre —més o menys— aquesta llengua, un aspecte que es pot detectar, segons Fuster, a través de la predicació i de les representacions teatrals.

Últimament, en col·laborar en la *Història del País Valencià*, dirigida per Ernest Belenguier (1989, II, p. 219-232 i 285-302), Fuster sintetitza la situació sociolin-

güística i literària, ara en la València dels segles XVI i XVII només. Sota un títol genèric que podria resultar contradictori, «Renaixement i Decadència», però que, si es mira bé, no ho és, l'autor fa una compilació dels usos quotidians del català —i de la presència del castellà— i la producció literària en les tres llengües de cultura que cohabitaven al País Valencià: el llatí, el català i el castellà. Amb el mot *renaixement*, Fuster indica la cultura moderna, italianitzant, que es podia detectar a la València del XVI. Amb *decadència*, Fuster vol remarcar la minva de productes literaris, a partir d'un determinat moment, en terres valencianes i en la llengua del país. Segurament, aquella va ser la seua intenció. Encara que no sabem amb certesa si aquell títol el decidí Fuster o el va escollir algú altre amb atribucions editorials. Però, amb tot, i en darrera instància, aquest títol no entraria en contradicció amb la proposta apuntada en la *Gran enciclopèdia catalana*. De fet, com hem vist més amunt, quan l'autor opta per usar denominacions més concretes que definissen els períodes que s'encabien en el gran contenidor que era la *Decadència*, Fuster comença amb el Barroc, i no amb el Renaixement. Recordant Pers i Ramona i seguint potser Rubió i Balaguer. D'altra banda, potser hauríem de pensar que la *Decadència* en el pensament de Fuster ja s'havia convertit en sinònim de *Barroc*, com un període més o menys difús, que s'iniciaria possiblement durant el darrer terç del segle XVI amb l'extinció de les actituds renaixentistes i acabaria molt més tard —potser, fins i tot, al segle XIX en alguns autors. No seria d'estranyar, això, atesa la mala premsa que tenia el mot *barroc*, en aquells anys, i fins fa quatre dies —per dir-ho així—, tal com ja vàrem estudiar en un altre lloc (Escartí, 2011).

En qualsevol cas, aquella seria la darrera incursió de Fuster en el tema —més enllà de possibles articles de premsa o referències en les seues cartes, que potser algun dia pagarà la pena de resseguir.

A TALL DE CONCLUSIÓ

Comptat i debatut, amb aquestes aportacions *acadèmiques* de Joan Fuster a l'estudi de la *Decadència* i, en especial, amb les línies de reflexió que en molts llocs dels seus treballs va insinuar, el concepte compacte que s'havia encunyat amb la *Renaixença* —clarament per contraposició al seu passat immediat— començà a presentar esclètxes, dubtes, curiositats que anaven a permetre nous enfocaments. Aquells «dubtes» de Fuster, davant la formulació basada quasi més en un clar sentiment nacionalista —fruit del romanticisme i de la idealització de l'edat mitjana que l'acompanyà— més que no en l'estudi dels materials conservats en les biblioteques i els arxius, aprofitaren per suscitar estudis nous que varen portar a terme altres investigadors, ja als anys vuitanta del segle XX.

D'altra banda, la seua proposta de desterrar la paraula *Decadència* a poc a poc va acomplint-se, i ha estat així gràcies a les aportacions que s'han derivat en part

d'aquells suggeriments de Fuster que ens han portat a l'edició i l'estudi d'obres del període i a mirar-nos amb uns altres ulls els pressupòsits estètics que movien aquells escriptors, de manera que hem anat trobant i reconeixent cada dia més un Renaixement —que de sempre ja semblava prou clar—, un Manierisme —en alguns escrits concrets—, un Barroc aclaparador, persistent i d'una difusió impensada abans, fins i tot amb nombrosos escrits en català, un Rococó i un Neoclassicisme que foren més minoritaris i una Il·lustració que segurament només va arribar a molt poques cases del país, i que s'ajusten —malgrat les seues particularitats especialíssimes de vegades i que he tractat de descriure amb uns pocs adjectius— amb més eficiència a les perioditzacions d'altres literatures europees, com en bona mesura ja va ser assenyalat per Rossich (1989).

Fins i tot, si abans es passava de pressa per aquells més de tres-cents anys en les aules universitàries —o ni tan sols eren tinguts en compte—, ara ja no és així. Ni tampoc passa el mateix quan es tracta de parlar de la literatura i de la cultura en general dels segles XVI, XVII i XVIII en qualsevol paper més o menys acadèmic o docent, i on ja es fa servir quasi sistemàticament la denominació de *literatura de l'edat moderna* —i no *literatura de la Decadència*, que sempre contenia un inevitable aspecte despectiu—, i de forma paral·lela a com fem servir *literatura de l'edat mitjana* o *literatura de l'època contemporània*. I dins aquell ampli període, les categories per les quals clamava Fuster.

L'esperó de Fuster cal que siga reconegut i, així, ens serviran de colofó unes paraules d'Eulàlia Duran que ja fa alguns anys ho expressava de manera contundent: «Ha aconseguit atreure l'atenció per la història cultural catalana moderna, gràcies a la seva agudesia, a la seva capacitat de replantejar-se algunes de les afirmacions ja tradicionals, i ha estimulat nous estudis d'una època marginada de feia temps» (Duran, 1998, p. 121). De fet, aquells replantejaments fets per Fuster obeïen a l'aplicació del seu pensament, ja concretats en definir *convicció* al seu *Diccionari per a ociosos*: «Si sou zelosos de la vostra llibertat intel·lectual, si aspireu a conservar la disponibilitat permanent que n'és el pressupòsit, heu d'esforçar-vos per ser homes d'escasses conviccions» (Fuster, 1964, p. 37). Fuster, en saber-ne més sobre l'època moderna que havia estat bandejada per determinats prejudicis, va exercir la seua llibertat d'investigador i va avançar, així, en el coneixement del període, alhora que ens va obrir nous horitzons. La seua vigència, en aquest sentit, encara és plena.

BIBLIOGRAFIA

- BELENGUER, Ernest (coord.) (1989). *Història del País Valencià*. Barcelona: Edicions 62. 5 v.
 COMAS, Antoni (1985a). «Les excel·lències de la llengua catalana». A: *Estudis de la literatura catalana (segles XVI-XVIII)*. Barcelona: Curial, p. 107-141.

- COMAS, Antoni (1985b). *Història de la literatura catalana*. Vol. V. Barcelona: Ariel.
- DURAN, Eulàlia (1998). «Les perplexitats de Joan Fuster». *Caplletra: Revista Internacional de Filologia*, núm. 24, p. 117-124.
- ESCARTÍ, Vicent Josep (1993). «Joan Fuster i la Decadència». A: MARTÍ, A. (coord.). *Joan Fuster entre nosaltres*. València: Generalitat Valenciana, p. 109-113.
- (2011). «L'època del Barroc». A: ROSSICH, Albert (dir.). *Panorama crític de la literatura catalana*. Vol. III: *Edat moderna*. Barcelona: Vicens Vives, p. 216-230.
- (2012). *From Renaissance to Renaissance. (Re)creating Valencian culture (15th-19th c.)*. Santa Barbara: Publications of eHumanista.
- FUSTER, Joan (1956). *La poesia catalana*. Palma: Moll. 2 v.
- (1964). *Diccionari per a ociosos*. Barcelona: Editorial A. C. (Cara i Creu; 1)
- (1985). *La Decadència al País Valencià*. Barcelona: Curial.
- (1986). «Decadència i castellanització». *Caplletra: Revista Internacional de Filologia*, núm. 1, p. 28-35.
- GONZÁLEZ, Juan Antonio (2012). «Cristòfol Despuig, *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1557)». *eHumanista/IVITRA*, vol. 1, p. 247-451.
- Gran enciclopèdia catalana* (1974). Vol. IV. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- LLOMBART, Constantí (1883). *Los fills de la morta-viva*. València: Emili Pasqual.
- NICOLAU D'OLWER, Lluís (1917). *Literatura catalana: Perspectiva general*. Barcelona: Publicacions de La Revista.
- ORTÍ, Marc Antoni (1640). *Siglo quarto de la conquista de Valencia*. València: Joan Baptista Marçal.
- PELLICER BORRÀS, Joan E. (1986). *La «Rondalla de rondalles» de Lluís Galiana*. València: Institut Universitari de Filologia Valenciana.
- PERS I RAMONA, Magí (1857). *Historia de la lengua y de la literatura catalana: Desde su origen hasta nuestros días*. Barcelona: José Tauló.
- PITARCH, Vicent (1972). *Defensa de l'idioma*. València: Tres i Quatre.
- PRATS, Modest; ROSSICH, Albert (1988). «El *Llibre dels secrets d'agricultura* i la prosa catalana a l'època del Barroc». A: AGUSTÍ, Miquel. *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*. Barcelona: Alta Fulla, p. 21-38.
- REGLÀ, Joan (dir.) (1969-1972). *Història de Catalunya*. Barcelona: Aedos. 2 v.
- RIBELLES COMÍN, José (1929). *Bibliografía de la lengua valenciana*. Vol. III. Madrid: Tipografía de la Revista de Archivos.
- RIQUER, Martí de (1964). *Història de la literatura catalana*. Vol. IV. Barcelona: Ariel.
- ROSSICH, Albert (1987). *Francesc Vicent Garcia: Història i mite del Rector de Valfogona*. Barcelona: Edicions 62.
- (1989). «Renaixement, Manierisme i Barroc en la literatura catalana». A: BADIA MARGARIT, Antoni M.; CAMPRUBÍ, Michel (coord.). *Actes del Vuitè Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Tolosa de Llenguadoc, 12-17 de setembre de 1988*. Vol. II. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, p. 149-179.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1984-1986). *Història de la literatura catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 3 v.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni (1901). *Sumario de la historia de la literatura española*. Barcelona: Imprenta de la Casa Provincial de Caridad.

La invisibilitat de la literatura catalana, punt de les reflexions de Joan Fuster

Ramon PINYOL I TORRENTS
Institut d'Estudis Catalans

JOAN FUSTER, ESCRIPTOR

Joan Fuster, de qui s'ha repetit, potser en excés, que fou un «home polifacètic», és segur que tingué, té, moltes facetes. Però, per damunt de tot, fou un *escriptor*. Primer, un vessant de poeta, que ara sembla que es descobreix (o redescobreix). També un de filòleg, i, sota aquesta etiqueta, hi hagué un destacat historiador de la literatura i la llengua catalanes, les obres del qual encara és necessari consultar. Però sobretot fou un *assagista*. Joaquim Molas destacava fa ja una colla d'anys el següent (Molas, 1999, p. 233):

Malgrat la fragmentació i la varietat formal, el discurs de Fuster és perfectament unitari no sols de sentit, sinó també d'estil. Ara: unitat no suposa monolitisme. De fet, el discurs fusterià, sempre sintètic, precís i brillant, va de la moderació de tipus culturalista dels primers textos, tot passant per la mordacitat pròpia del «pagès sofisticat», fins a la provocació crispada i polèmica dels anys 70. [...] per tal d'explicar aquesta evolució, caldria recórrer, per un costat, als diversos models utilitzats [...], i, per l'altre, a l'obertura o al replegament dels seus objectius. O, més en general, del context.

No són, tots aquests camps esmentats abans, propensos a disposar d'un públic especialment nombrós i Fuster, en canvi, ha aconseguit una audiència considerable i una influència social que, en el segle xx, potser no ha tingut ningú més en els Països Catalans. I que continuen en el xxi. L'Any Fuster ha posat en relleu, per si calia —i en aquests casos sempre cal per justícia i necessitat—, la vigència de la seva obra i del seu pensament. Cosa que, tot sigui dit de passada, no hauria d'excloure de plantejar críticament, com penso que hauria fet ell, què és el que continua essent vàlid avui i allò que històricament ha estat transcendent de la seva trajectòria vital i intel·lectual.

Joan Fuster volia ser escriptor. Era ben conscient, de tota manera, que seria un camí difícil, perquè, com deia, «la literatura catalana no és com les altres» (Fuster, 1969, p. 18 i 12-13):

La veritat és que la majoria dels escriptors catalans contemporanis no han donat un rendiment gaire elevat. Mitja dotzena, una dotzena de llibres, en el curs de quaranta o cinquanta anys de vida literària activa, suposa un saldo ben magre, si advertim, sobretot que molts tenien dots i fermesa per a haver produït més.

S'està referint concretament als literats de les dues primeres tercers parts del segle xx, fins a la meitat dels anys seixanta. L'autor suecà sabia molt bé que, a més de les vicissituds històriques,¹ hi havia un fet condicionant d'entrada: la base lectora en català era minoritària. Ho havia estat sempre. I a finals de l'edat mitjana, tan minoritària com a totes les altres literatures. El procés de substitució lingüística és perceptible ja des de finals del segle xv, en espais que ocupava el llatí des de segles i que va anar cedint molt als vernacles, i sobretot al castellà, que tenia un mercat en expansió, tot quedant el català en una posició més feble.² De fet, era el mateix que ja constatava Narcís Oller en les seves pòstumes *Memòries literàries*:

Publicar un llibre en català, sense comptar amb l'ajut d'alguna corporació oficial o el favor d'un pròcer entusiasta, era donar-se un luxe que sols estava a l'abast de molts pocs. Era, doncs, inútil trucar a la porta de cap editor professional; tot autor, i majorment aquell encara anònim, es veia obligat a editar per compte propi les seves obres i arriscar-se als atzars d'una venda molt problemàtica i que feien de difícil cobrança les dificultats de dur-se un mateix l'administració i proporcionar-se, a fora, corresponsals solvents i complidors.³

Aquesta constatació porta, d'immediat, a una qüestió central: com pot *professionalitzar-se* l'aspirant a escriptor? Tret de casos esporàdics, la literatura catalana no dona per guanyar-se la vida i, doncs, per dedicar-s'hi de ple. Cal trobar una activitat complementària, que, sovint, entre nosaltres, ha estat el periodisme, que no deixa de ser una forma de literatura quan va més enllà de la pura redacció de notícies. Fuster diu que és la solució que troba Josep Pla, el gran prosista del se-

1. Fuster qualifica de «lúgubre inermítat» l'efecte del franquisme sobre la literatura catalana en l'article de síntesi, molt interessant, «L'aventura del llibre català» (1972), a *Commemoració dels 500 anys del primer llibre imprès en català (1474-1974)*, Barcelona, Fundació Carulla, p. 41. Publicat com a llibre solt a Barcelona, Empúries, 1992. Val a dir que el substantiu *inermítat*, que no figura als diccionaris, deu ser un mot creat per Fuster a partir de *inerm* («sense armes») i sembla tenir el sentit de sentiment d'impotència com a premissa de la por.

2. Cf. el treball citat en la nota anterior.

3. Narcís OLLER (1962), *Memòries literàries: Història dels meus llibres*, Barcelona, Aedos, p. 9.

gle xx. O sia, escriure de manera periòdica per a diaris i revistes. Aquí ens trobem, és clar, altra vegada amb la mateixa qüestió: es pot col·laborar només en català? Avui, i no era pas exactament així en temps de Fuster, el periodisme també es pot exercir en els mitjans de comunicació audiovisuals, a banda que encara hi ha força premsa escrita en l'idioma del país. Davant dels atacs que ha rebut Pla de moltes bandes, des d'haver estat «espia» del bàndol franquista —que ho fou, però la complexitat de la Guerra Civil ens depassa i no toca aquí d'entrar-hi— fins a haver practicat el bilingüisme. Fuster —i no sé si també d'alguna manera autojustificant-se— abomina dels que des de l'exili o des de les tertúlies recloses de l'interior critiquen l'escriptor empordanès i assenyala que per poder «mantenir-se professional, ha hagut d'escriure en castellà». I remata: «Per als qui creuen que la literatura catalana és una “bandera”, i obliden que és una “realitat”, això no tindrà importància. Deixem-ho córrer». Però continua donant-hi voltes (Fuster, 1969, p. 16-17):

La incomprensió dels puritans podrà rabejar-se en l'activitat *pro pane lucrando* que Josep Pla liquida amb un castellà maquinal o voluntàriament inic, de transeünt. Tenim a la vista el que ell ha publicat en català, i no calen més arguments.

I, encara, reproduïx unes frases de l'autor d'*El quadern gris*: «[Urgia] treure el nostre moviment literari de la clandestinitat, de les vitrines del museu i de la sornegueria sarcàstica dels qui entraren, amb tanta satisfacció, en el complex d'inferioritat dels deprimits». Conclou lapidàriament que Pla «s'ha fet llegir: aquesta és la qüestió». I això perquè sempre ha escrit «per al lector», amb totes les habilitats d'escriptor que ha tingut a mà, i així ha pogut tenir «transcendència social», tan àmplia i profunda com ha estat possible en la «humil mesura que ho tolera el mercat local» (Fuster, 1969, p. 17-18).

Potser se'm pot acusar de presentar els judicis de Fuster sobre Pla per explicar la seva pràctica escripturística. Admirador com soc de tots dos és possible que hi hagi trobat més paral·lelismes dels que hi ha. No ho sé. Però no m'hi puc entretenir més, puix m'allunyaria, sense resoldre-ho, de l'objectiu d'aquest parlament.

Cal recordar, de tota manera, que Fuster tingué, amb alguns títols, força èxit. No fou suficient, però. Hagué de compaginar l'escriptura estrictament literària amb altres activitats, des de la traducció a l'assessorament editorial, passant per la docència, l'edició de textos, la historiografia i especialment per la col·laboració periodística.⁴

4. Podem trobar un estudi molt complet d'aquesta faceta del nostre escriptor en el volum col·lectiu de J. L. GÓMEZ MOMPART *et al.* (2022), *Joan Fuster i el periodisme*, València, Publicacions de la Universitat de València. Un altre fruit de l'Any Fuster.

ELS TERMES DE LA INVISIBILITAT

Vicent Simbor, insigne professor de la Universitat de València, ha publicat un estudi titulat *La nació literària de Joan Fuster*, per a mi un dels productes crítics més brillants que ha donat per ara l'Any Fuster. El llibre, que ve a continuar-ne un d'anterior, de 2012, *Joan Fuster: el projecte de normalització del circuit literari*, analitza, a partir dels textos de l'assagista de Sueca, i servint-se de referents bibliogràfics internacionals, qüestions bàsiques en la producció fusteriana: la professionalització, el bilingüisme, la invisibilitat, la relació literatura-llengua-nació; en definitiva, les qüestions bàsiques que afectaren Fuster com a escriptor, i que, igualment, afectaren els seus contemporanis i afecten encara la literatura dels Països Catalans.⁵ La literatura, és clar, feta en català, l'única que pot portar l'adjectiu «catalana», perquè aquells que ho fan en castellà pertanyen a una altra literatura i es mouen en un circuit literari diferent, perfectament preservat i promocionat per l'estat nació dominant, l'espanyol.

Tot i que l'obra del professor Simbor tracta el tema de la invisibilitat de manera perfectament adequada i que comparteixo plenament, aspiro aquí a desenvolupar alguns aspectes que ell no ha pogut tractar de manera més extensa. Per això proclamo el meu deute amb els seus estudis i espero de no parafrasejar-lo gaire.

El 1968, en la «Introducció» que Fuster va posar al primer volum de les seves primeres obres completes —datada «11 juny 1967»—, titulat *Llengua, literatura, història*, apuntava un seguit de característiques que com a escriptor havia hagut de seguir per poder-se professionalitzar i no esdevenir un autor de caps de setmana, marginal i, doncs, invisible. Deia, per exemple, el següent (Fuster, 1968, p. 10-11):

Mai no he pogut exercir de «literat pur», en efecte —si n'exceptuem les primeries líriques i candoroses—, i fins ara no he arribat a comprovar que els diners facin pudor. Em fotria molt de ser mal interpretat: no confesso tot això per autoexculpar-me de banal o de barrut. Ben al contrari. El que vull insinuar és, exactament, la meva condició de jornalero de l'escriptura, i els paranys a què aquesta condició m'abocava i m'aboca. N'havia de derivar, i en deriva, per consegüent, una servitud aclaparadora.

Unes pàgines més endavant, després de declarar que és un «escriptor valencià», aclareix que ell escriu per a tots els lectors *catalans* i que el guia un criteri

5. Trobo que avui hi ha molta por a utilitzar el terme de Països Catalans, que a alguns els deu semblar políticament i socialment inconvenient. No hem avançat gaire des que el 1985 Fuster escrivia: «Observo que, últimament, hi ha una curiosa retracció a emprar el terme "Països Catalans", i sobretot a Catalunya. Jo suggeriria als qui el bloquegen o el congelen que em facin el favor de procurar-me una alternativa» (Fuster, 1990, p. 301).

d'«utilitat». En altres mots, que posa la seva feina al servei de la comunitat. I conclou que no pot fer altra cosa que escriure (Fuster, 1968, p. 13-14):

Vulgui o no vulgui, he de continuar escrivint, segregant llibres i articles. No sé quant temps més podré viure, perquè [...] no sabia preveure la duració de la seva vida. I, breu o dilatada, la meva —la que encara em quedi pendent—, hauré de passar-me-la escrivint: n'estic segur. Condemnat a buscar-me el jornal, l'he de treure de l'escriptura.

No defuig de parlar d'altres facetes de l'ofici d'escriptor, d'un escriptor valencià/català. I declara sobre una de les dificultats de ser-ho (Fuster, 1968, p. 16):

El meu bilingüisme és involuntari. Jo soc, he volgut ser-ho des del primer dia, un escriptor «en català», i res més que això. Cal ser conseqüent, doncs.

Portaré, doncs, la conseqüència fins a l'extrem de traduir tot el que inicialment va ser redactat i publicat en castellà. La traducció serà exactament traducció: no enganyaré ningú. L'escrit en castellà ha estat escrit —pensat— en castellà: pensat amb paraules castellanques, més o menys castisses, però castellanques. De més a més, hi he posat tota l'habilitat literària de què he estat capaç: aquell mínim de joc idiomàtic, sense el qual no hi ha «literatura». La traducció, em sembla, tindrà uns certs efectes deterioradors [...]. El que compta és que això, tot això a què em refereixo, hauria d'haver estat escrit i publicat en català: un veí de Sueca no té altre idioma que li sigui genuí.

El «veí de Sueca» continua plantejant altres problemes amb què es troba ell —igual que els altres escriptors catalans— pel que fa als registres lingüístics i als diversos criteris dels correctors editorials —un tema que, com és sabut, el revoltava bastant— i no defuig, tampoc, al·ludir a la censura (convé recordar que no fou abolida fins a començaments dels vuitanta, a desgrat que Franco havia mort ja feia un temps), que ell anomena «els mecanismes de vigilància bibliogràfica», que ha comportat que tota una generació hagi hagut d'escriure amb eufemismes, circumloquis, sobreentesos, insinuacions laterals i ambigüitats. I afirma que l'estil «en resta condicionat», que no sap si podran els escriptors «desempallegar-se» de l'autocensura que imposa la censura ni fins a quin punt, més endavant, s'aconseguirà restituir «als papers la seva integritat originària» (Fuster, 1968, p. 19-20).

Certament, tots aquests i altres condicionants —no entro en els més poderosos, els que sustenten la minorització de l'idioma—, contribueixen a dificultar la professionalització, a abocar l'escriptor a restar en un espai de marginalitat lectora i editorial i, per tant, a la invisibilitat.

LA QÜESTIÓ DE LES TRADUCCIONS ALS PAÏSOS CATALANS

Un dels més complexos i laboriosos aspectes que afecten la visibilitat d'una cultura petita reclosa dins un fort estat nació és la seva projecció a l'exterior de les fronteres estatals. No importa que la qualitat i fins la quantitat de la seva producció literària sigui igual o superior a la de cultures amb igual o menys demografia: aquestes existeixen pel fet de tenir una llengua no minoritzada i protegida perquè és la d'un estat nació.

Aquesta és una constant de la literatura catalana des que es va inventar la impremta de tipus mòbils. Inicialment, la llengua de cultura per excel·lència en què s'imprimia era el llatí, però de seguida va haver de competir amb les llengües vernacles, entre les quals el català. Però, com és sabut, ben aviat en l'edició i la lectura en els Països Catalans s'hi va interferir el castellà, que va acabar marginant l'idioma propi. Les raons històriques del procés són conegudes per tothom i no cal insistir-hi ara. I si no hi ha publicació en l'idioma bescantat, no hi ha traducció, i sense traducció la literatura queda invisibilitzada, perquè traduir ha estat sempre un instrument essencial per a l'intercanvi cultural i econòmic entre els països.

La traducció, com qualsevol camí, té dos sentits i tots dos necessaris per a qualsevol literatura. Si bé durant els segles difícils, aquells que abans es posaven sota l'etiqueta de la «Decadència», ara sabem que les nostres lletres no deixaren de conrear-se tant en l'àmbit culte com en el popular, el que sí que hi hagué és una manca gairebé absoluta de traduccions a altres llengües europees. Això les portà a l'opacitat. I quan, finalment, tinguérem figures que tornaren a donar prestigi intern a la nostra literatura culta, la seva traducció a llengües europees certificà l'existència d'un idioma i d'uns literats homologables als dels països veïns. Em refereixo, és clar, a Verdaguer, Guimerà i Oller. Llavors el català, en la pràctica, era una llengua desconeguda. Fins i tot, hi havia entre els filòlegs la idea que es tractava d'una llengua antiga que no era més que un dialecte de l'occità, i sovint era designada com a «llemosí». És el que, com és sabut, van haver de fer Constantí Llombart i Teodor Llorente, en el cas valencià, que mai van negar la unitat lingüística, però que així es posaven a cobert de reaccions adverses. Van haver de venir els lingüistes alemanys a dir-nos que el català era una llengua romànica com les altres i no pas una variant occitana.

Verdaguer, el més versionat dels tres a Europa, gràcies especialment a l'èxit de *L'Atlàntida*, ho fou gairebé sempre a través de les diverses versions franceses i en algun cas del castellà. Va ser traduït a dotze llengües europees. Resulta interessant saber que traductors francesos, alemanys, txecs, polonesos, italians, suecs, occitans, portuguesos o russos, que més o menys coneixien el castellà i poc o gens el català, traduïren els nostres autors a partir de versions castellanques i/o franceses, servint-se de diccionaris espanyols i d'algun dels que hi havia de català-castellà a

l'època. És una història curiosa en la qual no em puc entretenir ara. Sigui com vulgui, la qüestió és que, malgrat això, en el segle xx i el que portem del XXI s'han traspassat moltes obres catalanes a llengües europees i orientals.

Tanmateix, pràcticament no existim en el cànon occidental, és a dir, en aquella selecció d'obres i autors que es consideren els referents de dos mil anys de literatura occidental. I en la monarquia espanyola som també pràcticament desconeguts, tret d'alguns noms com Mercè Rodoreda, Josep Pla, Salvador Espriu o, en la literatura juvenil, Jordi Sierra i Fabra (amb molt èxit). Potser ara també els sonaran, poso per cas, Jaume Cabré, veritable *boom* editorial amb diverses obres a l'Europa Central i de l'Est, o també Irene Solà, que ja té de *Jo canto i la muntanya balla* traduccions a trenta idiomes. Hi va haver, en el segle xx, diversos moments en què les literatures catalana i espanyola no eren desconegudes l'una de l'altra. Això pràcticament es va acabar a finals de la centúria passada i és ben clar en el que portem del segle XXI. Desconeixement, sovint volgut, del que es fa literàriament als Països Catalans, tret que no sigui d'obres d'expressió castellana.

Fuster va patir, com tants d'altres, el menyspreu hispànic. Que la diguem-ne, per ser generosos, «intel·lectualitat» franquista sabia perfectament el valor de la traducció, es manifesta palesament en el fet que aquesta fou prohibida al català (i força al castellà) fins als anys seixanta, moment en què esclatà amb nombroses obres a totes les editorials, moltes d'elles creades just aleshores. Autors internacionals de primera fila dels anys quaranta i cinquanta, només coneguts en petits cercles a través de versions d'editorials sud-americanes o en alguns casos en les edicions originals, assagistes esquerranosos i historiadors estrangers que tractaren de la península Ibèrica, van començar llavors a posar al dia la cultura catalana (i la castellana). Aquesta era una de les grans pors davant de la traducció: permetia la circulació de les idees i la modernització cultural. Això no vol dir, de tota manera, que ja tot fos permès: moltíssims autors forans no es van poder publicar, i en els editats la mà de la censura usava molt sovint el llapis vermell.

No sols la censura. Els instruments estatals espanyols són molt poderosos. Moreno Cabrera, catedràtic de la Universitat Autònoma de Madrid, ho resumeix de manera explícita en aquest fragment (2014, p. 193-194) en un llibre publicat el 2008:

El nacionalismo disimulado de la nación dominante [que se califica de no nacionalista] suele ser mucho más intransigente, antidemocrático y particularista que los nacionalismos dominados, dado que la etnia dominante dispone de los mecanismos políticos, económicos, administrativos y militares adecuados para aplastar por la fuerza cualquier intento importante de autoafirmación de los grupos o naciones minoritarios o no dominantes.

Res de nou: Juli Cèsar (i molts d'altres, com Napoleó, posem per cas) ja ho va dir de manera concloent: *divide et impera* i *divide ut regnes*: fragmenta i dominaràs.

A l'Europa occidental la traducció moderna neix, com és sabut, amb el Romanticisme. La traducció literària a Catalunya, en canvi, no pot començar a desenvolupar-se almenys fins al darrer terç del segle XIX. Em refereixo, és clar, a la traducció *al* català, la qual, per raons de viabilitat comercial, es vehicularà més a través de la premsa periòdica que no pas del llibre. Si a la majoria dels països europeus la moderna dinàmica traductogràfica presenta, des de les primeres dècades del segle XIX, la doble línia del traductor literari professional i la de l'escriptor que és també traductor (pensem només en figures com Goethe, Novalis, Hölderlin, Baudelaire, Mallarmé o Coleridge), entre nosaltres haurem d'esperar fins al segle XX perquè puguin arrelar, amb una certa precarietat, aquests dos tipus de traductors.

La traducció literària al català, a causa sobretot de la feblesa del mercat editorial, no presenta en el segle passat la figura del traductor professional. Són els escriptors, doncs, els qui s'encarreguen, en exclusiva, de la traducció, amb dedicació i fortuna molt diverses. Una traducció que es dona entre tot tipus d'escriptors —des dels que es troben a primera fila, com Jacint Verdaguer, Narcís Oller, Joan Sardà, Apelles Mestres o Miquel Costa i Llobera, fins a personatges secundaris com Ramon E. Bassegoda, Casimir Brugués, Pere Aldavert, Lluís Bartrina o Ernest Moliné i Brasés— i que, només amb alguna excepció (com la del farmacèutic Casimir Brugués, que tradueix de l'alemany), és feta sistemàticament, com ja hem dit, a partir del francès, tant si es tracta d'autors francesos com anglosaxons, alemanys, russos o clàssics grecs.

Joan Fuster, seguint el que anem dient, té un peu a cada tipologia: tradueix per gust o interès personal, i tradueix també per encàrrec editorial. Francesca Cerdà, que ha fet una tesi sobre Fuster i la traducció, sintetitza així la seva tasca en aquest camp (Cerdà, 2022, p. 162-179):

[...] malgrat que l'activitat traductora de Fuster depenga en bona mesura de les oportunitats que li anaven oferint els editors, més que no pas d'una veritable vocació de traductor, això no treu que fos una persona molt conscienciada de la necessitat de traduccions i de la seua importància com a eina de normalització cultural i idiomàtica. A banda dels diversos escrits que va dedicar a la qüestió de la traducció, també va realitzar una important tasca com a editor i com a assessor literari de nombroses editorials [...], i aquesta orientació també es va donar en el cas de l'edició de traduccions.

Que Fuster tenia un interès especial per la traducció es veu fullejant gairebé qualsevol de les seves obres. Sabia molt bé, igualment, que traduir era fonamental per a la vitalitat d'una literatura, com sabia que traduir els autors catalans no sols

reforçava la presència exterior sinó que també refermava la, diguem-ne, autoestima interior. Fuster, tanmateix, no ha tingut gaire sort com a autor traduït.⁶ Mitja dotzena de títols en vida i pòstumament un a l'italià i dos a l'anglès. Aparegué, però, en antologies de poesia catalana: una d'italiana (*Poeti catalani*, traducció de Livio B. Wilcock, Milà, Bompiani, 1962), una de portuguesa (*Antologia de poesia catalã contemporânea*, traducció de Stella Leonardos, São Paulo, Monfort, 1969) i una de neerlandesa (*De koele hoeken en kanten van de schaduw*, traducció de Bob de Nijs, Meerbeke-Ninove [Bèlgica], Point, 1990). I després de mort: *Dizionario per oziosi* (traducció de Donatella Siverio, Nàpols, Tullio Pironti, 1994), *Catalonia, a self-portrait* (traducció de Josep M. Sobrer, Bloomington [EUA], Indiana University Press, 1992, antologia de textos), *De miel y diamante. Cien años de narraciones catalanas* (traducció de Jordi Galves, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 2004), *Giudizi finali = Judicis finals* (traducció de Giorgio Faggini, Faenza, Mobydick, 2006), *Dictionary for the idle* (traducció de Dominic Keown, Sheffield, Sheffield Academic Press, 1992, 2a ed., Nottingham, Five Leaves, 2006) i *Final judgements* (traducció de Mary Ann Newman, Londres, Fum d'Estampa Press i Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2022). Esperem que l'Any Fuster encara doni més fruits.

Com ja era de suposar, Fuster ha estat més afortunat quant a versions castellanes d'una part de la seva producció. D'algunes no n'he sabut trobar esment del traductor i em sembla plausible de pensar que foren la majoria, si no totes, auto-traduccions. Faig una relació, estrictament a efectes informatius, d'aquelles de les quals tinc notícia (també incloc obres publicades directament en castellà):

— *El hombre, medida de todas las cosas*. Madrid: Seminarios y Ediciones, 1970. [Autotraducció?]

— *El descrédito de la realidad*. Traducció de Josep Palàcios. Barcelona: Ariel, 1957, 1975; València: Universitat Politècnica, 1999.

— *Nosotros, los valencianos*. Traducció de Josep Palàcios. Barcelona: Edicions 62, 1962, 1967; Barcelona: Península, 1976, 1998.

— *Rebeldes y heterodoxos*. Traducció de Josep Palàcios. Esplugues de Llobregat: Ariel, 1972.

— *Literatura catalana contemporânea*. Madrid: Editora Nacional, 1975. [Autotraducció?]

— *Poetas, moriscos y curas*. Madrid: Ciencia Nueva, 1969. [Autotraducció?]

6. Em limito a esmentar les traduccions de Fuster a altres llengües, a fi de no allargar excessivament el cos del text. Les que ell va realitzar es poden trobar a la base de dades de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana, on també figuren les obres fusterianes traduïdes. De tota manera, aquesta base necessita una posada al dia. La de l'Institut Ramon Llull, «Traduccions del català a altres llengües» (TRAC), és força deficient i necessita encara més una revisió i una actualització.

— *Las originalidades: Maragall y Unamuno frente a frente*. Traducció d'Ana Ramón Izquierdo. Santiago de Chile: Cruz del Sur; Barcelona: Ariel, 1964.

— *Diccionario para ociosos*. Traducció d'Isabel Mirete. Barcelona: Edicions del Mall, 1970, 1986; Barcelona: Península, 1992.

— *El País Valenciano*. Barcelona: Destino, 1962.

— *Alicante y la Costa Blanca*. Barcelona: Planeta, 1965. [N'hi ha versions del mateix any en anglès, francès i alemany]

— *Ver el País Valenciano*. Barcelona: Destino, 1983. [Autotraducció?]

— *Nuevos ensayos inciviles*. Selecció i traducció de Justo García Alonso i Encarnación García Monerris. Madrid: Espasa, 2004.

— *Contra Unamuno y los demás*. Barcelona: Península, 1975. [N'hi ha traducció catalana: *Contra Unamuno i els altres*. Traducció de Ferran Garcia-Oliver. Alzira: Bromera, 2007]

— *Sagitario*. Traducció de Maria Rosich. Barcelona: Rayo Verde, 2022.

— *Nacionalismo, liberalismo e outros temas*. Traducció de Xesús González Gómez. Santiago de Compostel·la: Laiovento, 2022. [Selecció d'articles i assaigs]

— *Escritos de crítica cultural*. Ed. a cura de Francesc Pérez Moragón i Salvador Ortells Miralles. València: Publicacions de la Universitat de València, 2022.

La relativa fortuna de Fuster traduït es deu a diversos factors, entre els quals em sembla que cal destacar el fet que s'ha dedicat a un gènere literari, l'assaig, sovint considerat menor pels editors i part dels crítics, que, tot sigui dit, no és aquell que fa preveure gaires vendes. Tampoc, també cal dir-ho, no és un escriptor que, tot i usar un llenguatge fluid, faciliti, amb el seu estil ple d'ironies, dobles sentits, eufemismes, la translació lingüística. I, igualment, l'arrelament d'una part de la seva producció a una terra i una realitat cultural no resulten fàcils d'exportar. Tot amb tot, la part més estrictament assagística, pregonament integrada dins els corrents occidentals del gènere, n'hauria d'haver facilitat l'interès fora de les nostres fronteres. Així ho reconeixia Constanzo di Girolamo en el seu pròleg a *Dizionario per oziosi*, de 1994, reportat per Vicent Salvador (2004, p. 216):

É il libro di uno scrittore europeo di prima grandezza, che ha tutte le carte per presentarsi da sé a un pubblico, credo, molto ampio, composto di lettori semplicemente intelligenti, che amino la lettura, l'esercizio de la ragione critica, la pratica di un illuminato buon senso.

Sigui'm permès d'al·ludir, encara, a un fet estrany: home de formació de base clarament francesa i renaixentista ha tingut escassa o nul·la recepció a França, sense cap traducció. I això que Fuster és un humanista que centra el seu interès en l'home i la seva activitat creadora, amb una obra que està a l'altura de la millor tradició intel·lectual francesa. Altra volta la invisibilitat.

EL CONCEPTE FUSTERIÀ DE LA TRADUCCIÓ I ELS SEUS PROBLEMES

Des de sempre que hi ha reflexions més o menys teòriques sobre la traducció es planteja la possibilitat o la impossibilitat de fer-ne. Si s'arriba a la conclusió que és necessària, perquè tret de per a unes rares persones bilingües o poliglotes perfectes —i sempre dins un nombre reduït de llengües— resulta imprescindible, es plantegen tot seguit una sèrie de problemes. En primer lloc, si s'ha de fer una versió adaptada al nou públic receptor o s'ha de traslladar l'original de la manera més literal possible. En poesia, sempre que el lector conegui els dos idiomes en joc, es pot solucionar la qüestió fent versions acarades, l'original a la pàgina parell (la de l'esquerra) i la traducció en la senar (la de la dreta). A vegades, fins i tot en lloc d'una translació en vers es pot fer un sumari en prosa de cada estrofa. Però la cosa és molt diferent en prosa. I no sols perquè la llargada d'una traducció pot ser diferent per raó de les característiques de la llengua d'arribada, sinó perquè per aquest motiu resulta complexa tipogràficament una edició acarada i perquè fa més gruixut el volum i, doncs, més car. Per això ens hem de refiar que el traductor coneix bé les dues llengües, sobretot la de la traducció, en la qual confiem que mantindrà al màxim la fidelitat a l'original. Però hi ha més, com resumeix Vicent Salvador (2001, p. 212):

Tot escriptor esdevé, d'alguna manera, presoner d'unes coordenades situacionals, es troba enxampat en la teranyina d'una dixi múltiple i inevitable: la que determinen una època, un espai geogràfic, un context sociocultural, sense oblidar els factors de classe social, i una llengua —és a dir, les estructures del sistema lingüístic pel qual ha optat i, no convé oblidar-ho, l'arxiu discursiu conformat pels usos històrics d'aquesta llengua. Això és igualment vàlid, és clar, per a l'escriptor traductor i per al traduït, tot i que sovint pensem preferentment en la figura d'aquest darrer.

La preocupació de l'escriptor de Sueca per la problemàtica de la traducció és força primerenca. En el *Dietari inèdit* dels anys 1954-1955, hi ha unes pàgines del més alt interès sobre la qüestió i que no han estat analitzades, que jo sàpiga, per determinar les reflexions que fa Fuster sobre la matèria. Naturalment, per a ell una obra és no sols una creació del llenguatge, sinó també un producte històric. És la línia de pensament que inicia Herder, continuen Goethe i De Sanctis i *tutti quanti*. I tot plegat afecta la traducció que, especialment en poesia, Fuster s'inclina a pensar que sempre suposa una «pèrdua». En aquest sentit fa aquestes consideracions (Fuster, 1994, p. 1106-1107):

El fet que Shakespeare, el Dant o Homer són susceptibles de suportar les traduccions, no significa sinó que una part de llur obra pot tenir una vida pròpia separada de la llengua en què es va encarnar. [...] caldria sospesar i calibrar

[...] quin grau de fidelitat a l'autor conserva la traducció. No em referesc ara a la fidelitat que depèn del bon o el mal traductor [...], [sinó a] fins a quin punt l'obra traduïda és capaç de suscitar en el seu lector allò que l'obra original, segons les virtuts i les ambicions de l'autor, desperta en els seus.

I rebla el clau amb una reflexió general «sobre el problema» que li sembla d'una «obvietat radical» (Fuster, 1994, p. 1107-1108):

L'obra literària en general, i més vivament l'obra poètica, han estat *creades* en una llengua. I no cal acudir a cap concepte, més o menys místic, del *geni de l'idioma*, per a concloure que les llengües són totes irreductibles elles amb elles. [...] dins d'una mateixa llengua cal comptar amb la historicitat de l'instrument expressiu. Els idiomes canvien amb el temps, es renoven incessantment. [...] L'obra literària és creada dins d'un idioma, i encara dins un moment concret de la vida d'aquest idioma. Així resulta, per tant, que l'escriptor es val d'una sèrie de recursos que el pas del temps s'encarrega de fer incomprendibles als lectors posteriors.

Segueixen els comentaris, per concloure que l'obra creada en un temps no coetani al del lector no podrà ser mai el que fou per als contemporanis de l'autor. I encara s'ha de tenir en compte l'espai cultural en què fou escrita (i posa l'exemple d'obres hindús o japoneses). Cal resignar-se, doncs, a les «pèrdues que imposen els anys i l'espai». Malgrat aquestes pèrdues, no arriba a la conclusió que no cal traduir o que la traducció és impossible. No deixa d'al·ludir, també, al fet que entre autor i lector s'hi interposa la personalitat i l'ofici del traductor. Afirmar, això sí, que la de poesia és més complexa. Segons ell, es dona, al capdavant, un «fenomen curiós»: «I és que l'obra antiga o l'obra traduïda adopten, davant del lector, una suma de valors pròpia, distinta de la que conservava l'original» (Fuster, 1994, p. 1111). I que en la nova situació, «l'obra té unes capacitats de suggestió indiscutibles», i que en l'*Odisea*, que és el cas que analitza, a desgrat que el lector català actual no hi veurà ni la meitat del que hi veia un grec, el català sempre hi veurà més que un lector rus o un lector japonès.

Per tancar, encara un parell més de consideracions. Una primera: com afecta el fet que comenta Fuster a un traductor actual? Si és un autor coetani d'un món cultural on es troba també el traductor, no hi hauria d'haver problemes especials si és un bon versionador que coneix bé les dues llengües. Quan Fuster fa de traductor i tria autors com Albert Camus o Ignazio Silone⁷ no ho fa només pels seus

7. Són dues figures emblemàtiques dels debats i canvis de posició ideològica dels anys cinquanta i seixanta entre l'existencialisme, en el primer cas, i l'esquerra més o menys marxista, en el segon. No és estrany, doncs, que juntament amb J. P. Sartre, s'hi refereixi tot sovint en els seus textos d'aquella època.

valors literaris, sinó que, ben segur, ho fa també perquè hi troba unes afinitats amb les pròpies preocupacions i interessos.

Si l'obra pertany a una altra època, haurà de tractar, amb la llengua actual, de reconstruir, fins on pugui, uns contextos que ja no hi són, però que eren els del moment de l'escriptura original. D'aquí una consideració intermèdia, òbvia: els autors passats cal retraduir-los periòdicament perquè les noves promocions de lectors no se'ls perdin. Només cal fer la prova amb les traduccions de Riba d'E. A. Poe, avui difícils de llegir per al públic actual i, per contrast, l'èxit de les versions de clàssics fetes per J. F. Mira. Això no vol dir que, en determinats casos, traduccions ja antigues no tinguin un valor prou rellevant perquè es puguin considerar part integrant de la literatura catalana, com és el cas, per exemple, de la de la *Divina Commedia* de Dante feta per Andreu Febrer en el segle xv o la de l'*Odissea* d'Homer de Carles Riba.

La segona consideració, que d'alguna manera no va patir Fuster: la falta de reconeixement del traductor. Fins fa pocs anys la majoria de traduccions eren «anònimes». El nom del traductor no sortia en molts casos no ja a la portada, sinó ni a la pàgina de crèdits. Això sembla que ja s'ha acabat, encara que hi ha casos en què les traduccions no són remunerades com caldria: es paga la feina i no un percentatge de les vendes. Amb això, sovint hi sol sortir perdent el traductor. Ignoro quins eren els tractes que li feren a Fuster. Però tot això ja és un altre tema.

D'UNA CULTURA «SATÈLLIT» A LA INTERNACIONALITZACIÓ

En diversos llocs Fuster se serveix de l'expressió «cultura satèl·lit», presa de T. S. Eliot —que l'usa en un sentit diferent—, per caracteritzar els problemes valencians. Es tracta d'aquella que «s'expressa en la llengua pròpia, però amb un sentit estranger». Simbor, en el capítol que dedica en el seu llibre de 2022 al tema, remarca que és un concepte proper al de provincianisme, que defineix així (p. 145):

Provincià, al capdavant, és aquell que interioritza un complex d'inferioritat respecte als usos i costums capitolins, que pretén imitar amb el cost de la despersonalització. [...] Els valencians, afegia [Fuster], són els qui més «s'han mogut en un "sistema de referències" castellà», però també les Illes i Catalunya n'han rebut la influència [...]. La transcendència de la condició de cultura satèl·lit de la literatura catalana no n'afecta només l'avaluació estètica, sinó que té igualment conseqüències de l'escriptor com a dipositari i portaveu de la personalitat nacional.

A Fuster, i continuo seguint Simbor, li preocupava especialment la regionalització dels Països Catalans perquè si se separaven d'un circuit literari conjunt cau-

rien de manera inevitable en un provincianisme que els faria diluir en la cultura estatal espanyola. Però Fuster no sols detectava els problemes sinó que també plantejava els reptes i les possibles vies de resistència i/o solució. No podem pas abastar tot aquest conjunt i em limitaré al paper de les traduccions, en la línia encetada en el punt anterior.

Simbor, adoptant una terminologia més actual i potser més precisa, parla d'«intraduccions» i «extraduccions». Les primeres són aquelles que incorporen textos literaris a la llengua nacional amb traduccions i les segones les que exporten la literatura nacional a una altra d'estrangera. El que passa és que difícilment s'estableixen en termes d'igualtat (Fuster parlava de «difusió extralingüística»). Les literatures potents són importadores i exportadores, mentre que les minoritàries són sobretot importadores (si volen no quedar estancades en relació amb els corrents d'actualitat). Tanmateix, s'ha de fer tot el possible per entrar en els circuits internacionals, encara que això generi dubtes sobre la fiabilitat de les traduccions. Les extraduccions són un imperatiu nacional, indefugible (citat per Simbor, 2022, p. 167):

La literatura catalana és avui una forma de *resistència*, en el sentit militant d'aquest mot. Es tractaria que transcendís a l'àmbit internacional, on seria alhora afirmació i recordatori. [...] Tenim llibres per exportar, que no són molt millors, però que tampoc no són pitjors que la majoria de llibres exportats des d'altres idiomes.

L'autor de *Nosaltres, els valencians*, tanmateix, reflexionava sobre els perills que envolten les traduccions. Li preocupava especialment que, per manca de catalanòfils preparats, es traduïssin obres catalanes a partir de les traduccions castellanes. Avui això resulta més improbable, no sols per l'existència de catalanòfils, sinó per les poques traduccions del català al castellà. Diria que avui el nostre escriptor estaria més preocupat per altres aspectes. Sobretot, almenys així ho penso, perquè encara es recorre a traduccions indirectes. Sovint no sabem, en el cas de llengües excèntriques, si estem davant d'una traducció o d'una adaptació.⁸

Val a dir que l'esforç que s'ha fet en aquests darrers anys subvencionant traductors i editorials estrangeres per difondre la nostra literatura ha estat molt rellevant, quasi diria que al límit del que pot fer un país que no té al darrere un estat nació. Resulta il·lustratiu, en aquest sentit, veure la llista de traduccions, gairebé totes a llengües europees, que es troba al web de l'Institut Ramon Llull. No po-

8. En una taula rodona sobre traduccions vaig preguntar al traductor a l'hindi de *La plaça del Diamant* si s'havia trobat amb moltes dificultats en fer la seva versió i vaig posar el cas del pa amb tomàquet. Em va respondre que costava molt de superar les diferències culturals i que, per començar, a l'Índia no hi ha «places» com a Europa.

dem entrar ara i aquí a considerar la qüestió del poliglòtisme, que, en un món ideal, faria innecessàries les traduccions, com ho faria el coneixement universal d'una única llengua (s'entén l'anglès, és clar).⁹ És cert que, en determinats casos, no tenim ni la seguretat d'un bon coneixement del català per part del traductor ni que l'editorial que publica el llibre tingui prou capacitat de penetració en el seu mercat. I que fins i tot hi ha hagut casos veritablement escandalosos, com el que em comunicava, mentre confeccionava aquesta comunicació, el professor Alfons Gregori,¹⁰ de la Universitat Adam Mickiewicz de Poznań (Polònia). Aprofitant una subvenció de l'Institut Ramon Llull, una «aprofitada» polonesa va fer servir una editorial «fantasma» —Sagittarius— per publicar, a la primera dècada del segle actual, novel·les de Santiago Rusiñol, Josep Pin i Soler i Narcís Oller, unes traduccions defectuoses, segons els catalanòfils polonesos, introbables i de les quals es van imprimir uns deu exemplars de cada una, el mínim que exigia el subvencionador, que no sembla que vagi fer cap seguiment de com s'havien gastat els diners públics.

I, encara, Fuster denunciava, a *Examen de consciència* (1968), que si una literatura és només «local», sense traduccions en la llengua pròpia i ha de fer servir les de la llengua veïna, estatal i dominant, el monolingüisme queda ferit «en la seva pròpia arrel», s'imposarà el bilingüisme, un «risc tenebrós» que redueix l'idioma nadiu a un «objecte folklòric». Perquè, no ens enganyem, el bilingüisme és el camí més dret i segur per arribar al monolingüisme castellà.

Diria que avui la situació és diferent. Està, en alguns aspectes, millor, però té molts perills. En l'actualitat la digitalització, les xarxes socials i el complex inter-nàutic obren moltes possibilitats, alhora que comporten moltes dificultats. Però

9. És clar que l'anglès, com sol passar amb totes les llengües imperials, com ja va passar amb el castellà a les Amèriques, tendeix a dialectalitzar-se. I així, les diferències s'accentuen i no és estrany que una multinacional britànica, com Penguin, a l'Índia, editi en la variant anglesa d'aquell país i no en l'estàndard del Regne Unit. I no entrem en l'interessant fenomen de l'*spanglish* als Estats Units. Ja es veurà com acabarà l'anglès en el futur.

10. Entre altres coses, el professor Gregori, em deia el següent: «D'acord amb la base de dades TRAC, disponible a la web del Llull, Barbara Sławomirska (llegit "suavomírscá") va traduir al polonès quatre novel·les d'Oller entre els anys 2007 i 2011: *La febre d'or* (en dos volums), *Pilar Prim*, *La papallona* i *L'escanyapobres*. Les va publicar en una editorial que es deia Sagittarius i que havia tret alguns llibres a principis dels anys 90 del segle passat (pel que em consta, entre 1991 i 1994). Ella la va fer servir com a editorial "fantasma" amb Oller, Llull, Rusiñol i Pin i Soler amb l'únic objectiu d'aconseguir la subvenció de l'IRL i publicar uns quants exemplars de cadascun dels llibres (els mínims gairebé per satisfer l'IRL). Quan dic uns quants parlo d'una quantitat menor de 10. És a dir, en realitat els llibres d'Oller en polonès són introbables al mercat (nou o de segona mà) i no en van enviar ni a les universitats amb lectorat i ni tan sols a la Biblioteca Nacional (si hi busques al catàleg hi ha tres llibres d'Oller... en català). A més a més (sí, a més a més), la qualitat de les traduccions és més que defectuosa, com si hagués escrit a raig sense pensar-s'hi gaire o gens. Aquesta és l'opinió dels nadius que ho han intentat llegir».

cal perseverar en la universalització de la nostra llengua i de la nostra literatura. Encara que aquesta darrera tingui la mateixa qualitat estètica d'altres del context europeu, si no és visibilitza, es convertirà en residual.

Vicent Simbor, en el seu treball repetidament citat, repassa i recorda la visió de la literatura catalana que tenia Fuster. Moltes de les reflexions de l'autor del *Diccionari per a ociosos* resulten encara plenament actuals, continuen afectant la professionalització dels nostres escriptors i la seva visibilització, com hem vist. Simbor, en l'epíleg de la seva obra, que porta el títol «Mundialització i diversitat cultural» (Simbor, 2022, p. 175-187), posa en relleu que els esdeveniments polítics al Principat des del 2017, que no podem saber com hauria jutjat Fuster, poden interpretar-se en clau optimista o en clau pessimista. Certament, hi ha aspectes favorables de l'època actual, com ara la *Carta europea de les llengües regionals i minoritàries*, de 1992, que representa un canvi positiu en relació amb les llengües sense estat, però que no va ser ratificada per Espanya fins al 2001, per França el 2014 i Itàlia encara no l'ha ratificat ni s'albira que ho pensi fer. També hi ha la *Declaració universal sobre la diversitat cultural* aprovada per la UNESCO el 2001, valuosa sense, però, cap altra força que la «moral». Per més que el català estigui en el sistema educatiu, en l'administratiu i en els mitjans de comunicació, Simbor creu que està potser ara més en perill que durant la dictadura franquista. Perquè la societat ha canviat molt, i sobretot hi ha dos factors al darrere: la mundialització i la immigració massiva. Com pot subsistir una llengua com el català sense la protecció estatal?

Més encara. En les últimes dècades, i més en concret en els últims anys, hi ha una descarada i declarada hostilitat contra el català, amb especial fixació en l'escola. També la poca o nul·la atenció de les corporacions econòmiques als clients catalanoparlants. Per contra, ni que sigui a escala petita, les traduccions —les extraduccions— i la presència de l'idioma a més de 130 universitats del món són canvis esperançadors.

Atès que llengua i literatura mantenen una relació tan íntima que l'una no pot sobreviure sense l'altra, continuaran essent els escriptors els portadors d'un capital simbòlic nacional i els «ambaixadors internacionals de la seua nació»? Simbor diu que potser caldrà trobar una «concepció nacional» que s'ajusti a la realitat actual, que no serà fàcil, especialment si els estats consolidats no canvien els seus modes d'actuar en relació amb les comunitats amb llengua i personalitat pròpies. L'Estat espanyol, per exemple, en algunes webs de les seves institucions encara diferencia entre «català» i «valencià».

Les qüestions plantejades per Fuster continuen, tanmateix, en general avui sense solució. Penso que, com sempre, només la resistència dels catalanoparlants permetrà que l'idioma sobrevisqui. La pressió ambiental, segons indiquen les darreres enquestes d'opinió, ha fet que moltes persones creguin que la supervi-

vència de l'idioma no depèn d'usar-lo en moltes situacions de la vida social, sinó que n'hi ha prou de conèixer-lo.

En tot cas, esperem que l'Any Fuster serveixi per saber quina ha estat la seva importància històrica capital en el desvetllament de la consciència col·lectiva, així com per valorar què continua vigent i què ha quedat depassat de les seves reflexions, i que la bibliografia ens porti un millor coneixement de la seva obra, amb reedicions i extraduïccions com les que estan apareixent.

I, sobretot, que sense perdre els ànims, puguem, a més de cinquanta anys de distància, afirmar que ja no és certa aquella sentència de Fuster del final de *Consells, proverbis i insolències* (1968): «TAL com estan les coses, ser català, avui dia, no passa de ser una simple hipòtesi». Que siguem aquí dona fe que la hipòtesi, malgrat les dificultats dels temps, ha deixat de ser-ho i que avui ser català-valencià-balear no és un somni.

BIBLIOGRAFIA

- CERDÀ, Francesca (2022). *Joan Fuster i la traducció: Les actuacions i les idees en el seu context històric. La llengua literària i les solucions de traducció de 'La pesta' (1962) i 'L'estrany' (1967) d'Albert Camus*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. Departament de Traducció i Ciències del Llenguatge. També disponible (parcialment) en línia a: <<http://hdl.handle.net/10803/675414>> [Consulta: 22 juliol 2022].
- FUSTER, Joan (1968). «Introducció». A: *Obres completes*. Vol. 1: *Llengua, literatura, història*. Barcelona: Edicions 62, p. 7-20.
- (1969). «Notes per a una introducció a l'estudi de Josep Pla». A: PLA, Josep. *Obra completa*. Vol. 1: *El quadern gris. Un dietari*. 2a ed. Barcelona: Destino, p. 11-83. [L'original de Fuster està datat de la tardor de 1965. Recollí l'estudi a: *Contra el Noucentisme*. Barcelona: Crítica, 1977, p. 129-193]
- (1990). «Cultura nacional i cultures regionals als Països Catalans». A: VILAR, Pierre [et al.]. *Reflexions crítiques sobre la cultura catalana*. 3a ed. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 295-315.
- (1994). *Dietari inèdit (31/VII/54-2/X/55)*. Altea: Aigua de Mar. [Edició no venal en facsímil de la llibreta manuscrita]
- MOLAS, Joaquim (1999). «Joan Fuster, escriptor d'idees». A: *Obra crítica*. Vol. 2. Barcelona: Edicions 62, p. 228-233. [La primera versió a: MOLAS, Joaquim (1993). *Homenatge a Joan Fuster*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 51-58]
- MORENO CABRERA, Juan Carlos (2014). *El nacionalismo lingüístico: Una ideología destructiva*. Barcelona: Península, p. 193-194.
- SALVADOR, Vicent (2006). «L'escriptor, de llengua en llengua. Joan Fuster i les traduccions». *Caplletra: Revista Internacional de Filologia*, núm. 40, p. 211-234.
- SIMBOR ROIG, Vicent (2012). *Joan Fuster: el projecte de normalització del circuit literari*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- (2022). *La nació literària de Joan Fuster*. València: Publicacions de la Universitat de València.

A la recerca del gran clàssic nacional: l'aposta de Joan Fuster per Joanot Martorell

Mireia FERRANDO SIMÓN
Universitat de València

CONSIDERACIONS PRÈVIES

Aquestes pàgines demanen, d'antuvi, una felicitació sincera a les institucions implicades en l'organització d'aquesta jornada acadèmica amb motiu del centenari de Joan Fuster (1922-1992). Tampoc no podria avançar sense manifestar-los un agraïment cordial per haver-hi considerat la meua presència, fet que és per a mi tot un honor i un privilegi. Em sembla que la jornada reuneix els al·licients necessaris per a emmarcar-se dins dels aspectes positius que, seguint Fuster (2011, p. 551), poden resultar de les commemoracions centenàries, atès que, dins de la seua «banalitat intrínseca», poden contribuir a actualitzar dades i coneixements al voltant de persones o esdeveniments que ho mereixen. Si més no, la voluntat d'actualitzar Fuster ha quedat reflectida amb encert en el títol escollit pels organitzadors —«La vigència de Joan Fuster»—, així com també en les diverses contribucions de la resta d'especialistes.

Agafaré momentàniament aquest títol, concretament la paraula «vigència», per tal d'explicar el moll de l'os de la meua intervenció, perquè hi apunta directament. I és que, segons llegim a l'entrada «Lectura» del *Diccionari per a ociosos*, la vigència és per a Fuster el tret intrínsec, definitori, d'un clàssic:

Si la cultura, acceptada com un patrimoni, i si el clàssic, consagrat com a valor innegable, continua tenint sentit, és, en definitiva, per la seva permanència en l'ordre de les vigències actuals. Al cap i a la fi, tots distingim clarament el que és «arqueologia» i el que no ho és. Una obra literària de fa cinc, deu, vint o més segles, pot conservar, més o menys íntegres, els seus al·licients, i això la redimeix de qualsevol titlla d'ancianitat. El clàssic no és clàssic per ser antic, sinó perquè segueix sent «modern», «actual». (Fuster, 1978, p. 95)

Ara bé, és aquesta vigència una condició suficient per a elevar una obra o un autor a la categoria de clàssic? Si pensem en la quantitat d'obres passades i presents que poden ser qualificades com a vigents però no com a clàssiques, la resposta és, naturalment, negativa. Què és, doncs, un clàssic i què cal perquè el puguem considerar com a tal? En les pàgines següents intentaré, en primer lloc, contestar aquestes preguntes i, en segon lloc, aportar les raons per les quals Joan Fuster apostà pel *Tirant lo Blanc*, de Joanot Martorell, com a la gran obra clàssica de la literatura catalana.

Aquesta és la tesi que sostinc després d'haver manejat i creuat papers fusterians de tot tipus (articles, notes de lectura, conferències, correspondència, etc.) i d'haver comprovat com l'atenció al *Tirant* va ser ininterrompuda durant tota la seua vida literària: des d'almenys l'any 1952, quan escriu unes reflexions que resulten de la relectura de la novel·la —que publicarà uns anys després a la revista *Pont Blau*—, fins l'any 1991, un any abans del seu traspàs, quan pronuncia una conferència de caire acadèmic sobre l'obra.¹ És una atenció privilegiada i sostinguda en el temps que contrasta amb la de caràcter més puntual que va prestar a altres grans figures medievals, com ara sant Vicent Ferrer, Jaume Roig i Isabel de Villena, i fins i tot a un altre aspirant avantatjat a clàssic com podia ser Ausiàs Marc. Però, paradoxalment, és també una atenció —l'atenció de Fuster al *Tirant*— que no ha estat estudiada ni tan sols comentada detingudament. Abans d'endinsar-nos-hi, abordem, doncs, la importància i les funcions dels clàssics.

QUÈ ÉS UN CLÀSSIC, QUÈ CAL PER A SER-HO I PER QUÈ EN CAL UN

Les comunitats lingüístiques amb cultura escrita, tinguen o no la condició de comunitats estatals, tendeixen a promoure la conversió en clàssics d'algunes de les seues figures literàries. Encara que se sol aplicar el concepte de clàssic a més d'un escriptor dins una mateixa literatura, tal com veiem en la literatura grega i en la llatina, la tendència de les llengües modernes és a singularitzar-ne un: Dant a Itàlia, Cervantes a Espanya, Shakespeare a Anglaterra, Camões a Portugal, Goethe a Alemanya, Ibsen a Noruega, per exemple.² Aquesta operació, en les di-

1. En realitat, sabem que l'interés de Fuster pel *Tirant* comença si més no cap a 1947, any en què adquirí l'edició de Martí de Riquer a l'Editorial Selecta. Fruit d'aquella admiració inicial per la novel·la de Martorell és el fet d'adoptar els pseudònims *T. Blanch* i *T. B.* en algunes de les seues col·laboracions a l'*Almanaque de 'Las Provincias'* i a la revista *Verbo* durant la dècada dels quaranta i dels cinquanta. Cf. Mireia FERRANDO SIMÓN (2018), «Pseudònims i anònims de Joan Fuster en la revista *Verbo* (1946-1956)», *Revista Valenciana de Filologia*, vol. 2, núm. 2, p. 269-288.

2. El cas de França en seria, potser, l'excepció més destacada, ja que figures com Montaigne, Voltaire, Rousseau o Victor Hugo comparteixen aquesta consideració.

verses cultures occidentals, es dona sobretot als segles XVIII i XIX, quan té lloc el procés de consolidació dels estats nació i, concretament al segle XIX, en el cas de les nacions sense estat; és, possiblement, un dels fenòmens més distintius dels nacionalismes europeus d'arrel romàntica (Dović i Helgason, 2017, p. 68). He de remarcar ací que, entre els grans clàssics, les dones brillen per la seua absència. En tot cas, des d'una altra òptica, figures com les medievals Cristina de Pisan o Isabel de Villena sí que han merescut una alta consideració, quasi equiparable a la d'escriptores clàssiques.

La primera condició per a elevar un escriptor a clàssic és que hi haja un consens dins de la nació a la qual pertany respecte a la seua excel·lència literària. Cal advertir, però, que la categorització dels clàssics es troba molt lligada a consideracions de caire polític. És la necessitat de les nacions de legitimar-se el que crea aquests símbols en el context del sorgiment històric de les literatures nacionals —els crea o bé els construeix històricament, en el sentit d'allò que Eric Hobsbawm i altres historiadors denominen «l'invent de la tradició» (Hobsbawm i Ranger, 1983). Un cas paradigmàtic és el de Dant, íntimament vinculat a la unificació nacional d'Itàlia.

Al costat d'aquesta funció simbòlica de cohesió interna, nacional, que s'atorga als escriptors clàssics, d'aquesta voluntat d'impulsar per mitjà dels seus noms un sentiment d'identitat col·lectiva, els clàssics són instruments de visibilització davant d'altres nacions. Els casos de Cervantes, Shakespeare, Camões i Goethe, en serien mostres genuïnes, ja que la seua consideració de grans clàssics es troba en bona part motivada per la voluntat de demostrar la superioritat cultural a escala global (Dović i Helgason, 2017, p. 67), i la voluntat d'aconseguir l'imprescindible «reconeixement per part de les altres nacions (literàries) a fi d'acabar ingressant dins del club prestigiós dels "Clàssics de la literatura universal"» (Radatz, 2014, p. 510).

Són fets ben coneguts que l'Estat espanyol va ordenar el 1905, tercer centenari del *Quijote*, que cada municipi dedicara una plaça o carrer a Cervantes, i que, el 1991, va crear l'Institut Cervantes per promoure internacionalment la llengua i la literatura espanyoles. També és ben sabut que la Societat Dante Alighieri, l'Institut Camões o el Goethe-Institut són les institucions encarregades de difondre arreu del món la llengua i la literatura italiana, portuguesa i alemanya, respectivament. En l'àmbit catalanoparlant, és l'Institut Ramon Llull l'encarregat de les mateixes comeses —en aquest cas, s'ha triat un nom de prestigi internacional més conegut a l'exterior pel seu pensament filosòfic que per la seua obra literària. Els exemples es podrien repetir *ad infinitum*. En tot cas, és evident que la tria dels escriptors clàssics té també la finalitat de prestigiar i de visibilitzar la cultura pròpia —i, per extensió, la nació— de cara a l'exterior de la comunitat lingüística.

Els clàssics, per tant, no ho són només per mèrits estrictament literaris, i posseeixen un doble valor: el d'autoafirmació nacional i el de projecció internacional. Ara bé, què passa quan un estat nació alberga al seu si una altra nació que no reconeix i, per tant, que no considera com a representant de la cultura estatal? Pot un escriptor arribar a ser qualificat com a clàssic si pertany a una nació literària no reconeguda, desproveïda del patrocini estatal i, fins i tot, sotmesa a polítiques lingüístiques i culturals uniformitzadores durant segles? El factor lingüístic esdevé ací decisiu, ja que sols l'adopció de la llengua d'estat com a llengua literària —i, per tant, l'abandonament de la pròpia— podrà obrir-li les portes a ser considerat, en el millor dels casos, aspirant a clàssic.

Veiem-ho encara millor acostant-nos momentàniament al cas espanyol. En el context de dictadura franquista glotofàgica en què va viure Fuster, figures insignes com ara Rosalía de Castro o Jacint Verdaguer eren integrades en el discurs oficial com a clàssics espanyols, esborrant així la seua llengua i procedència. Però tampoc actualment són considerats com a clàssics representants d'un estat plurinacional i plurilingüístic. En el millor dels casos, són relegats a clàssics merament regionals o locals (Radatz, 2014), que mai no seran presentats a l'exterior com a clàssics propis.

Encara podem veure més nítid aquest lligam entre llengua, nació i clàssics si retrocedim momentàniament a l'època immediatament posterior al *Tirant*, quan el caràcter plurinacional de la monarquia hispànica encara pogué permetre's l'assimilació de les *Obres* de Marc i del *Tirant lo Blanc* prèvia traducció al castellà. Així, Ausiàs Marc passà a ser conegut com a Oseas Marco, i el *Tirante el Blanco*, la traducció castellana del *Tirant*, perdé el nom del seu autor, Joanot Martorell, i ometé la seua llengua originària. Un mateix fenomen es produí a Itàlia, on també es publicà en italià un *Tirante il Bianco* anònim i desproveït de la més mínima al·lusió al català original. I encara es podria afegir, en certa manera, a la nòmina d'escriptors precoçment transculturats —seguim la terminologia d'Antoni Ferrando i Miquel Nicolás (2011, p. 204-211 i 237)— el nom de Ramon Llull, transformat en Raimundus Lullius o, en tot cas, en Raimundo Lulio. Al segle xx, si examinem la presència de la cultura catalana a l'exterior, observarem que hi ha un interès per la figura de Ramon Llull. Només cal pensar en la labor investigadora del Raimundus Lullus Institut, de la Universitat de Friburg, a Alemanya. El nom d'aquest institut s'explica per l'admiració per Llull com a filòsof, una faceta de l'escriptor mallorquí que és, per cert, de les que més va atraure Fuster (Ferrando, 2017). Llull escriví en català només una part de la seua obra i fins al segle xx a penes se'l va traduir al castellà, cosa que explica que no se l'haja considerat gaire a l'Estat espanyol, fora de casa. No és el cas del *Tirant*.

L'obra de Martorell va tornar a ser valorada sobretot al segle xx, durant la dictadura, gràcies a l'atenció que li van prestar erudits i escriptors de llengua cas-

tellana, com Dámaso Alonso o Mario Vargas Llosa. Aquesta revaloració anava estretament lligada a l'admiració que Cervantes manifestà professar-li en les pàgines del *Quijote* i es traduí en diverses reedicions, més o menys modernitzades, de l'edició castellana de Diego de Gumiel, de 1511, i en la inclusió de l'obra en estudis i edicions d'altres novel·les cavalleresques, totes en llengua castellana. Corria, doncs, el perill d'una desnacionalització del *Tirant*. La diferència respecte de segle anteriors era que ara sí que s'havia recuperat el nom de l'autor, Joanot Martorell. Però l'admiració per l'obra no s'ha traduït en una assumpció de Martorell com a clàssic d'un estat plurinacional al costat de Cervantes. Martorell continuava, i continua, diluït dins d'una cultura dominant i, doncs, invisibilitzat internacionalment.

Arribats ací, ja podem intuir que un jove Fuster, ja conscienciat lingüísticament, no podia romandre indiferent no sols davant el procés de desnacionalització del *Tirant*, sinó davant la ignorància entre els mateixos catalanoparlants.

PER QUÈ EL *TIRANT* COM A CLÀSSIC PER ANTONOMÀSIA

Com ja s'ha dit, Fuster s'interessà pel *Tirant* pràcticament tota la vida, i se n'autodesignà un «lector curiós», és a dir, un lector que es mira l'obra des de la perspectiva de l'assagista que es recrea en aquells aspectes que més li atrauen, i no com un historiador de la literatura en el sentit estricte.

La primera impressió que Fuster manifesta del *Tirant*, en l'article «Hipòtesi sobre el *Tirant*» (1953), és que l'obra té «un pes nacional incontestable», és a dir, que reflecteix un moment important dins de la història col·lectiva dels valencians: «La constant al·lusió, velada o deformada, a la nostra epopeia llevantina, dona a la novel·la un pes nacional incontestable» (Fuster, 1953, p. 199). Resulta simptomàtic que aquest primer article que li dedica siga una lectura més inclinada a indagar en la «circumstància cultural» i en «la dimensió política oculta» que no a fer-ne un comentari estrictament literari. Paradoxalment, segons l'assagista —i en aquells moments encara poeta— el *Tirant* «corona el moment de màxima esplendor de la literatura catalana» i és alhora «reflex d'una descomposició interior», de la «postergació política de la Corona d'Aragó», del «fracàs nacional», perquè l'obra seria ja una evocació de la «glòria» passada (Fuster, 1953, p. 200). Es tracta d'una lectura històrica clarament influïda pels pocs materials historiogràfics de què disposava als anys cinquanta, en concret, per la historiografia nacionalista del Principat, encapçalada en aquell moment per Ferran Soldevila, que insistia en la decadència de Catalunya a partir del veredict de Casp (1412). En qualsevol cas, si el conjunt de l'obra fusteriana pot considerar-se una reflexió contínua sobre la identitat dels valencians, el *Tirant* seria per a ell un document clau per a entendre'ns com a poble i que podria contribuir a la reconstrucció de la memòria

històrica dels catalanoparlants actuals, a recordar-los —o a descobrir-los— la normalitat política i cultural de la comunitat lingüística catalana a l'època medieval que va fer possible aquell producte. Sorgida en un moment històric vist com a esplendorós, la novel·la podria servir, per tant, per a suscitar l'orgull idiomàtic i la cohesió nacional d'una comunitat lingüística que, en ple franquisme, maldava per subsistir.

Fuster també s'adonà prompte de la indubtable projecció internacional del *Tirant*, superior a la de Lull o a la de Marc, ni que fora mediatitzada pel filtre castellà. En concret, li atreia resseguir la circulació europea de la novel·la a partir del segle XVI, ja que fou traduïda almenys al castellà, l'italià i el francès, i arribà així a tenir lectors de renom com Miguel de Cervantes o d'altres provinents de cercles aristocràtics, com Isabel d'Este, marquesa de Màntua, o l'emperadriu Caterina de Rússia, aquesta ja al segle XVIII. Fou un aspecte de l'obra que explotà sobretot en escrits i conferències de caire més aviat erudit i que li serví també per a prestigiar la novel·la tant en l'àmbit nacional com internacional. En realitat, resseguir les vicissituds de la novel·la des de l'edat moderna fins al segle XX no fou només una indagació motivada per l'àvida curiositat intel·lectual, sinó que li serví per a fonamentar la seua proposta de convertir l'obra en un clàssic europeu, i no només català.

LA REIVINDICACIÓ NECESSÀRIA DEL *TIRANT*

El potencial del *Tirant* com a clàssic està avui fora de dubte. Però, a Fuster, li calgué reivindicar-lo. Ja des dels inicis dels anys cinquanta, desplegà en algunes tribunes de la premsa valenciana —controlada pel franquisme sociològic i escrita en castellà, evidentment— una veritable campanya d'informació i de propaganda de la novel·la per suscitar l'interès dels lectors. Certament, s'interessà per altres escriptors valencians del segle XV —els ja esmentats Vicent Ferrer, Ausiàs Marc, Jaume Roig, Joan Roís de Corella i Isabel de Villena— però sempre de forma puntual. L'atenció reiterada al *Tirant* demostra l'interès per a destacar-ne la singularitat i la rellevància. Els articles buscaven donar a conèixer aspectes sobre la novel·la i el seu context que pogueren encuriosir o atraure els lectors, com ara la procacitat, l'eroticisme, les formes de vida de la cavalleria o la recepció de la novel·la entre les dones nobles de l'època.

Però si Fuster insistí estratègicament en un aspecte, aquest fou, sense dubte, el de relacionar el *Tirant* amb el *Quijote*, sabedor que aquesta obra sí que era àmpliament coneguda pel públic i que no podria suscitar reticències entre els seus paisans mentalment castellanitzats. Per això sempre valorà positivament les lectures comparatistes que van fer de sengles novel·les filòlegs i escriptors externs a la cultura catalana, com els ja esmentats Dámaso Alonso i Mario Vargas Llosa.

Articles com «Cervantes y el *Tirant*»³ o «Martorell, caballero y burgués»⁴ en són una bona prova.

Més endavant, en l'article «Un altre centenari a punt: el de Joanot Martorell» (1968), ell mateix criticarà la recurrència d'aquest recurs comparatiu: «Estem tan endimoniadament provincianitzats, que, per a ponderar el valor del *Tirant*, trobem imprescindible d'acudir al testimoni de Cervantes» (Fuster, 2011, p. 555). I s'inclinarà, cada vegada més, a incitar a la lectura del *Tirant* com a deure cívic i patriòtic de tots els catalanoparlants:

Hem de llegir el *Tirant*. Els catalans, els qui parlem en català, hauríem de llegir *Tirant lo Blanc*, si més no, una vegada en la vida. Ens ho aconsella una premissa de fidelitat fonamental: la llengua. La llengua, i la literatura: o sigui, el patrimoni cultural col·lectiu. (Fuster, 2011, p. 555)

Un altre dels aspectes en què Fuster insistí, per congruència amb els seus postulats, fou en la necessitat de disposar de noves edicions de la novel·la en la seua llengua originària:

Si no n'estic mal informat, avui, a les nostres llibreries, no podem adquirir un exemplar del *Tirant lo Blanc* amb el text íntegre. [...] I jo em pregunto: ¿com pot funcionar una literatura, si els seus autors i els seus consumidors, sempre renovats, no tenen a l'abast —pagant el que sigui— un dels seus clàssics més importants? No, no pot funcionar massa bé... (Fuster, 2011, p. 553)

Un any després, i gràcies també a l'impuls del cinquè centenari de la mort de Martorell, Seix Barral en publicava una edició nova a Barcelona, a cura de Martí de Riquer, que Fuster ressenyà elogiosament.

En la invitació a la lectura als catalanoparlants, hi havia també la voluntat de compatibilitzar la defensa del caràcter valencià de la novel·la amb la seua presentació des d'una perspectiva pancatalana, superadora dels regionalismes mentals. I per això no s'estigué de criticar el desinterés pel clàssic dels escriptors catalans, ja que, segons la seua impressió (Fuster, 2011, p. 344) «El noranta-nou coma nou per cent dels novellistes catalans contemporanis no ha superat les dotze primeres planes del *Tirant* ni les del *Curial i Güelfa*» i, fins i tot, assegurà que «No cal fer judicis temeraris per afirmar que Maragall no havia llegit (o de passada) ni una mica d'Ausiàs Marc, i que el pobre senyor Oller ni tan sols no havia sentit parlar del *Tirant*».

3. Joan FUSTER (1955), «Cervantes y el *Tirant*», *Levante* (23 abril 1955).

4. Joan FUSTER (1955), «Martorell, caballero y burgués», *Levante*, suplement *Valencia* (16 setembre 1955).

Pel que fa als aspectes estrictament literaris, l'admiració de Fuster pel *Tirant* es relaciona amb aquells aspectes que el podien fer més atractiu per al lector contemporani i, doncs, amb la indispensable «vigència» —tornem a la paraula— d'uns valors perennes: l'amenitat, el llenguatge desimbolt, l'anticonvencionalisme moral, la modernitat de l'obra i la recepció favorable arreu del món europeu. Vet ací alguns dels seus judicis:

No diré que llegir-se el *Tirant* de cap a cap sigui una operació fàcil. Però tampoc no és gens difícil, i reserva prodigioses sorpreses d'amenitat, d'enginy i de passió humana. (Fuster, 2011, p. 554)

O:

Conté moltes pàgines avorrides [...]. Però en té moltes més que són alegres, incitants, còmiques, d'aguda penetració psicològica, de retrat social incisiu. I també algunes lleugerament pornogràfiques [...]. Tota l'obra, a pesar del seu fons diguem-ne «gòtic», respira una jocunda vitalitat, una desimboltura acolorida i gràcil, gairebé «renaixentista», que ens l'acosta a la sensibilitat «moderna». I els crítics ho han recalcat: *Tirant lo Blanc* és, exactament, una de les «prime-res» novel·les modernes que es produeixen a Europa. (Fuster, 2011, p. 555)

Es tracta, per tant, d'atributs que podien fer del *Tirant* un llibre de consum més o menys regular, en oposició clara a la complexitat que ara i adés Fuster atribuïa a Marc o a la mentalitat medieval de Roig —és a dir, a la menor «vigència» de Roig—, considerats, tots dos, obstacles difícils de salvar.

CONCLUSIONS

Fet i fet, l'èmfasi de Fuster en el discurs del *Tirant* com a l'obra clàssica catalana per excel·lència s'ha de relacionar amb la seua convicció que calia un referent literari que contribuïra a la percepció unitària de la llengua i la literatura catalanes per part de tots els catalanoparlants i que es convertira en la millor targeta de presentació de cara a la comunitat internacional. I per mèrits literaris i extraliteraris, com hem vist, la novel·la de Martorell era per a ell l'aposta guanyadora; una novel·la que, en bona part gràcies als seus esforços, ja no seria percebuda com una obra anònima ni una obra escrita originalment en una llengua ignorada, sinó com una obra extraordinària escrita en llengua catalana.

BIBLIOGRAFIA

DOVIĆ, Marijan; HELGASON, Jón Karl (2017). *National poets, cultural saints: Canonization and commemorative cults of writers in Europe*. Leiden: Brill.

- FERRANDO, Antoni; NICOLÁS, Miquel (2011). *Història de la llengua catalana*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.
- FERRANDO SIMÓN, Mireia (2017). «L'envergadura patètica del geni: Ramon Llull vist per Joan Fuster». *eHumanista/IVITRA*, vol. 11, p. 60-65.
- (2018). «Pseudònims i anònims de Joan Fuster en la revista *Verbo* (1946-1956)». *Revista Valenciana de Filologia*, vol. 2, núm. 2, p. 269-288.
- FUSTER, Joan (1953). «Hipòtesi sobre el *Tirant*». *Pont Blau*, núm. 11 (setembre), p. 198-201.
- (1978). *Diccionari per a ociosos*. Barcelona: Edicions 62. [1a ed., 1964]
- (2011). *Obra completa*. Vol. III: *Assaig II*. Ed. a cura d'Antoni Furió i Josep Palàcios. Barcelona: Edicions 62: Diputació de Barcelona; València: Publicacions de la Universitat de València.
- HOBBSAWM, Eric J.; RANGER, Terence (1983). *L'invent de la tradició*. Vic: Eumo.
- RADATZ, Hans-Ingo (2014). «Clàssics” i “clàssics locals”: l'Europa de Roís de Corella i la dels estudiosos moderns (un assaig)». A: FERRANDO FRANCÉS, Antoni (ed.). *Joan Roís de Corella i el seu món*. València: Institució Alfons el Magnànim, p. 509-522.

Tres reflexions per a un país: *Nosaltres, els valencians de Fuster* entre *Notícia de Catalunya* de Vicens Vives i *Els mallorquins* de Josep Melià

Pau VICIANO
Universitat de València

El mateix any 1962, pocs mesos després de la seva sortida, un exemplar de *Nosaltres, els valencians* havia creuat l'Estret i era llegit —i rellegit— entre els murs d'una caserna de l'exèrcit espanyol a Melilla. Ho conta Josep Melià, que aleshores hi estava complint el servei militar. El jove es va veure tan colpit per l'assaig de Fuster que es proposà d'escriure un llibre semblant per a Mallorca.¹ De fet, en la ressenya primerenca que en va fer Josep Maria Llompart en el *Diario de Mallorca*, ja s'hi havia exposat la urgència de disposar d'una reflexió equivalent a la de Fuster per a les Illes: «¿Cuándo tendremos en las manos un libro que se titule *Nosaltres, els mallorquins*, o mejor, si se quiere, *Nosaltres, els balears?*».² I qui —podem afegir— podria haver assumit aquest repte? Prohoms de la cultura com Francesc de Borja Moll o el mateix Josep Maria Llompart haurien estat els candidats naturals, però dubtaven davant la manca d'estudis previs, especialment relatius a la situació socioeconòmica insular.³ Josep Melià, en canvi, va tenir la gosadia juvenil de tirar endavant el projecte. A la tardor de 1962 es va presentar a les oficines de l'editorial Moll per exposar-lo al mateix Josep Maria Llompart. La reunió va resultar descoratjadora. D'una banda, Jaume Vidal Alcover, que acabava de ressenyar *Nosaltres, els valencians* al diari *Levante*, va insistir en la inexistència de la informació necessària i, de l'altra, el nivell tan alt que havia marcat Fuster intimidava qualsevol temptativa posterior —almenys així ho va entendre Melià. En qualsevol cas, un al·lot de vint-i-cinc anys no semblava el candidat més adequat per a l'empresa. Així i tot, Melià va perseverar, escrivint en el temps que li deixava

1. Josep MELIÀ (1967), *Els mallorquins*, Palma, Daedalus, p. 21.

2. *Diario de Mallorca* (21 juny 1962), citat per Gabriel ENSENYAT PUJOL (2022), *Fuster i els mallorquins. El debat identitari a la Mallorca tardofranquista*, València, Tres i Quatre, p. 57-58.

3. Gabriel ENSENYAT PUJOL (2022), p. 71.

lliure el treball d'advocat a Madrid i fins i tot durant el viatge de noces. Cinc anys després de la ressenya de Llompart, l'any 1967, el lector tenia a les mans l'assaig *Els mallorquins*, amb pròleg de Joan Fuster. L'autor es confessava conscient del risc del seu atreviment: «Pitjor encara [deia] que si pensés que el meu llibre clou una trilogia, les dues primeres fites de la qual serien la *Notícia de Catalunya* de l'inoblidable mestre Jaume Vicens i Vives i el mateix llibre d'en Fuster». ⁴ Però, de fet, les tres obres, amb les seves diferències, han representat aquesta trilogia, tres reflexions per a un país possible.

Nosaltres, els valencians és, així, la baula que uneix l'obra de Vicens amb la de Melià. L'assaig de Fuster, escrit en plena maduresa com a escriptor i en un moment de gran projecció cívica, era la rèplica, el complement, que Vicens havia demanat en *Notícia de Catalunya*: «Valencians i mallorquins ens han de donar ajut per a realitzar aquest propòsit d'introspecció col·lectiva. Ens plauria que portessin llur contribució a la tasca de conèixer-nos íntegrament». I afegia: «Indiscutablement, ells han de dir-nos també què són i com es troben ancorats en el port de la nostra mentalitat comuna». ⁵ Ara sabem que el llibre de Fuster tenia l'origen en un encàrrec primerenc de l'editor Santiago Albertí, que li va demanar explícitament un llibre semblant a *Notícia de Catalunya* per al cas valencià. Finalment, la proposta va ser reiterada per Max Cahner i, com és ben sabut, l'assaig inaugurava la fructífera trajectòria d'Edicions 62. ⁶ El mateix títol de l'obra de Fuster recuperava el que Vicens hauria volgut donar al seu llibre —*Nosaltres, els catalans*— però que per a evitar la censura es va transformar, per suggeriment de Josep Pla, en *Notícia de Catalunya*. ⁷ Fuster no es va estar d'afirmar-ho de manera explícita: «Que si titulo *Nosaltres, els valencians*, calcant l'expressió primitiva amb què l'historiador gironí volia batejar la seva *Notícia*, és ben deliberadament. Hi busco un paral·lel, i perdoneu-me l'audàcia». Però tot seguit Fuster matisava la semblança entre les dues obres: «Un paral·lel: no pas en el pla ni en el criteri, però fonamentalment en la intenció última». ⁸ La «intenció última» estava relativament clara, i podia entendre's com una introspecció col·lectiva, a partir de la història, que ha-

4. Josep MELIÀ (1967), p. 21-22.

5. Jaume VICENS VIVES (1954), «Pròleg», a *Notícia de Catalunya*, Barcelona, Àncora, p. 13, citat per Enric PUJOL I CASADEMONT (2020), *Jaume Vicens Vives: Semblança biogràfica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 26-27.

6. Antoni FURIÓ (2013), «Cinquanta anys de *Nosaltres els valencians*», a Ferran CARBÓ i Francesc PÉREZ MORAGÓN (ed.), *Sobre 'Nosaltres, els valencians'*, València, Publicacions de la Universitat València, p. 192-193.

7. Josep M. MUÑOZ i LLORET (1997), *Jaume Vicens i Vives (1910-1960): Una biografia intel·lectual*, Barcelona, Edicions 62, p. 244.

8. Joan FUSTER (1977), *Nosaltres, els valencians*, Barcelona, Edicions 62, p. 20 (edició original 1962). Sobre la influència de l'obra de Vicens, Antoni FURIÓ (2012), «*Nosaltres, els valencians* i *Notícia de Catalunya*, Fuster i Vicens, cara a cara», *Serra d'Or*, núm. 626 (febrer), p. 22-25, i Antoni FURIÓ

via de crear una consciència de catalanitat compartida. Una altra cosa era el «pla» i el «criteri». Si per pla entenem l'estructura de l'obra i per criteri la identificació de les dinàmiques històriques, la reserva de Fuster estava justificada. *Nosaltres, els valencians* —ho veurem tot seguit— es diferencia de *Notícia de Catalunya* en la perspectiva com s'interpreta el passat. Menys reticent sembla Fuster davant *Els mallorquins*. En el pròleg només es refereix a les possibles mancances erudites de l'obra, que no entelarien la seva eficàcia com a «sinopsi clara, resoluda, puntualitzadora». Al capdavant, la virtualitat del llibre de Melià era crear «consciència». «No li podem demanar més», conclouïa Fuster.⁹

El que resulta evident és que l'assaig valencià i el mallorquí, formalment, reprodueixen l'estructura tripartida de *Notícia de Catalunya*, però amb divergències. Vicens articula la seva exposició en tres grans apartats definits amb un títol evocador: «Els elements», «Les il·lusions» i «Les dificultats». En el primer tracta d'identificar els fenòmens estructurals, de molt llarga durada, una mena d'història immòbil, que a la manera braudeliana representarien la geografia —Catalunya com a espai fronterer i terra de pas— i certes realitats socials que es perpetuarien en el temps. Aquest factor seria «el corrent de base, una mena de plasma històric produït per fets geogràfics, racials, econòmics i socials primaris». Sobre aquesta base actuaria «la mentalitat social activa i operant a cada recollada del temps». La combinació d'aquests dos elements explicaria el «mecanisme històric de Catalunya».¹⁰ Els capítols continguts en aquesta part inclouen una crítica del pairalisme tradicional però també una visió de la pagesia com a arrel de les «virtuts ancestrals» i, molt especialment, el capítol «Prohomia i gent de bé», on passa revista a les successives minories dirigents del país: l'aristocràcia feudal, els prohoms medievals i la menestralia ascendent, per acabar en la «gent de bé», és a dir, la burgesia emprenedora, industrial, la que triomfà a europeitzar el país i crear una consciència col·lectiva.¹¹ Aquesta part es clou amb el paper històric de l'Església en el naixement i la continuïtat de la identitat catalana.

Nosaltres, els valencians s'articula, de manera paral·lela, en tres parts: «Els fets», «Les indecisions» i «Els problemes». Ara bé, «Els Fets» de Fuster no equivalen a «Els elements» de Vicens. En l'assaig valencià, els fets són moments i processos històrics concrets, des de la conquesta de Jaume I i la colonització catalana fins al segle XIX, aquesta part està molt centrada en les contradiccions socials que generaven el que Vicens anomenava «mecanisme històric». Fuster no centra

(2012), «*Nosaltres els valencians*, cinquanta anys després», a Antoni MARTÍ I MONTERDE i Teresa ROSELL NICOLÀS (ed.), *Joan Fuster: Figura de temps*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2012, p. 13-50.

9. Joan FUSTER (1967), «Pròleg», a Josep MELIÀ, *Els mallorquins*, p. 14 i 17.

10. Jaume VICENS VIVES (1995), *Notícia de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, p. 24 (edició original 1960).

11. Jaume VICENS VIVES (1995), p. 36 i 61-71.

aquesta dinàmica en factors mentals o geogràfics de caràcter immutable: el regne, el país, és un producte de la història iniciada al segle XIII i no resultat de cap condicionament natural o ahistòric. Podria trobar-se un cert paralelisme —per reprendre la fórmula del mateix Fuster— en el «dualisme» valencià que oposava l'interior muntanyenc i les planes de la costa. Ara bé, per a Vicens la muntanya i el litoral són «tots dos íntegrament catalans».¹² De fet, veu la muntanya com una mena de reserva activa de la catalanitat, en un sentit conservador. El litoral, més actiu, està exposat tanmateix a un «mestissatge» perillós per manca de seny. En Fuster és tot el contrari: l'interior, pobre, castellanitzat i històricament retardatari —terra del feudalisme aragonès— és un contrapès feixuc del litoral, el món progressiu de les ciutats i les hortes, que determinava la catalanitat del país. Així, «les comarques aragonitzades s'establien, en general, sota un règim de feudalisme, per contrast amb les catalanes, on l'organització va tenir un fonament més aviat burgès, i aquesta discrepància social hagué de produir més conseqüències inquietants».¹³ Era una interpretació del passat que tenia les seues arrels en la Renaixença, en el millor Llorente,¹⁴ i que va ser reelaborada per Fuster a la llum de les noves concepcions de la història social. Tampoc trobem en *Nosaltres, els valencians* una recerca sistemàtica en el passat de les «minories selectes» que, segons Vicens, es van succeir en el fracàs col·lectiu fins a arribar als industrials i polítics del segle XIX. Fuster es refereix escadusserament a les «minories dirigits» valencianes —o fins i tot a les «classes dirigits»—¹⁵ però en un sentit que respon més a les lectures de la historiografia marxista que no a les concepcions elitistes que impregnen la interpretació de Vicens.¹⁶

La proposta de Melià, al seu torn, és deutora dels dos assaigs precedents. Com Fuster, titula la primera de les tres parts «Els fets» i, efectivament, hi tracta els períodes històrics que van definir Mallorca a partir de la conquesta de Jaume I fins al segle XIX, passant pels conflictes socials i per l'enfrontament entre la ciutat i la part forana, de manera similar a l'apartat que Fuster dedicava a l'oposició entre València i el seu regne. Fins i tot es corresponien els títols dels capítols: «L'anatomia d'un llinatge» de Fuster —que incloïa l'apartat «Acta de naixement»— es reproduïx en Melià com a «Acta de naixement», mentre que a l'època contempo-

12. Jaume VICENS VIVES (1995), p. 28.

13. Joan FUSTER (1977), p. 30-31.

14. Pau VICIANO (2005), *El regne perdut: Quatre historiadors a la recerca de la identitat valenciana*, Catarroja i Barcelona, Afers, p. 41-47.

15. Joan FUSTER (1977), p. 87 i 124.

16. El concepte de «classe dirigit», en *Nosaltres, els valencians*, encara no podia atribuir-se a una lectura directa de Gramsci, que seria un poc posterior, segons precisa Ferran ARCHILÉS (2011), «De gent que anomenen classes subalternes». La influència d'Antonio Gramsci en Joan Fuster i la seua reflexió sobre el País Valencià», *L'Espill*, núm. 38, p. 140-154.

rània es denomina «Els pressupòsits actuals» en els dos assaigs. La semblança dels dos territoris, en tant que regnes creats a partir de la conquesta, amb una trajectòria històrica que no havia culminat en una afirmació col·lectiva equivalent a la de Catalunya, donava més força d'atracció al model de Fuster. Evidentment, la trajectòria pròpia de Mallorca, començant per la mateixa insularitat, l'experiència del regne privatiu o la qüestió xueta, marcava diferències en l'estructura de l'assaig de Melià respecte a *Nosaltres, els valencians*. En aquest sentit, l'oposició entre la Ciutat i la part forana, tot i ser semblant —com hem dit adés— a la que separava la ciutat de València del seu regne, adquiria en la història mallorquina un caràcter més determinant. De fet, la dinàmica entre una capital aristocràtica i conservadora enfrontada a un camp d'aspiracions populars, tots dos d'origen català, té en *Els mallorquins* una funció equivalent al dualisme valencià, encara que desplaçada de l'aspecte nacional al social. «La dualitat entre “ciutat” i “part forana” [deia Melià referint-se a la situació que s'inicia al segle XVII] no plantejarà greus conflictes externs, però servirà interiorment la gran tensió i la virulència de sempre.»¹⁷ De la mateixa manera, el provincianisme i les mancances de la Renaixença eren aspectes comuns a valencians i mallorquins que Melià tracta en aquesta primera part. Fins i tot hi dedica una «Nota sobre “Balears”», és a dir, sobre la denominació de les Illes, que reproduïa la «Nota sobre “Levante”» de Fuster.¹⁸

En *Notícia de Catalunya*, una vegada establerts els factors permanents que havien creat i renovat constantment la identitat catalana, aquella «voluntat d'ésser», Vicens aborda la dimensió política del fenomen en la segona part, titulada «Les il·lusions». D'entrada, elevant el pactisme a factor determinant de la formació de Catalunya, en caracteritzar les relacions feudals com la seva forma primigènia. Des d'aleshores el pactisme formarà part de la visió catalana de la política i la societat. Afavorirà així l'estabilitat social del país, però també es projectarà en les agregacions territorials on s'inseria Catalunya. En aquest sentit, la Corona d'Aragó era «una de les construccions més reeixides de la política catalana de totstemps», desautoritzant la reticència que hi havien mostrat els historiadors romàntics. Més encara, per a Vicens, la Corona d'Aragó era alhora «una de les més fecundes solucions del nostre intervencionisme en el complex món hispànic».¹⁹ L'al·lusió al marc peninsular no es limitava a incloure les terres aragoneses: de fet, tota aquesta part de *Notícia de Catalunya* era una reflexió sobre l'encaix de Catalunya en Espanya. Així, el model de pactisme i delegació de poder català hauria

17. Josep MELIÀ (1967), p. 62.

18. L'única diferència era que Melià havia situat aquestes darreres reflexions en la part d'«Els fets», mentre que en *Nosaltres, els valencians* s'inclouen en els blocs dedicats a «Les indecisions» i «Els problemes».

19. Jaume VICENS VIVES (1995), p. 111.

permès la unió dinàstica dels Reis Catòlics i, posteriorment, l'imperi de Carles V i, ja amb dificultats, la monarquia hispànica dels Habsburg. En el fons, «Castella es feia Espanya a la seva guisa» a causa del desequilibri objectiu, començant per la demografia, entre els dos territoris.²⁰ Per a Vicens, la desfeta de 1714, amb la igualtat teòrica respecte als castellans, obria als catalans les portes a l'intervencionisme econòmic a Castella i Amèrica. «Catalunya marxà a la punta d'aquest moviment de redreç, i, d'incògnit, preparà una nova Espanya al seu gust».²¹ Aquest «intervencionisme pràctic» quedaria estroncat per la invasió francesa i les tensions polítiques posteriors, derivades en gran mesura de la imposició del liberalisme jacobí sobre una societat retardada. Però la tasca de modernitzar una Espanya on Catalunya tingués un paper determinant va ser continuada pels industrials i els polítics del segle XIX i de l'inici del XX. La incomprensió castellana —«no hi hagué encaixada afectuosa» a la mà oferta pels catalans— hauria de cancel·lar aquest projecte. I així, Vicens clou «Les il·lusions» amb una renovació de la proposta: veient que el joc de la catalanitat és inseparable d'un intervencionisme hispànic, són molts els qui es pregunten si ja no és hora que Catalunya tingui la plena responsabilitat d'organitzar la seva o les seves parcel·les d'Espanya i de plantejar amb Castella un programa comú per a tots els pobles peninsulars.²²

En *Nosaltres, els valencians* no trobarem res que s'hi assembla. La segona part de l'assaig, amb el títol de «Les indecisions», se centrava en els factors que han entrebancat la construcció d'una societat valenciana vertebrada i amb una consciència nacional pròpia, lligada a les seves arrels catalanes. D'entrada, la presència de minories d'origen aragonès, castellà o murcià dins dels límits del País Valencià, no immigrants a les terres catalanoparlants sinó presents pels atzars històrics i administratius, es veu com un «llast» que complica el fet valencià. Si Fuster hagués compartit les idees de Vicens sobre la «hispanitat essencial de Catalunya»,²³ i per extensió del País Valencià, l'existència d'aquesta realitat valencianocastellana podria haver servit de pont en l'entesa entre Catalunya —o els Països Catalans— i Castella. Més encara, Vicens veia en aquesta dualitat originària una manifestació, a escala territorial menor, del federalisme constitutiu de la Corona d'Aragó. Fuster no veia clara aquesta interpretació federalista de cara al futur: «Personalment, però, no hi crec gaire», deia. Feia massa temps que s'havia perdut i «hauríem d'inculcar-lo a gent que està feta a l'hàbit contrari, tan exitosament fomentat pel jacobinisme espanyol».²⁴ De fet, Fuster considerava aquesta dualitat un factor que,

20. Jaume VICENS VIVES (1995), p. 123.

21. Jaume VICENS VIVES (1995), p. 131.

22. Jaume VICENS VIVES (1995), p. 136.

23. Jaume VICENS VIVES (1995), p. 136.

24. Joan FUSTER (1977), p. 112.

històricament, ha servit per a distorsionar la identitat catalana del país i fomentar la idea d'un bilingüisme constitutiu valencià que legitimava la «dimissió lingüística». Davant el caràcter insoluble d'aquesta dualitat, Fuster propugna una acomodació raonable i respectuosa que no enterbolís l'«autenticitat» catalana del poble valencià. Una acomodació, doncs, en un País Valencià reintegrat, com a projecte nacional, en un marc català i no en cap horitzó hispànic.

Una altra de les «indecisions» de *Nosaltres, els valencians* que no tenia equivalent en *Notícia de Catalunya* era la del particularisme. L'assaig de Vicens se centrava en el Principat, mentre que l'al·lusió als altres territoris catalans era circumstancial —la creació del regne de València i la seva constitució dual— o limitada al pròleg a la primera edició, on demanava una contribució complementària de valencians i mallorquins a la introspecció avançada des de Catalunya. En canvi, des de la perspectiva valenciana, una qüestió fonamental era explicar històricament per què, a partir de la catalanitat originària, s'havia desenvolupant una identitat particular, valenciana, que acabaria veient-se com a incompatible amb la catalana. Fuster resseguia els grans trets d'aquest procés identitari que seria confirmat i precisat per estudis posteriors.²⁵ També s'allunyava de Vicens en la valoració tan positiva que aquest havia fet del segle XVIII. En *Notícia de Catalunya* el creixement econòmic eclipsa l'impacte de la desfeta política i de la persecució de la llengua catalana. L'emigració de catalans a Castella i el comerç amb Amèrica representen —segons l'historiador gironí— un «intervencionisme pràctic» que equivalia a la «conquesta d'Espanya». Que el país hagués perdut les seves institucions d'autogovern i que la llengua pròpia hagués estat foragitada dels usos oficials i literaris no entrava en aquest còmput més aviat voluntarista. Res de més allunyat del pensament de Fuster. En *Nosaltres, els valencians* el segle XVIII es veu, certament, com l'època del creixement econòmic i dels assoliments culturals. Una afirmació com «L'embranchida del XVIII preparava el terreny a la industrialització» ho sintetitza perfectament.²⁶ També en el terreny de la cultura: tot i no tenir «la virulència criticista ni el nervi escèptic» de la Il·lustració europea, «la modesta *Aufklärung* local responia a les exigències del temps» de manera «molt digna».²⁷ Fuster, com Vicens, no s'afegia als laments jocfloralescos per la pèrdua dels Furs, però no deixava de considerar que amb la seva abolicció «el català deixa d'ésser la llengua oficial dels organismes polítics i administratius del regne: és expulsat, doncs, de l'últim reducte “públic” que li quedava». D'aquesta manera, «La política

25. Vegeu l'estudi monumental d'Agustín RUBIO (2012), *El patriciat i la nació: Sobre el particularisme dels valencians en els segles XIV i XV*, Castelló i Barcelona, Fundació Germà Colón Domènech i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2 v., i el llibre de Vicent BAYDAL (2016), *Els valencians, des de quan són valencians?*, Barcelona i Catarroja, Afers.

26. Joan FUSTER (1977), p. 98.

27. Joan FUSTER (1977), p. 87.

d'assimilació lingüística patrocinada pels Borbons tindrà el seu èxit».²⁸ I més que lingüística: nacional. «Mai com en el XVIII els valencians [deia] no s'han esforçat tant per "integrar-se" en la proposta "nacional" que els era feta des del "centre".» Per a concloure que, al Set-cents, «Espanya ja no és solament una idea d'erudits».²⁹ En això consistia l'«Esforç centrípet» que donava nom a un dels capítols d'aquesta segona part de l'assaig. Així doncs, la visió optimista del segle XVIII de Vicens, centrada en l'economia i en una mena de precedent de l'intervencionisme burgès del Dinou, contrasta amb les ombres que Fuster assenyala com a amenaces per a la llengua i la consciència nacional.³⁰

Pel que fa a *Els mallorquins*, després del recorregut per la història de l'illa, Melià continua amb una segona part clarament deutora de Vicens, fins i tot en el títol: «Els elements». D'aquesta manera, Melià segueix ací el model de la primera part de *Notícia de Catalunya*, sobretot pel que fa al repàs de l'actuació de les diferents classes o estaments que han donat el to —mancat, però— de la història illenca. La referència a Vicens hi és explícita, malgrat que sigui per a adduir les peculiaritats de la història de Mallorca: «No cal insistir en el sentit en què Vicens Vives afirmava que Catalunya és un poble de pagesos. Però en el nostre cas [matisava Melià], ni tan sols històricament podríem fer una afirmació tan general, perquè ja hem vist la tensió que tostemps ha existit entre la ciutat i la part forana».³¹ Aquesta objecció responia a un dualisme privatiu de Mallorca, però on sí que coincidia amb l'historiador gironí era a considerar la pagesia com una reserva vital que regenerava la Ciutat, tant en l'aspecte econòmic com en l'identitari: «I serà en part aquesta migració interior envers la capital la qui permetrà de mantenir l'aspecte mallorquí de la Ciutat de Mallorca». Així, «es reproduïx per tant el fenomen estudiat per Vicens i Vives. La saba que el camp va aportant a la ciutat és la que rejoyeneix les estructures socials de Palma».³² El que no podia fer la pagesia, després de les desfetes històriques i de la subordinació als propietaris urbans, era assumir cap «empresa comunitària». De Vicens, doncs, Melià pren la idea de l'aportació pagesa a «un sentit social col·lectiu», mentre que de Fuster, ni que fos implícitament, adoptava la idea —com «a la resta dels països catalans», és a dir, al País Valencià— d'una «traïció burgesa» contrapesada per la saba genuïnament mallorquina de la pagesia.³³ El contrast amb *Notícia de Catalunya* es fa palès

28. Joan FUSTER (1977), p. 144.

29. Joan FUSTER (1977), p. 204.

30. Amb matisos, però. Malgrat la nova estructura borbònica, la vitalitat de la societat valenciana asseguraria la continuïtat de la llengua i d'una identitat pròpia que enllaçaria amb la Renaixença. Joan FUSTER (1977), p. 115.

31. Josep MELIÀ (1967), p. 103.

32. Josep MELIÀ (1967), p. 107.

33. Josep MELIÀ (1967), p. 110.

de nou en la valoració de la menestralia. En Vicens era una mena de contrapès als revoltosos obrers —especialment els d'origen immigrant— i, al capdavall, un estadi cap a l'ascens social pels mèrits del treball.³⁴ En *Els mallorquins* la història de la menestralia era la del fracàs polític i del tancament oligàrquic —i anti-xueta— dels gremis. En el present, només la seva «indeclinable fidelitat al mode de vida tradicional» els convertia, juntament amb els pagesos i els nous treballadors del turisme, en «la incògnita i l'esperança del demà mateix».³⁵ Tampoc no en sortia ben parada l'Església ni l'aristocràcia illenca. Lluny de les virtuts que Vicens havia atorgat a la «jerarquia feudal», que al capdavall «complí la seva tasca històrica»,³⁶ l'aristocràcia mallorquina era «una noblesa sense arrel»,³⁷ producte de l'ennobliment de la burgesia urbana, que entraria en decadència al segle XIX, renunciant al seu protagonisme social. El problema era que aquesta aristocràcia no va ser substituïda per una veritable classe dirigent. «La desaparició de la noblesa entronitzà una burgesia endarrerida i mancada de tota tradició cívica i cultural. En lloc de la “gent de bé”, dels industrials i polítics, aparegué una nova “classe ociosa” [que] despersonalitzà el país introduint la castellanització com a fet diferencial i com a manifestació de riquesa.»³⁸ Evidentment, aquestes diferències de *Nosaltres, els valencians* i d'*Els mallorquins* respecte a *Notícia de Catalunya* reflectien la trajectòria històrica divergent i les diferències sociològiques entre País Valencià i Mallorca respecte al model més reeixit del Principat. Però no sols, com pot veure's en la intencionalitat i la manera d'abordar el passat per explicar el present.

Això ja es fa palès en la part final dels tres assaigs. Vicens engloba amb el títol «Les dificultats» els capítols dedicats a les revolucions i a les disquisicions sobre la psicologia col·lectiva dels catalans. Però sobretot n'inclou un —«Els catalans i el Minotaure»— que evidencia millor que cap altre el projecte cívic —i polític— de *Notícia de Catalunya*. El «Minotaure» representa el Poder (amb majúscula), l'Estat, i Vicens recorre la història catalana per concloure: «Hi ha pobles que hi estan familiaritzats, d'altres que no saben com fer-s'hi. Aquest darrer és el cas històric de Catalunya».³⁹ En lloc d'una veritable «voluntat de Poder», els dirigents catalans s'havien acontentat amb el pactisme. En arribar a l'època contemporània, aquesta

34. «Però, àdhuc en els dies més virulents de la lluita social a casa nostra, la menestralia ha estat un coixí tou que ha esmorteït la força de la topada entre les dues classes en pugna.» Els mèrits no sols corresponien a l'aplicació en el treball sinó també a un cert darwinisme social, atès que la menestralia «Ha estat un conducte fàcil d'encimbellament de les famílies amb aptituds biològiques i intel·lectuals. ¿Quantes nissagues catalanes podrien refer l'itinerari social de llurs avantpassats en aquesta forma: pagès-obrer-menestral-empresari? Ben segur que serien moltes». Jaume VICENS VIVES (1995), p. 53.

35. Josep MELIÀ (1967), p. 117.

36. Jaume VICENS VIVES (1995), p. 62.

37. Josep MELIÀ (1967), p. 117.

38. Josep MELIÀ (1967), p. 121.

39. Jaume VICENS VIVES (1995), p. 139.

aversió al poder polític explicava tant la inhibició de la burgesia davant l'aparell estatal, com les pulsions anarquistes de la classe obrera. La generació de Prat de la Riba va demostrar la seva competència com a administradors i governants. Però només dins de Catalunya. La proposta de Vicens és que la burgesia industrial esdevingui una veritable classe dirigent, que ocupi el «palau» del Poder i en manegi «les palanques». Però de quin estat? Vicens rebutja taxativament les velleïtats separatistes que encara pervivien en el nacionalisme resistent. I ho fa amb un brutal sentit comú, en comparar Catalunya amb Castella i França: «Els nostres recursos demogràfics i econòmics —àdhuc a darrera hora, morals— són molt inferiors. Cal tenir en compte aquesta *impotència coercitiva* de Catalunya abans d'engrescar-nos en accions redemptores».⁴⁰ L'Estat, doncs, és l'espanyol i el que es proposa és la intervenció dels catalans en l'administració i la política d'Espanya. No cal dir que no trobarem res de semblant en Fuster. *Nosaltres, els valencians*, acaba amb «Els problemes», però aquests són la manca d'una política pròpia derivada del retard d'una societat rural i del provincianisme. La crida, no tan explícita com la de Vicens, és la de «fer país», vertebrar, modernitzar i dotar d'una consciència pròpia les tres províncies claudicades en el marc d'una catalanitat compartida. I en aquest sentit, l'assaig es clou amb unes «Consideracions sobre la Renaixença», que són també una visió del fracàs d'una política valenciana en clau pròpia. Els intents de preguera foren esperançadors, però incapaçs de «somoure el “sucursalisme” que dominava la vida pública valenciana».⁴¹

Els mallorquins, per la seva banda, se situa entre *Nosaltres, els valencians* i *No-tícia de Catalunya*. Com Fuster, Melià no planteja la intervenció política en l'Estat espanyol com el projecte dels mallorquins. Però, de manera semblant a Vicens, entre «Els problemes» que tanquen l'assaig dedica un capítol a les «Anotacions sobre un caràcter», a esbossar una psicologia col·lectiva basada, però, en realitats socials i, per tant, transformable.⁴² En aquest sentit, per l'ancoratge de les mentalitats en la realitat històrica, està més a prop de Fuster que de l'historiador gironí, que encara donava credibilitat explicativa a abstraccions genèriques com el «seny» i la «rauxa». Melià també coincideix amb l'assagista suecà a remarcar la marginalitat de Mallorca i la pervivència de la identitat catalana, però dedica poca atenció —segurament per manca d'estudis— al procés de creació d'una identitat mallorquina particularista. L'aportació més original d'*Els mallorquins* rau en el capítol que dedica, com a «problema», a l'emergència recent d'un nou

40. Jaume VICENS VIVES (1995), p. 179.

41. Joan FUSTER (1977), p. 233.

42. «No crec que els caràcters del poble siguin quelcom d'immutable. Bé al contrari, penso que tot és susceptible de canvis i que, a més a més, la personalitat s'ha anat formant com a conseqüència d'un grupat de factors concrets», Josep MELIÀ (1967), p. 168.

protagonista col·lectiu en «Una teoria de la classe ociosa». Aquesta classe és una burgesia que renega de les seves arrels pageses. Melià hi veu un factor de castellanització: «El burgès mallorquí es castellanitza per distingir-se del pagès» i, per tant, és un element de pèrdua de la identitat mallorquina.⁴³ Si bé s'havia tractat d'un fenomen limitat, les noves circumstàncies de l'illa, les transformacions provocades pel turisme, han ampliat aquest sector i la seva influència en la societat.

En aquest sentit, hi ha en *Els mallorquins* una ansietat, un sentit d'urgència, que no es fa notar en *Notícia de Catalunya* ni en *Nosaltres, els valencians*. La narrativa històrica de Fuster i de Melià és «amarga» en la mesura que cerquen en un passat mancat l'explicació d'unes societats subalternes i sense consciència. La motivació per a escriure *Nosaltres, els valencians* va ser —com confessa l'autor— buscar «les causes i els efectes del nostre fracàs com a “poble”».⁴⁴ Melià veu el passat de l'illa com un procés mancat: «Mallorca no és altra cosa que una història fugaç d'un segle curt de glòria relativa i sis-cents anys de llarga decadència fins abocar en el present».⁴⁵ Vicens, en canvi, se situa en una societat que ha reeixit raonablement a afirmar-se de manera col·lectiva, moderna i europeïtzada, i a la qual només manca, segons l'historiador, voluntat d'intervenir en el poder polític, en el nivell més alt. Malgrat les «dificultats» al·legades, no deixa de ser una narrativa confiada en el futur del país. Ni la «voluntat d'ésser» ni la llengua semblen amenaçades. Tampoc expressa Fuster cap temença per la llengua, almenys en l'adhesió del poble. Segurament, als anys cinquanta, quan es van pensar i escriure *Notícia de Catalunya* i *Nosaltres, els valencians*, els processos de substitució lingüística, vinculats a la immigració castellanoparlant i a l'impacte dels mitjans audiovisuals, encara no s'havien engegat. El mateix Fuster considerava que el carrer garantia l'aprenentatge del català als pobles i les ciutats valencianes.⁴⁶ Encara estava lluny el toc d'alerta d'*Ara o mai* (1981). A Mallorca la situació va ser ben aviat una altra: en la primera meitat dels anys seixanta l'impacte del turisme ja havia sotragat l'estructura social tradicional de l'illa. Això tenia algunes conseqüències positives en el terreny econòmic i dels costums,⁴⁷ però alhora hi havia el perill creixent de la

43. Josep MELIÀ (1967), p. 182.

44. Joan FUSTER (1977), p. 9.

45. Josep MELIÀ (1967), p. 66.

46. Joan Fuster encara ho escrivia així deu anys després de *Nosaltres, els valencians*, a la seua edició de les «Restriccions mentals», a *Serra d'Or*: «En estendre's la moda castellanitzant a les famílies acomodades del món rural, els infants víctimes de la maniobra eren —i són— reabsorbits pel vernacle rutinari en les relacions del carrer. Si ciutats de la mida de València presenten, d'un temps ençà, la superfície grotesca d'una quasi dimissió lingüística, la cosa es deu, en bona part, al fet que els nanos surten poc, o no surten gens, al carrer». Joan FUSTER (1972), «Importància del carrer», *Serra d'Or* (octubre), p. 35.

47. Així, «cal admetre que ha estat el turisme el qui ha alliberat les illes de la misèria secular que quasi sempre havia afectat la gran majoria de la població del país. I ha estat precisament el turisme, i només ell, el qui ha consumat la subversió burgesa». Josep MELIÀ (1967), p. 99.

despersonalització, sobretot d'abandó de la llengua. Mallorca es trobava en «un present que, si econòmicament és optimista, encara que no tant com la gent del país creu, potser sigui l'estilet en mans d'un foll: la solemne ocasió del suïcidi col·lectiu del nostre poble». ⁴⁸ De fet, la «classe ociosa» es va veure ampliada amb la nova burgesia sorgida del sector turístic, que continuava distingint-se socialment, sobretot a Palma, amb l'abandó del mallorquí. Si la situació no s'invertia —pro- nosticava Melià—, en seguir l'exemple de la nova burgesia, «serà tot el país el que d'aquí a trenta anys s'haurà castellanitzat». ⁴⁹

Les diferències entre els tres assaigs, doncs, reflectien, d'una banda, les trajectòries històriques particulars de cada territori, i en aquest sentit *Els mallorquins* havia de trobar un pol d'atracció poderós en l'obra de Fuster. De fet, Melià va prendre la decisió —diguem-ho així— d'escriure un *Nosaltres, els mallorquins* i no una *Notícia de Mallorca*. Però d'altra banda el moment històric en què es va escriure cada llibre aproxima l'assaig de Vicens Vives —especialment en la reedició de 1960— i el de Fuster, en la mesura que no podien reflectir les grans transformacions demogràfiques i socials que, a partir de la dècada següent, semblarien dubtes sobre el futur de l'idioma i, per extensió, de la identitat nacional. En canvi, només cinc anys després de *Nosaltres, els valencians*, la reflexió de Melià es fa resò d'un clima amenaçador per a la pervivència de la llengua catalana i de la personalitat illenca. ⁵⁰ Més encara: els tres llibres es diferencien també en la visió que els autors tenien del passat, en la manera d'explicar la realitat present a través dels factors històrics. I igualment es diferencien pels lectors a què estaven destinats i, al capdavant, pels projectes cívics o polítics que se'ls proposaven.

No pot discutir-se la importància de Vicens en la renovació de la historiografia catalana —i espanyola—, que va suposar situar-la en els corrents renovadors de la història social i econòmica, deixant de banda explicacions tradicionals d'arrel romàntica fortament ideologitzades. ⁵¹ Ara bé, com bé remarca Fuster en el seu pròleg a *Els mallorquins, Notícia de Catalunya*, tot i ser obra d'un historiador consagrat —de «sumptuosa graduació universitària»—, no era «una monografia togada i professional». ⁵² Com tampoc, per motius més obvis, *Nosaltres, els valencians*. En un assaig amb una explícita intencionalitat cívica, Vicens recorre encara

48. Josep MELIÀ (1967), p. 66. Més avant insistia en l'impacte negatiu del turisme, «la lluita interna s'orienta ara per ara cap a la despersonalització, a la pèrdua dels caràcters diferencials regionals, al desarrelament, al materialisme, a l'egoisme i al desinterès polític entès com a despreocupació pels quefers públics» (p. 188).

49. Josep MELIÀ (1967), p. 138.

50. El context històric que explica la preocupació de Melià i la relació del seu assaig amb *Nosaltres, els valencians* han estat estudiats per Gabriel ENSENYAT PUJOL (2002), p. 175-208.

51. Vegeu les biografies intel·lectuals sobre Jaume Vicens Vives de Josep M. MUÑOZ I LLORET (1997) i d'Enric PUJOL I CASADEMONT (2020).

52. Joan FUSTER (1967), «Pròleg», a Josep MELIÀ, p. 12.

a elements explicatius —ni que siguin metafòrics— que estaven més enllà de l'anàlisi econòmica i social, de caràcter psicològic pràcticament immutable, quasi podria dir-se'n essencialistes. La recerca d'una «essència col·lectiva», d'una «mentalitat que ens caracteritza dins la Societat Occidental», les referències als «batecs més ocults de l'ànima del poble» o a «l'eterna crida de la sang», per esmentar només el pròleg a l'edició de 1960, són plantejaments, potser retòrics, però que no deixen de remetre a concepcions menys modernes —per dir-ho així— que les dels seus estudis acadèmics. Per contra, Fuster, que no era un historiador professional, es mostra més distanciat de les explicacions psicologistes, centrant-se en les realitats socials històriques, especialment en les contradiccions i les tensions socials que es trobaven en la base dels processos culturals i identitaris.⁵³ Com ell mateix exposava en el pròleg a la segona edició de *Nosaltres, els valencians*, «he tractat de subratllar, sempre, davant cada episodi concret, la trama de les tensions i dels antagonismes socials —demogràfics i de classe, econòmics i de cultura— que podien facilitar-ne l'explicació o el sentit». I afegia, potser amb un orgull legítim: «Tampoc això no havia estat gaire freqüent, fins ara, entre nosaltres».⁵⁴ La referència entre velada i irònica a Marx —«un il·lustre barbut»— apunta a la recepció d'una historiografia marxista que tenia en Pierre Vilar un dels seus representants més influents.⁵⁵ A grans trets, aquesta orientació social de Fuster es retroba en *Els mallorquins*, fins i tot amb un interès encara major per analitzar, sociològicament, els canvis que s'estaven produint a l'illa en aquells moments. «Tot el que es faci o es digui [afirmava Melià] sense comptar amb l'estructura social és tant com no tocar de peus a terra». I això valia tant per a la sociologia com per a la història, que es justificava com a «instrument científic per a conèixer la configuració exacta d'una societat».⁵⁶

Una altra qüestió que, més allà d'una «intenció última» comuna, diferenciava els tres assaigs era la dels lectors a qui estaven destinats en primer lloc. Uns

53. En aquest sentit, l'assaig de Fuster era «molt més modern que *Notícia de Catalunya*, fins i tot de la segona edició que havia aparegut en 1960», atès que la «dimensió social i econòmica, material, s'imposa a la cultural i política», segons Antoni FURIÓ (2013), a Ferran CARBÓ i Francesc PÉREZ MORAGÓN (ed.), p. 198. En canvi, altres autors magnifiquen les semblances de les dues obres, en el sentit que vincularien la identitat col·lectiva a una «psicologia comuna», que en Vicens s'afirmava de «forma explícita» i en Fuster es faria de «manera implícita». Vegeu Antoni RICO (2010), «El diàleg inacabat entre Jaume Vicens Vives i Joan Fuster», *L'Espill*, núm. 34, p. 134-143.

54. Joan FUSTER (1977), p. 8.

55. L'interès de Fuster per l'obra de Vilar és anterior a la publicació de *La Catalogne dans l'Espagne moderne*, que data, com *Nosaltres, els valencians*, de 1962. Ja en 1961 lamentava no poder accedir als apunts dels cursos que l'historiador francès impartia en l'École Pratique des Hautes Études, de París. Pau VICIANO (2012a), «Un liberal addicte al *Manifest comunista*», a *De Llorente a Marx: Estudis sobre l'obra cívica de Joan Fuster*, València, Publicacions de la Universitat de València, p. 118.

56. Josep MELIÀ (1967), p. 27.

«lectors» que serien els protagonistes col·lectius de l'empresa cívica o política que aquests llibres tractaven d'estimular i orientar. Vicens escriu per a la futura classe dirigent que reprendria la tasca frustrada de la burgesia del segle XIX i XX i, especialment, dels joves industrials i polítics de la generació de 1901. Es tractava dels cadells de la burgesia que havien d'assumir la intervenció política, per a contribuir a transformar Espanya en un país modern, és a dir, liberal i europeïtzat on Catalunya pogués encaixar amb comoditat i tenir un protagonisme compartit amb Castella. Aquesta burgesia hauria de ser la versió actualitzada de les «minories selectes» que, des de la «jerarquia feudal» dels primers comtes fins a «la gent de bé» del Dinou, havien regit el destí de Catalunya.⁵⁷ El model era fortament elitista. Quan descriu l'ideal d'aquella societat abocada a l'empresa reformista, la identifica amb un «exèrcit disciplinat, orgànic, amb individus rectors, fortes minories dirigents i nombroses masses entusiastes».⁵⁸ La piràmide no podia ser més clara: a la base, les masses enardides —i obedients—, dirigides per una minoria selecta, al capdamunt de la qual se situaven individus excepcionals. Normalment, es considera que aquestes elits econòmiques i polítiques tindrien la missió de governar Catalunya quan arribés la democràcia. Però ni en 1954 ni en 1960 la fi del franquisme era una evidència. Pot pensar-se que l'exhortació de Vicens —diguem-ho així— a agafar el Minotaure per les banyes no exclouia el Poder vigent, la participació de la burgesia catalana en les institucions del règim franquista, fos quina fos la seva evolució a llarg termini. De fet, Vicens era un «home pont», amb bones relacions entre els sectors reformistes del règim, com els tecnòcrates de l'Opus Dei, i els de la resistència cultural catalanista.⁵⁹ En qualsevol cas, malgrat la desaparició prematura de Vicens, l'ideari de *Notícia de Catalunya* va inspirar el catalanisme pragmàtic i constructiu de la Transició.

Nosaltres, els valencians no podia dirigir-se a la mateixa classe social, de fet inexistent com a força social al País Valencià. L'assaig de Fuster és el resultat d'una llarga reflexió sobre les implicacions de la manca d'una veritable classe dirigent valenciana. L'estímul que va representar *Notícia de Catalunya* consistia, precisament, a explicar la trajectòria mancada del País Valencià respecte al model reeixit

57. Jaume VICENS VIVES (1995), p. 62.

58. Jaume VICENS VIVES (1995), p. 70.

59. Aquest caràcter d'«home pont» podia tenir una lectura diferent. Josep Pla en deia: «Em seria difícil de dir quines són les seves idees socials i polítiques. Probablement no és més que un empíric l'únic dogma del qual és tenir el vent a l'esquena —un oportunista sistemàtic i complet [...]. Ara és l'ídol de tothom: dels frares de Montserrat, dels jesuïtes de Sant Cugat, de l'Opus Dei, dels capitalistes (Ripoll), dels socialistes, dels exiliats, dels cristians, dels estrangers antifranquistes. És un polític, i l'admiració que sento per ell és positiva. Vicens està cansat (avorrit) de fer de professor [...] ara vol fer una altra classe de carrera, més brillant, més espectacular. La popularitat el fascina. La política. Probablement té ambició. Això no és cap crítica», citat per Enric PUJOL I CASADEMONT (2020), p. 29.

del Principat. Un «fracàs com a poble» que havia tingut un moment decisiu en l'època contemporània, en frustrar-se la industrialització i la configuració d'una burgesia capaç de vincular els seus interessos a la creació d'una consciència nacional alternativa a l'espanyola. En aquestes condicions, el protagonista col·lectiu de les transformacions socials i nacionals havia de ser un altre: una nova intel·ligència formada per joves universitaris, cada vegada d'extracció social més popular, i d'altres ja interessats pel país.⁶⁰ El mateix 1962 que es publicava *Nosaltres, els valencians*, en l'«Homenot» que li va dedicar Josep Pla, Fuster exposava els destinataris primers i l'objectiu del seu projecte: deixar «en funcionament» i «en forma», al País Valencià, «uns quants equips d'intel·lectuals i de no intel·lectuals capaços de remoure —o almenys d'intentar-ho— aquesta societat en perpètua somnolència digestiva».⁶¹ En aquest sentit, lluny de fer un plantejament elitista a la manera de Vicens, Fuster es dirigia a una mena d'avantguarda que, més endavant podien ser dirigents, però que no eren una minoria selecta que havia de manar sobre unes masses passives.⁶² Tot al contrari, la seva missió immediata era conscienciar, desvetllar les «classes populars» perquè estiguessin en condicions de prendre la seva pròpia «decisió de futur».⁶³ En *Els mallorquins* també es veien els joves universitaris, molts fills de pagesos, com un element transformador, tot i que la seva efectivitat estava limitada per les dificultats d'inserció en la vida illenca: «L'única emigració que avui segueix és la dels graduats».⁶⁴ Quedava, però, la «incògnita i esperança» del poble, format pels pagesos, els menestrals i els treballadors del turisme. Però la principal «incògnita» era la nova burgesia del sector turístic. Melià reconeixia que: «Avui per avui, l'exemple de la classe ociosa condueix a desmallorquitzar l'Arxipèlag».⁶⁵ Però alhora creia que aquesta tendència podia canviar —és «un factor mudable amb el temps»— i, en aquest sentit, trobava indicis esperançadors en la promoció dels seus fills al món universitari i de la

60. El terme *intel·ligència* seria més ampli que el de *intel·lectuals*, i en societats retardades —com la russa, l'espanyola o la del sud d'Itàlia— assumia les empreses modernitzadores que no havia dut a terme una burgesia massa feble. Vegeu Antonio GRAMSCI (2011), *¿Qué és la cultura popular?*, ed. a cura de Justo Serna i Anacleto Pons, València, Publicacions de la Universitat de València, p. 116.

61. Informació biogràfica enviada per Fuster a Pla per a la redacció de l'«Homenot», recollit a Joan FUSTER (1997), *Correspondència I: Carner, Manent, Riba, Pla, Espriu, Villalonga*, ed. a cura de Francesc Pérez Moragón, València, Tres i Quatre, p. 277.

62. Pau VICIANO (2012b), «Joan Fuster: una obra cívica entre la història i la política», a Antoni MARTÍ I MONTERDE i Teresa ROSELL I NICOLÀS (ed.), p. 89-94.

63. Aquest projecte cívic, ja sota la influència de Gramsci, es reafirmaria com a via «nacional-popular». Pau VICIANO (2012a), p. 202-203.

64. «Desarrelats del seu món [concloïa] i de la seva societat, els universitaris mallorquins han estat absorbits massa vegades amb facilitat per societats que els tractaven amb una miqueta més d'atenció», Josep MELIÀ (1967), p. 169.

65. Josep MELIÀ (1967), p. 184.

cultura.⁶⁶ Com Fuster, no podia deixar d'assenyalar la castellanització —i per tant, despersonalització— de la burgesia autòctona, però alhora, de manera més pròxima a Vicens, confiava en un canvi d'actitud que la convertís en una classe dirigent capaç d'impregnar, per «òsmosi social», el poble illenc. «Els resultats de la crisi [concloïa Melià] depenen del pervindre de la “classe ociosa”, de les actituds ciutadanes que emprengui la burgesia de cara a l'esdevenidor.»⁶⁷

La «intenció última» que Fuster compartia amb Vicens es retroba en Melià. Tal com recordava l'assagista de Sueca en el pròleg a *Els mallorquins*, es tractava de saber «què som», explicar-ho coneixent «què érem» i, sobretot, projectar-ho cap al futur: «Què podem ser».⁶⁸ En *Notícia de Catalunya* l'afirmació de la catalanitat es fa compatible amb la projecció hispànica. Vicens alertava de la «impotència coercitiva» de Catalunya per esvaïr qualsevol il·lusió separatista. Però no es tractava d'una resignació dictada pel realisme: l'historiador gironí remarcava no sols l'«essència hispànica» de Catalunya,⁶⁹ manifestada al llarg de la història, sinó també la «missió hispànica dels catalans», que consistia a europeïtzar Espanya i posar-se al mateix nivell que Castella i oferir un nou model de relació a la resta de pobles peninsulars. Vicens és el pensador de l'encaix de Catalunya en Espanya que, durant dècades, va ser l'ideari tant del catalanisme liberal com del socialista. En bona lògica, el seu pensament ha estat recuperat recentment pels sectors contraris a l'independentisme. En canvi, la «intenció última» de Fuster, en concretar-se, no podia estar més lluny de la de Vicens. La «decisió de futur» que proposava en *Nosaltres, els valencians* anava en «la direcció que hauria d'ésser i és llur únic futur normal: els Països Catalans, en tant que comunitat supraregional on ha de realitzar-se llur plenitud de “poble”».⁷⁰ Les prevencions davant la censura imposaven aquests termes eufemístics, però el missatge estava clar: ni rastre de cap essència o missió hispànica del País Valencià. El passat i el futur dels valencians, doncs, són pensables al marge d'Espanya. Fuster, però, no aventurava cap fórmula política concreta dins o fora de l'Estat espanyol. En aquest sentit, el seu assaig era més cívic que no polític, mentre que Vicens apuntava cap a una intervenció més immediata en el poder. Ara bé, l'afirmació dels Països Catalans que feia Fuster no sols ampliava el marc territorial de *Notícia de Catalunya*, circumscrit al Principat, sinó que —com advertia Miquel Barceló— «aquesta nova catalanitat proclamada introduïa problemes entjosos dins els objectius tradicionals del catalanisme po-

66. «Actualment comptem ja amb una burgesia econòmicament potent, desitjosa de justificar-se socialment i amb provades ganes de guanyar pels seus fills la batalla de la cultura», Josep MELIÀ (1967), p. 189.

67. Josep MELIÀ (1967), p. 188.

68. Joan FUSTER (1967), «Pròleg», a Josep MELIÀ, p. 10.

69. «missió hispànica de la Catalunya del Vuit-cents», Jaume VICENS VIVES (1995), p. 133.

70. Joan FUSTER (1977), p. 109.

lític tal com havien estat formulats al final del segle XIX». És a dir: «descartava en el seu llibre qualsevol enteniment amb Espanya, contravenint un dels pilars essencials, almenys fins ara, del catalanisme com alternativa reformadora d'Espanya». ⁷¹ En *Els mallorquins*, per la seva banda, Melià no es mostra tan contundent com Fuster en el projecte dels Països Catalans, potser per intentar desactivar les reaccions anticatalanistes que ja s'havien produït en el cas valencià. Però, òbviament, remarca la catalanitat de Mallorca i, reivindicant també els seus «elements diferencials», defensa «la unitat de mallorquins, valencians i catalans». ⁷² Si aquesta perspectiva perifèrica acosta *Els mallorquins* a *Nosaltres, els valencians*, Melià fa també referències a una intervenció en el marc espanyol que casen millor amb la influència de Vicens. Així, veu possible que algun dia, si se superava el caràcter provincià, «els mallorquins sapiguem fer alguna cosa a part d'obeir de forma admirable, i puguem donar a Espanya, a part d'un patrimoni cultural propi, una empena comunitària de cap a la resolució dels afers col·lectius». ⁷³ És a dir, una contribució a reformar Espanya totalment aliena al plantejament de Fuster. Tot comptat, però, la reflexió de Melià, pel seu caràcter perifèric i la seva dimensió crítica —per les seves «veritats amargues», que en deia Fuster— se situava de manera clara en la línia de *Nosaltres, els valencians*. I Fuster així ho reconeixia explícitament en el seu pròleg:

Melià serà titllat, com jo, de «catalanitzant». [...] Però «catalanitzants» com som, els nostres llibres tendeixen a recalcar, al capdavant, que la «situació» no és idèntica a les Illes o al País Valencià que al Principat, i postulen consegüentment «solucions» privatives. Ningú no ens podrà retreure que no som «realistes»: és de la realitat més directa, la que ens envolta, que partim. Aquesta realitat —«mallorquina», «valenciana»— és la realitat catalana. I prou d'aquest color, per ara. ⁷⁴

71. Miquel BARCELÓ (2012), «Joan Fuster contra la fantasia armada», *L'Épill*, núm. 40, p. 40-49.

72. Josep MELIÀ (1967), p. 146-147.

73. Josep MELIÀ (1967), p. 170.

74. Joan FUSTER (1967), «Pròleg», a Josep MELIÀ, p. 16.

«Un clam en el desert»: Fuster, la veu dels editors

Mireia SOPENA
Universitat de Barcelona

*A Eduard Ramírez Comeig,
per l'entrada triomfal al claustre de La Nau*

Difícilment trobaríem algú que es negués a qualificar Joan Fuster de fenomen, no sols per l'heterogeneïtat, l'excel·lència i el volum de la seva producció, sinó per l'articulació pràctica d'un discurs culturalment unitari en un context polític d'una hostilitat extrema, perllongada fins als anys vuitanta. Amb una capacitat intel·lectual privilegiada, Fuster va concebre la seva política cultural en un entorn tan delmat que el 1954, en un gest insòlit a ulls d'avui, Ramon Fabregat li demanà des de Mèxic que s'identifiqués entre els fotografiats en una notícia apareguda a *Destino* sobre el congrés de poesia de Santiago de Compostel·la per poder-lo reconèixer físicament.¹ Contrarestar l'asfixiant propaganda franquista, que perseverà durant dècades en la subjugació de la cultura catalana al patrimoni hispànic, exigia tant la definició d'un corpus ideològic coherent com la seva implementació efectiva a través d'intercanvis que *nolens volens* havien de ser de caràcter personal. És amb aquest propòsit, i naturalment el de la seva professionalització, que Fuster esdevingué un mediador de primer ordre en el món editorial dels anys cinquanta i seixanta.

Podríem convenir que el seu programa d'acció, més que convergir amb el dels emprenedors editorials, s'hi anticipà, de manera que la seva precoç tenacitat li va permetre un guanyapà sense deixar de projectar el que havia de ser un ecosistema professionalitzat. *A priori*, els editors que s'hi presentaven, admirats pel seu judici crític i la vivesa de la seva prosa —entrenada en la seva «facúndia epistolar»—,² no calculaven que aquell assagista amb qui pretenien prestigiar-se podria irradiar

1. Biblioteca de Catalunya (BC), Fons Joan Fuster, carta mecanoscrita de Ramon Fabregat a Joan Fuster, [Mèxic], 26-X-1954.

2. Carta de Joan Fuster a Antoni Comas, Sueca, 26-VIII-1954, a Joan FUSTER (2002), «Correspondència inèdita», *L'Espill*, segona època, núm. 10 (primavera), p. 166.

el seu ascendent més enllà dels encontorns on desenvolupaven habitualment l'activitat. Només alguns van albirar-ne l'aspecte polièdric i foren els més polititzats, aquells per a qui el Principat, el País Valencià, les Illes i —en el millor dels casos— el Rosselló constituïen més que un mercat on pretenien fer circular els llibres: un territori per explorar i comunicar en totes les direccions. En aquest sentit, Fuster va liderar la difusió cap a l'exterior dels títols publicats en terres valencianes, alhora que va introduir els seus paisans en les obres editades fora del seu país, sovint de temàtica igualment valenciana.

Les funcions de promotor i de distribuïdor les va assumir amb més vocació política que reditícia, com examinarem més endavant; després d'aproximar-nos a la seva principal ocupació, la d'escriptor, que és tant com dir: autor, traductor, prologuista i curador.³ Poques ocasions més avinents que la commemoració del seixantè aniversari de la sortida de *Nosaltres, els valencians* per recuperar el germen d'un clàssic que arrenca el 1956,⁴ quan un dels editors més compromesos amb els Països Catalans, Santiago Albertí, li suggerí d'escriure un llibre sobre el País Valencià per al qual l'ennovà d'un model de referència: la *Notícia de Catalunya* de Jaume Vicens Vives. Fuster trobà la proposta indubtablement «temptadora».⁵ Encara més: el títol havia de ser un dels primers d'una sèrie d'assaig en què s'incorporaria un de dedicat a les Illes, un sobre la immigració a càrrec d'«un escriptor immigrant» i d'altres de Josep M. Castellet i Llorenç Gomis, que, segons Fuster, acceptaren la invitació per polir la seva fama de «castellanistes».⁶ Com altres iniciatives esdevingudes en el sector, aquesta precursora d'Albertí dona fe que algunes de les col·leccions dels anys seixanta arrelaven en projectes precedents, avortats per una recepció irregular —si no nul·la— dels originals encarregats o per l'actuació més o menys implacable de la censura.⁷

3. Consulteu una aproximació al Fuster prologuista i director literari a Francesc PÉREZ MORAGÓN (1994), *Joan Fuster, el contemporani capital*, València, Germania, p. 36-43, i Vicent SIMBOR (2012), *Joan Fuster: el projecte de normalització del circuit literari*, València, Universitat de València, p. 46-54.

4. Per a la relació de Joan Fuster amb Edicions 62, és imprescindible l'epistolari amb Max Cahner (Joan FUSTER [2012], *Correspondència 13*, ed. a cura de Josep Ferrer i Costa, Joan Pujadas i Marquès, València, Tres i Quatre) i amb Josep M. Castellet, Francesc Vallverdú i Teresa Lloret (Joan FUSTER [2022], *Correspondència 18-19*, ed. a cura de Teresa Muñoz Lloret, València, Tres i Quatre). J. Àngel Cano Mateu estudià la valoració de Fuster sobre els correctors de *Serra d'Or* a *Joan Fuster i «Serra d'Or»: Els articles seriatos (1968-1984)*, València, Universitat de València, 2022.

5. BC, Fons Joan Fuster, carta mecanoscrita de Joan Fuster a Santiago Albertí, Sueca, 3-VI-1956.

6. BC, Fons Joan Fuster, carta mecanoscrita de Joan Fuster a Santiago Albertí, Sueca, 2-IV-1958.

7. BC, Fons Joan Fuster, cartes mecanoscrites de Santiago Albertí a Joan Fuster, Barcelona, 13-III-1956, 25-V-1956, 29-IX-1956 i 16-X-1958. En el programa de Josep Benet, com a primer inspirador d'Edicions 62, figuraven *Nosaltres, els valencians* (1962), *Els altres catalans* (1964), de Francesc Candel, i una *Notícia de les Balears* a càrrec de Josep Maria Llompart (Jordi AMAT [2012], «Edicions 62. Primeres passes», *La Vanguardia. Cultura/s*, [25 gener], p. 5).

Intrigant, encara que més improbable, era el desig de Joan Sales de treure una novel·la de Fuster. El 1958, pocs mesos després d'haver esquinçat dos relats «infames» mentre preparava el *Recull de contes valencians* per a Albertí,⁸ confessà a l'editor del «Club dels Novel·listes» que n'havia emprès alguna sense èxit, bé que no descartava de reprendre el gènere.⁹ A Sales, enderiat a recuperar el públic amb obres populars, només li va caldre aquesta insinuació per reclamar-li obstinadament una mena de «madame Bovary de Sueca»¹⁰ (de què podria rebre catorze mil pessetes si es venia tot el tiratge de dos mil exemplars)¹¹ i, per franquejar els seus recels, l'editor li aconsellà que ideés «una novel·la d'assagista» en el sentit ampli, com *La Ben Plantada* o *El carrer Estret*.¹² A mig camí entre la irritació per la insistència de Sales i l'agraïment per la confiança, el 1961 Fuster aventurà que s'hi aplicaria el dia que s'alliberés de compromisos urgents,¹³ circumstància que no cal ni dir que no es va escaure.¹⁴ En exposar el seu argumentari, Sales maldà per convèncer-lo inculcant-li que, considerant el seu domini de la prosa, tan sols havia d'empescar-se un argument:

Si trobes el desllorigador d'aquest problema purament tècnic, estic segur que faràs una novel·la de primera. Tens una cosa que encara falta a la immensa majoria —gairebé a tots— dels nostres escriptors: el do de la prosa simple, clara, directa, natural, carregada d'intenció, que diu contínuament coses. Una magnífica prosa de novel·la contemporània. Ets un dels poquíssims escriptors autènticament moderns de la nostra literatura. La majoria no són més que imitadors dels moderns. I la imitació no té mai cap valor.¹⁵

Com una derivació natural de les atribucions d'autor i promotor, Fuster desplegà l'activitat d'assessor, lector i jurat de premis. Fou pel seu vast coneixement

8. BC, Fons Joan Fuster, cartes mecanoscrites de Joan Fuster a Santiago Albertí, Sueca, 14-XI-1956 i 20-II-1957. El 1948 havia declarat que «se me había ocurrido una narración tipo Mansfield (pero menos): un tío que entraba en una taberna de puerto decidido a emborracharse y que en el momento de pedir algo pide una limonada» (Antoni Furió [1994], *Àlbum Fuster*, València, Edicions Alfons el Magnànim, p. 66).

9. Institut d'Estudis Catalans (IEC), Fons Joan Sales, postal manuscrita de Joan Fuster a Joan Sales, Sueca, 24-XII-1958.

10. BC, Fons Joan Fuster, carta mecanoscrita de Joan Sales a Joan Fuster, Barcelona, 9-III-1960.

11. BC, Fons Joan Fuster, carta mecanoscrita de Joan Sales a Joan Fuster, Barcelona, 24-XI-1959.

12. BC, Fons Joan Fuster, carta mecanoscrita de Joan Sales a Joan Fuster, Barcelona, 23-VI-1960.

13. IEC, Fons Joan Sales, carta mecanoscrita de Joan Sales a Xavier Benguerel, Barcelona, 3-VII-1961.

14. A parer de Josep Palàcios, és probable que el projecte d'aquesta novel·la, comentat amb diversos amics, no s'arribés a desenvolupar (Josep PALÀCIOS [2002], «Nota preliminar», a Joan FUSTER, *Obra completa: poesia, aforismes, diari, vinyetes i dibuixos*, ed. a cura d'Antoni Furió i Josep Palàcios, Barcelona, Edicions 62, Diputació de Barcelona i Universitat de València, p. 890).

15. BC, Fons Joan Fuster, carta mecanoscrita de Joan Sales a Joan Fuster, Barcelona, 29-XII-1958.

del sector que va rebre consultes que depassaven l'ofici, com ara el preu de composició en linotip, formulada per Miquel Arimany, o les adreces de socis d'ateneus, societats literàries i orfeons, a instàncies de Josep M. Boix i Selva.¹⁶ Si de l'enfilall de peticions en desconcerta una és, per estrambòtica, la d'un dels editors de la col·lecció «Els Autors de l'Ocell de Paper», Joan Crusellas, que volia conèixer «les possibilitats de comprar un terreny en una de les vostres platges, de preferència Benidorm. | No és que vulgui un terreny de cultiu ni res d'això. Voldria un simple terreny on poder construir una caseta de cara a la platja» i que, si no podia adreçar-lo a algú, fins i tot gosava requerir-li «que tu mateix em diguessis els preus per pams o per metres».¹⁷ Una demanda com a mínim inesperada, si considerem les que rebia habitualment de les editorials (més preocupades per la publicació de ressenyes i la qualitat dels originals inèdits o dels títols publicats) i —no ens enganyéssim— l'escàs sentit pràctic de Fuster per a la vida ordinària.

Un testimoni del magisteri de Fuster com a crític és l'informe que el 1960, arran d'una seva visita a Joan Sales, l'editor del Club redactà per a Xavier Benguerel sobre les obres presentades en la primera edició del Premi Sant Jordi, en què Josep Pla i Joan Fuster havien protagonitzat una discussió «tropical».¹⁸ Havia estat un certamen polèmic, per la liquidació del Premi Joanot Martorell (amb un palmarès integrat per Cèlia Suñol, Maria Aurèlia Capmany, Josep Pla, Josep M. Espinàs, Manuel de Pedrolo i Joan Sales, entre d'altres), i se l'emportà un dels candidats més desconegut i jove, Enric Massó, i no Mercè Rodoreda. El document mereix ser citat no sols perquè recull la valoració literària de Fuster sobre els originals de Massó, Rodoreda i l'obra *No ho sap ningú*, de Nicolau Maria Rubió i Tudurí (publicat pel Club), sinó perquè avala que a la primeria dels seixanta es podia augurar la recepció d'obres publicables després d'anys de sequera i, de retruc, la continuïtat d'un guardó tan discutit (a part del fet anecdòtic que, si donem validesa a l'informe, Fuster havia optat pel text de Cuspinera, editat per Ariel, i no —com asseverà més tard— pel de Mercè Rodoreda, que això no obstant recomanà a Sales):

Finalista (Miquel M. Cuspinera: *Només ésser*). En Fuster va estar a punt de votar per aquest en comptes d'en Massó, creient que aquest Miquel M. Cuspinera —de qui no sabia absolutament res— era la rara avis sempre anhelada, o

16. BC, Fons Joan Fuster, nota manuscrita en una carta mecanoscrita de Miquel Arimany a Joan Fuster, Barcelona, 29-I-1954, i carta mecanoscrita de Josep M. Boix i Selva a Joan Fuster, Barcelona, 4-V-1964.

17. BC, Fons Joan Fuster, carta mecanoscrita de Joan Crusellas a Joan Fuster, Barcelona, 15-IV-1956.

18. JOAN FUSTER (2002), «El Josep Pla que vaig conèixer», a Isidre CRESPO REDONDO, *De Fuster a Pla amb camí de tornada*, València, Centre d'Estudis i Investigacions Comarcals Alfons el Vell, p. 21.

sigui «el jove talent desconegut». El vot d'en Fuster hauria decidit el premi, ja que aquest es va decidir per 4 a 3; però, afortunadament per a en Massó, abans de l'última votació van encarregar a en [Antoni] Sàbat una enquesta discreta per saber qui era exactament el tal Cuspinera. Va resultar que en comptes de 25 anys mirífics, en tenia... 57! I que era un peix molt gros de la burocràcia oficial a Tarragona, raó per la qual no s'havia posat el seu primer cognom (Meléndez o Menéndez), sinó el segon. Diu en Fuster que la novel·la és bona, però minoritària, ja que el tema és la grisor de la vida en una ciutat provinciana que no s'anomena (versemblantment, Tarragona). Creu que l'hauríem de publicar pel valor literari, molt estimable.

Mercè Rodoreda: la novel·la d'aquesta diu en Fuster que és molt interessant, perquè pren per tema els anys de la fam a Barcelona, en un medi social d'allò més corrent (la protagonista és la vídua d'un republicà, de classe mitjana més que modesta). Com a document d'una època, diu que és molt bo. Té com a defectes, fàcilment esmenables, el títol: *Colometa*, d'una carrincloneria impossible, i alguns capítols superflus, que caldria suprimir. Diu també en Fuster que hi «falta alguna cosa». Caldrà llegir-la. Potser el millor seria que tu escriguessis a la Rodoreda, ja que la coneixes, demanant-li que ens l'envii per llegir-la.

Nicolau M. Rubió: Aquest ha tingut l'encert de prendre un tema ara roent, el dels europeus establerts a Algèria. Un grup d'europeus, afincats de fa temps al sud d'Algèria, prop d'un poblat indígena que comença a exaltar-se amb les propagandes nacionalistes. Com que en Rubió Tudurí coneix bé l'Àfrica, sap suggerir molt bé l'ambient i sap guarnir el conflicte amb aventures de bona llei, molt llegívols. Creu en Fuster que si la publicuéssim ben aviat, mentre el conflicte algerià estigui a l'ordre del dia, ens apuntaríem un bon èxit. Potser, em va dir, era la més llegívola de totes.¹⁹

La col·laboració més o menys anhelada —no direm retribuïda— de Fuster dins d'uns límits que preservessin la llibertat dels editors i la independència del crític cristal·litzà en un compromís insubornable del segon, que no discriminà la posició de les empreses en el camp editorial. En el cas de Manuel Ortínez no va haver de persuadir-lo per treballar plegats, perquè el 1962 va ser Fuster mateix qui l'instà a fundar l'Editorial A. C., dirigida per ell amb plenes facultats i àdhuc inaugurada amb *Diccionari per a ociosos* (1964).²⁰ En aquell moment atresorava el bagatge adquirit mercès als editors del Principat que esguardaven

19. IEC, Fons Joan Sales, carta mecanoscrita de Joan Sales a Xavier Benguerel, Barcelona, 19-XII-1960.

20. BC, Fons Joan Fuster, carta mecanoscrita de Joan Fuster a Manuel Ortínez, Sueca, 25-X-1962. Podeu seguir la singladura de l'editorial a la fèrtil correspondència de Fuster amb Joaquim Maluquer, en dos volums. Com a director literari d'A. C., Fuster rebé una «assignació trimestral, que —valgui l'expressió— em salva la vida» (carta mecanoscrita de Joan Fuster a Joaquim Maluquer, Sueca, 14-I-1965, a Joan FUSTER (2005), *Correspondència 8: Joaquim Maluquer*, ed. a cura de Xavier Ferré i Trill, València, Tres i Quatre, p. 113).

cap a les terres valencianes. Entre ells, Joan Sales, cautelós davant d'eventuals acusacions de supremacisme principatí, i Joan Crusellas, per a qui, sense tenir-hi una de les relacions més fecundes, assajà d'atraure els poetes Vicent Andrés Estellés, Maria Beneyto i els suspicats autors de la col·lecció «L'Espiga», liderats per Xavier Casp i Miquel Adlert.²¹ Ni Crusellas ni els altres negligiren les declaracions de Fuster sobre la naturalesa del seu capital social: «Les meues relacions personals amb la gent —amb tota la gent— que avui escriu versos a València són bones».²²

La mediació per a Crusellas amb els autors en actiu no el desenganyà com tenir cura de l'*Antologia de la poesia valenciana*, apareguda a *Selecta* el 1956, o el *Recull de contes valencians*, publicat dos anys més tard, a tomballons, amb un dels socis de Crusellas a «Els Autors de l'Ocell de Paper». Així com en el llibre per a Josep M. Cruzet —que s'obria amb Teodor Llorente— els poetes contemporanis només ocupaven una quarta part,²³ en el de narracions —exclusivament d'autors vius— la cerca d'originals inèdits fou desmoralitzadora tant per la manca de narradors amb obra prèviament publicada com per l'escassa recepció d'originals.²⁴ Fuster ho relatà sense manies en el pròleg, en què confessà que, a excepció feta de Jesús E. Martínez Ferrando (narrador que havia desenvolupat la seva trajectòria bàsicament a Barcelona), «la resta es queda en un mer repertori de possibilitats».²⁵ Va ser en aquell context que l'editor amb qui compartiren la inquietud prèvia a l'edició, Santiago Albertí, definí Fuster com «la veu que clama en el desert».²⁶

21. BC, Fons Joan Fuster, carta mecanoscrita de Joan Fuster a Joan Crusellas, Sueca, 1-VI-1955.

22. BC, Fons Joan Fuster, carta mecanoscrita de Joan Fuster a Josep M. Cruzet, Barcelona, 16-IV-1955.

23. En el grup de poetes de la postguerra seleccionà Emili Roca Salvador, Josep Mascarell i Gosp, Matilde Lòria, Xavier Casp i Joan Valls Jordà i, entre les «últimes promocions», Jaume Bru i Vidal, Joan Fuster, Vicent Andrés Estellés, Maria Beneyto, Francesc de P. Bruguera i Rafael Villar. Per al procés d'edició, veg. Mireia SOPENA (2021), *La Selecta, centre de l'edició i de la vida literària (1943-1962)*, tesi doctoral, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, p. 315-321.

24. A mitjan anys cinquanta Fuster es va doldre que els valencians ben just comptaven amb «mitja dotzena curta d'escriptors —diguem-ne escriptors—» (carta de Joan Fuster a Tomàs Garcés, Sueca, 22-XII-1955, a JOAN FUSTER [2002], «Correspondència inèdita», *L'Espill*, segona època, núm. 10 [primavera], p. 172).

25. *Recull de contes valencians* (1958), amb pròleg de Joan Fuster, Barcelona, Albertí, p. 15. En la nòmina d'autors el curador repetí els poetes de l'antologia Vicent Andrés Estellés, Maria Beneyto, Francesc de P. Bruguera, Xavier Casp i Josep Mascarell i Gosp, als quals sumà Miquel Adlert, Andrés Bernabeu Llatas, Josep Iborra, Jesús E. Martínez Ferrando, Josep Palàcios i Eduard Soleriestruch. Carme Gregori examinà la dedicació a la narrativa dels escriptors antologats abans i després de l'aparició del volum a «*Recull de contes valencians: una aproximació al conte de postguerra*», *Caplletra: Revista Internacional de Filologia*, núm. 10 (primavera 1991), p. 95-105.

26. BC, Fons Joan Fuster, carta mecanoscrita de Santiago Albertí a Joan Fuster, Barcelona, 9-IX-1956.

Amb perseverança acompliren el seu propòsit l'editor, que pretenia fer coèixer els nous autors valencians, i el curador, que enlestí una edició d'una mínima qualitat. Ben mirat, va aconseguir d'aplegar-hi autors que considerava prometedors, com el cas de Josep Palàcios, per qui sentiria una tal predilecció que als anys vuitanta no dubtà a presentar-lo davant de Xavier Folch com «l'escriptor més refinat i culte d'aquest país».²⁷ Havia confiat en ell des que discretament concorregué al Sant Jordi del 1960 amb *Crònica d'una mort*²⁸ (a despit de l'excés de pàgines i divagacions, que Fuster havia reconegut a Joan Sales)²⁹ i l'introduí al sector editorial de Barcelona, que sovint interposà Fuster per comunicar-s'hi en tota mena de circumstàncies (des de propostes de traduccions del català i el francès o ressenyes fins a reclamacions de respostes). Amb ell Fuster versionà les obres d'Albert Camus publicades per Vergara i delegades per Josep M. Boix i Selva, a qui el traductor raonà com solien distribuir-se una tasca que, mentre hi treballaven, l'arribà a exasperar per la vacuïtat que veia en l'estil de l'autor francès:

Hauràs rebut, suposo, una còpia de la traducció del *Mite* de Camus. Hem tardat una mica —molt— a complir el nostre compromís, en Palàcios i jo. Ell ha hagut de casar-se, i jo he hagut de quedar-me orfe, i aquestes vicissituds, en un poble, comporten moltes més complicacions que en una ciutat gran... Immediatament ens posarem a treballar en *L'home revoltat*. Per necessitat, la feina ha d'anar una mica més lenta. La versió que en fa en Palàcios, he de mirar-mela jo paraula per paraula i esmenar-la; després, cal posar-la en net. És un procediment antieconòmic, ja ho sé; però què hi farem!

En confiança, et confessaré que traduir la «filosofia» de Camus és una operació irritant. L'estil retòric i el bla-bla-blà em treuen de polleguera. I de més a més, hi ha aquella inclinació a usar mots com «cor» i «esperit», d'una vaguetat intolerable. El «cor» i l'«esperit»! Entre nosaltres, ni els poetes lírics goseu ja escriure paraules tan buides i inconcretes... Perdona l'exabrupte.³⁰

27. BC, Fons Joan Fuster, carta mecanoscrita de Joan Fuster a Xavier Folch, Sueca, 2-VI-1987.

28. BLANQUERNA (pseudònim de Rafael Tasis) (1961), «Un premi considerable i sis més de major modèstia», *Pont Blau*, any x, núm. 99, p. 16-17.

29. IEC, Fons Joan Sales, carta mecanoscrita de Joan Sales a Xavier Benguerel, Barcelona, 19-XII-1960.

30. BC, Fons Josep M. Boix i Selva, manuscrit 9480/1, capsa 17, carta mecanoscrita de Joan Fuster a Josep M. Boix i Selva, Sueca, 1-VIII-1965. Ens plau deixar constància escrita que Francesca Cerdà Mollà ens oferí una còpia de la seva excel·lent tesi, *Joan Fuster i la traducció: Les actuacions i les idees en el seu context històric. La llengua literària i les solucions de traducció de 'La pesta' (1962) i 'L'estrany' (1967) d'Albert Camus*, defensada el 2022 a la Universitat Pompeu Fabra. Als anys setanta, amb Palàcios també impulsaren l'edició de facsímils en la col·lecció Lletre Menuda, «editada modestament a Sueca, quasi com una provatura» (Salvador ORTELLS MIRALLES i Francesc PÉREZ MORAGÓN [2022], *Joan Fuster: D'un temps, d'un país (1922-1992)*, València, Institut Alfons el Magnànim, p. 341).

No és pas fortuït que Josep M. de Casacuberta, tan vinculat al País Valencià,³¹ fos l'editor que el 1953 hagués demanat a Fuster que examinés l'estat de les seves novetats a les llibreries de València.³² Un prec relativament moderat que espletà quan l'assagista, que s'havia fet conèixer al Principat gràcies a Barcino, li anuncià que Enric Valor i ell podrien ocupar-se de la distribució dels seus títols de temàtica valenciana escrits per autors contemporanis.³³ Com no podia ser altrament, Casacuberta s'hi va avenir a l'acte i els respongué amb unes condicions més àmplies de les previstes per ells: un dipòsit de dos exemplars de les 20-25 obres d'interès valencià i un exemplar d'un centenar més, liquidacions i reposicions immediates i un descompte del 35 % per a ells (amb el benentès que als amics els oferirien una reducció màxima del 10-15 % i als comercials i llibreters de l'habitual 25 %).³⁴ En tres mesos, van vendre 400 pessetes de llibres, que a parer de Fuster «no és molt, evidentment, però tampoc no està malament»,³⁵ fins a l'extrem que, si bé la resposta dels lectors era insuficient, pocs anys després encara s'animà a difondre les novetats del Club Editor amb una comissió del 25 %.³⁶

Com a analista de l'ecosistema editorial, Fuster feia anys que n'havia identificat un mal endèmic: les vendes alarmantment baixes. En la seva polièdrica condició d'activista de la literatura tant denuncià la indolència dels seus paisans en la difusió particular de les novetats mentre ell «predicava» com es preocupà de divulgar en entrevistes, cartes i publicacions una innovadora aproximació al fet literari.³⁷ Preocupat pel llibre com a pedra angular de la cultura, el seu enfocament

31. Barcino fou l'única editorial a qui Fuster dedicà un apartat propi a l'article aparegut en la madala de la Fundació Carulla el 1972 —reproduït vint anys més tard per iniciativa de Xavier Folch— pel «sacrifici amatent i quotidià del matrimoni Casacuberta», per l'«energia de continuïtat i de competència singularment elogiabile» i per la seva vocació íntegrament catalana «en el ple i més exacte sentit del terme: atenta a Guardamar i a Salses, a Fraga i a Maó» (JOAN FUSTER [1992], *L'aventura del llibre català*, Barcelona, Empúries, p. 66).

32. BC, Fons Joan Fuster, carta manuscrita de Josep M. de Casacuberta a Joan Fuster, [Barcelona], 15-VII-1953. Agraïm a Faust Ripoll que ens facilités generosament la transcripció de l'epistolari Casacuberta-Fuster, que tenia en curs d'anotació.

33. BC, Fons Joan Fuster, cartes mecanoscrites de Joan Fuster a Josep M. de Casacuberta, Sueca, 17-VII-1954 i 21-VIII-1954.

34. BC, Fons Joan Fuster, carta manuscrita de Josep M. de Casacuberta a Joan Fuster, [Barcelona], 25-XII-1954. El 1949 Editorial Torre representava, distribuïa i tenia el dipòsit de llibres de Barcino (carta mecanoscrita de Miquel Adlert a Joan Fuster, València, 1-III-1949, a JOAN FUSTER [2005], *Correspondència 9: Xavier Casp, Miquel Adlert, Santiago Bru i Vidal*, ed. a cura de Josep Ballester, València, Tres i Quatre, p. 314).

35. BC, Fons Joan Fuster, carta mecanoscrita de Joan Fuster a Josep M. de Casacuberta, Sueca, 12-I-1955.

36. BC, Fons Joan Fuster, correspondència amb Pere Cisa, albarà manuscrit a nom de Martí Domínguez Barberà, 22-III-1960.

37. El desencís el compartí amb l'editor de Barcino (BC, Fons Joan Fuster, carta mecanoscrita de Joan Fuster a Josep M. de Casacuberta, Sueca, 17-IV-1954). El terme *predicar* l'emprà ell mateix

sociològic,³⁸ tan precursor que s'avançà als clàssics estudis de Robert Escarpit,³⁹ penetrà amb agudesia en l'evolució del mercat. Si deixem de banda les consideracions desplegades en les monografies *L'aventura del llibre català* i *Literatura catalana contemporània* (ambdues del 1972),⁴⁰ el seu estudi més documentat i lúcid sobre el sector aparegué a *Indagacions possibles* (1958), on denuncià la displicència de la societat i desenvolupà un dels seus conceptes més recurrents des dels anys cinquanta, el del «públic virtual», a qui exhortava a esdevenir «públic actiu» en pro de la professionalització dels agents:

He alludit, més amunt, a l'existència d'un públic virtual i bastant. Virtual, sí: però només si passa a actual serà pròpiament bastant. Fóra prou que aquesta massa latent de lectors es decidís a fer-se càrrec de la seua literatura, perquè aconseguíssem un avenç formidable. Equivaldria a traure la indústria del llibre català del marasme en què avui es troba, i això seria fonamental. Dels tiratges curts i deficitaris, més o menys sufragats per patricis, de les empreses que amb prou feines fan la viu-viu, podríem saltar a un estat de coses més elàstic i eficient. Així com la creació literària no pot deixar-se a la decisió heroica dels escriptors, a la resignació per part d'aquests a escriure sense cobrar, tampoc l'edició catalana no pot quedar a la mercè de la —sempre aleatòria— capacitat de desprendiment que uns editors puguen tenir. D'un escriptor, a més, i dels seus guanys, depèn a tot estirar una família, la seua, que en última instància s'accontentarà amb els ingressos poc o molt formals provinents de la ploma; però en el negoci editorial hi ha implicat un garbuix de despeses, des dels impostos de l'Estat als sous dels empleats, passant pel paper i la mà d'obra d'impressió, que no hi ha manera humana de solucionar-lo amb les bones paraules del patriotisme, de l'amor a la llengua, del puritanisme idiomàtic, amb què se sol despatxar el cas de l'escriptor.⁴¹

La comercialització de llibres no era —no cal ni dir-ho— la seva vocació, però s'hi aplicà amb convenciment per dignificar la literatura i reconstruir el circuit literari, talment com acceptà de prendre part en les activitats que els editors pro-

per referir-se a la seva activitat dels anys cinquanta (Enric SÒRIA [1992], «Ser Joan Fuster. Reflexionar, debatre, donar llum», *L'Illa* (hivern); reproduïda a Joan FUSTER [2003], *De viva veu: Entrevistes (1952-1992)*, ed. a cura d'Isidre Crespo, Catarroja, Afers, p. 438).

38. Mireia SOPENA (2017), «Joan Fuster, mestre de la història editorial», a *Nosaltres, les fusterianes*, València, Tres i Quatre, p. 455-457.

39. Robert ESCARPIT (1964), *Sociologie de la littérature*, París, Presses Universitaires de France, i Robert ESCARPIT (1965), *La révolution du livre*, París, Unesco. En poc temps de diferència respecte de la primera edició, se'n distribuïren les traduccions (de la primera, se'n feren versions en català i castellà a Edició de Materials el 1968; de la segona, en castellà a Alianza el mateix 1965).

40. Segons Josep M. Ainaud de Lasarte, l'assaig inclòs en la nadala de la Fundació Carulla, de quinze mil exemplars, va ser «polèmic» (Josep M. AINAUD DE LASARTE [1974], «Sobre l'abast social del nostre llibre», *Serra d'Or*, any XVI, núm. 181, p. 39).

41. Joan FUSTER (1958), *Indagacions possibles*, Palma, Moll, p. 108-109.

gramaven per teixir lligams entre catalans i valencians (conferències, lectures, presentacions, atenció de visites a Sueca, excursions de joves, difusió de manifestos, etc.).⁴² Sense la positiva recepció d'aquelles invitacions, la seva curiositat sobre l'actualitat més candent no hauria estat atesa recíprocament per informadors com Santiago Albertí, un dels promotors dels viatges del jovent valencià als anys cinquanta al Principat. En la correspondència entre tots dos es conserva una perla del 1956, testimoni que l'obra de Joan Fuster ofereix una cartografia de la vida cultural de la postguerra i, en especial, reveladora d'un vessant poc divulgat de la resistència, el de la fortalesa desacomplexada davant d'una policia persistentment amenaçadora. En el marc de les Conferències de Primavera celebrades a la Sala d'Actes de la Caixa de Jubilacions i Subsidis del carrer d'Aragó de Barcelona, presidides per Josep Puig i Cadafalch, la censura policial contra l'ús públic del català per part de Francesc de B. Moll desfermà la revolta del públic:

[...] abans-d'ahir —crec que encara no ho sabràs— hi va haver un autèntic tumulte en la conferència donada ací per [Francesc de B.] Moll sobre el moderat tema «Menéndez y Pelayo i Catalunya». Va comparèixer la policia amb ordre de fer-lo parlar en castellà. El agents, però, arribaren quan l'orador ja feia estona que parlava. I, en comptes de consultar telefònicament amb els superiors i dir que la cosa ja estava en marxa —és el que sembla més natural— van obeir cegament les ordres rebudes sense aturar-se a pensar. I ja tens a Moll interrompent-se i anunciant que, per ordre governativa, li calia seguir en castellà. Esclatà un escàndol formidable. El públic —més de 400 persones— proferí, enmig d'una desbordada bronca, els crits més subversius del país i els insults més ferotges contra els agents. Aquests abandonaren la sala. Grups d'espectadors tractaren de seguir-los. Es va témer un linxament. Foren continguts amb treballs. Al cap de molta estona, després d'ovacionar en Moll, la gent se'n anà amb relatiu ordre. Elements del *Diccionari* encara eixiren al carrer per tal de pregar la dispersió dels qui esperaven que els agents sortissin de l'edifici. Tot plegat, que la cosa va arribar a ser dramàtica. L'exasperació està fent perdre la por.

Per sort, sembla que els agents, conscients d'haver comès un error gros en seguir cegament unes ordres que eren per a *abans* de començar la conferència, preferiren no informar de l'escàndol. Segurament, tot quedarà així, però ja és molt.⁴³

42. En el pròleg del *Recull de contes valencians* confessà públicament que el primer propòsit del volum era «incrementar aquell moviment de simpatia» entre el Principat i el País Valencià (p. 13).

43. BC, Fons Joan Fuster, carta mecanoscrita de Santiago Albertí a Joan Fuster, Barcelona, 25-V-1956. Francesc de B. Moll, que havia viscut l'incident des de la tarima, relatà que l'organització havia fet comprendre als agents que el canvi de llengua era improcedent i, tanmateix, quan ho consultaren al Govern Civil, els instaren a fer acabar la conferència en castellà. Moll coincideix amb Albertí que el públic es va esvalotar notòriament i que va sortir en ordre, bé que no pogué presenciar la persecució contra els agents (Francesc de B. MOLL [1975], *Els altres quaranta anys*, Palma, Moll, p. 159-161). Segons el testimoni de Josep Fornas, «més de la meitat [dels assistents] era gent molt jove» (Joan ESCULIES [2022], *Josep Fornas, el solucionador. L'home de Tarradellas a Catalunya*, Barcelona, Pòrtic, p. 70).

Prou que ho sabem: Fuster es dedicà incansablement a promoure el diàleg —passeu-me el mot— entre els valencians i els seus compatriotes. Com a col·laborador de segells radicats a València, Barcelona, Mallorca i Mèxic, accedí a plataformes que havien de contribuir a fer pedagogia i propaganda d'un missatge cívic, cultural i polític integrador. Els editors, més enllà d'interessos oportunistes, hi compartiren la voluntat per reconstruir un mercat nacional amb l'organització d'activitats (publicacions, certàmens, conferències, presentacions, estades de joves) i l'intercanvi d'informació (actualitat, contactes, llibres), tant és així que per a ells va esdevenir més que un intel·lectual de referència. Fou un ambaixador cultural que va concentrar els perfils d'autor, crític, promotor, distribuïdor i activista, decisiu en la configuració del món editorial del segle XXI per la seva producció com a escriptor d'una literatura d'idees, traductor de llibres de primera, descobridor de nous talents, promotor d'una literatura rigorosa, distribuïdor del llibre català i ideòleg d'un espai de comunicació dels Països Catalans. L'obra que teniu a les mans representa tant un homenatge inexcusable com un incentiu per als servidors del seu llegat.

**Taula rodona:
«Vigència de Joan Fuster»**

Vigència de Fuster. Una visió valenciana

Vicent PITARCH I ÀLMELA
Institut d'Estudis Catalans

El Fuster debatut i combatut —el més viu, si ho preferiu així— és el que, tot reflexionant sobre la identitat dels valencians —com a recurs interpretatiu de la vida col·lectiva—, arriba a la convicció que compartim la nació amb territoris al nord i a l'est del país. Aquesta nació en procés de consolidar-se no fou cap descobriment de Fuster, per bé que va ser ell l'autor del plantejament més rupturista, convincent, suggeridor i modern —i alhora l'impulsor incomparable— de la proposta de nació que va intitular Països Catalans, que té com a text germinal *Nosaltres, els valencians* i que va comptar amb col·laboradors memorables, com ara Vicenç Riera Llorca, Max Cahner o Josep Maria Llompart. És ben sabut que diversos historiadors de l'època van considerar l'obra com a una fita en la historiografia domèstica, que separa la història de la prehistòria; el «paradigma de referència», segons Ernest Lluch. El llibre va constituir una novetat absolutament imprevisible en el panorama cultural català coetani.

L'èxit fou clamorós; tot d'una va provocar reaccions que coincidien, amb una sorprenent unanimitat, a reconèixer en Fuster la intel·ligència clara, aguda, ràpida i fulgurant, tal com estimava Pierre Vilar.

El diagnòstic fusterià és ben conegut. Els valencians arribàvem a mitjan segle xx amb la condició de poble invertebrat, submís, dominat per una oligarquia socialment dimitida i amb una economia eminentment agrària, la qual hauria estat la causa dels nostres dèficits de consciència d'identitat nacional. La trajectòria històrica configura —segons ell— el País Valencià com a subjecte polític, alhora que la catalanitat d'origen i de llengua el situen dins la cultura catalana, tot constituint la nació, compartida amb el Principat i les Balears, que Fuster prefeix d'anomenar Països Catalans.

Al costat de remarques, més o menys substancials, fetes des de l'àmbit acadèmic de la història, la sociologia o l'economia, els intents de desautoritzar Fuster

s'han concentrat, de manera prioritària, en el seu plantejament d'aquest projecte nacional. La proposta fusteriana ha estat atacada, de vegades de manera obsessiva, d'essencialista o de nacionalisme lingüístic. En aquest sentit, convé tenir en compte que la màxima de Fernando Pessoa, «A minha pátria é a língua portuguesa», que Fuster assumeix («la meua llengua és la meua pàtria»), no deixa de ser una metàfora engrescadora, no pas una definició política de nació, un recurs literari, per cert, d'eficàcia didàctica notòria. Aquesta mateixa màxima la recuperava, l'any 2010, tot actualitzant-la, Jaume Cabré, en els termes següents: «La llengua és la meua pàtria i la vull lliure». Algú pot creure honestament que Fuster no veia la llengua com un fenomen social, històric? Ben mirat, resulta sorprenent la insistència en el component metafísic que ha estat atribuït a la proposta de nació feta per ell, l'intel·lectual il·lustrat radical. Ben al contrari, concebia la nació —una formació humana— com a estructura complexa i heterogènia, que naturalment arrossega al llarg de la història conflictes socials interns.

En tot cas, considere que l'alternativa nacional fusteriana cal situar-la dins el seu plantejament de nació nova, entesa com a contrapoder enfront de l'Estat, l'única via disponible vers la normalitat nacional que ens resta oberta a valencians, balears i «catalunyesos». Fuster, l'humanista universal, que es rebel·lava contra els nacionalistes, va haver de decidir-se per un nacionalisme reactiu, de resistència, per descomptat democràtic i solidari amb tots els pobles.

La seua motivació era ben clara: l'aparell borbònic estatal (el de la Castella de l'absolutisme, però més encara l'estat nació instaurat a les corts de Cadis) es manté intrínsecament contrari a la consolidació de cap altra nació que no siga de matriu castellana. Així doncs, nosaltres, els valencians, compartim amb el Principat i les Balears l'exigència de vindicar la nostra pròpia nació, sabedors de la nostra incompatibilitat nacional amb Espanya.

Per a nosaltres en concret, la qüestió nacional va lligada de manera indefectible a la qüestió lingüística, que no és cap altra que el repte de la normalització social de la llengua catalana. Bé que sabem que l'estat nació que coneixem, en dotar-se de llengua pròpia, automàticament «regionalitza» (Fuster hi preferia «satel·litza») les altres llengües sota el seu domini, un procés que les aboca, de manera indefectible, a la hibridació i a la desintegració. La nostra obligació, doncs, moral i civil, és fer emergir el conflicte lingüístic que la nació catalana manté amb l'Estat. Heus ací el plantejament fusterià, de modernitat inequívoca, de democratització social.

Definitivament, és clar que la llengua sola no és suficient per elaborar una teoria del fet nacional; ara, és un factor fonamental, el constituent per excel·lència de la cultura. La llengua no solament és l'indicador més eficaç de la identitat col·lectiva —la conjunta i la respectiva de cadascun dels tres països—, sinó també un factor potent de cohesió social; al capdavall, en el nostre cas concret, és un com-

ponent indefugible de la condició nacional. És des d'aquesta perspectiva que, al pròleg a l'obra *Els mallorquins*, Fuster entenia que els Països Catalans constitueixen «un cos social homogeni des de molts punts de vista, començant per la llengua i per tot el que la llengua comporta». Fet i fet, aquesta emergeix com a tema central de la seua obra i de la seua conducta. En la llengua hi veu reflectida la trajectòria del seu poble, de manera que o reeixim com a comunitat lingüística o ens enfonsem com a societat.

Naturalment, ell no podia imaginar els Països Catalans més que com a projecte: «una obra com aquesta no pot ésser concebuda sinó des d'una decisió de futur»; la «decisió de futur», certament, la proposta engrescadora de la nació a construir —la «utopia necessària» que va glossar amb agudeses Toni Mollà—, un projecte en el qual el protagonisme correspon als sectors populars.

És gràcies a Fuster que s'ha assentat —dins uns espais socials minoritaris, però en qualsevol cas notòriament influents— el fenomen dels Països Catalans entesos com a nació sense estat —la nació cultural, com ara prefereixen alguns—, amb l'horitzó de ser articulats en el futur com a subjecte polític, el projecte que al capdavall hauran de definir i programar, mitjançant els processos democràtics pertinents, els ciutadans de cadascun dels tres països: les Balears, el Principat i el País Valencià. No hauríem de perdre de vista que, en la darrera etapa de la vida, Fuster va sentenciar, en *Nous Horitzons*: «Ningú, ni el més “separatista”, no postula uns Països Catalans articulats políticament “ara mateix” [...]. Tant se val. Si els “Països Catalans” no troben una encarnació política urgent, no per això deixaran de ser el que són».

Vet ací un dels constituents formidables del llegat fusterià, de transcendència històrica. No cal dir que la proposta continua viva, per bé que d'ençà de l'actual restauració borbònica, que fou sancionada per la Constitució espanyola de 1978, el projecte fusterià dels Països Catalans ha perdut el protagonisme polític que havia assolit a la darrereria de la dictadura. Cal tenir en compte que, en el seu moment, es va tornar l'enemic a batre, i n'hi haurà prou amb el record de Fernando Abril Martorell, de mala memòria. Mentrestant, la presa de consciència respecte del marc nacional català continua en expansió, alhora que no perd actualitat el debat sobre el seu èxit o fracàs.

Per descomptat, l'alternativa fusteriana dels Països Catalans es manté activa, en l'any del centenari del seu promotor, dempeus, vigorosa i incitadora; també, naturalment, centre de controvèrsies. Hi ha qui considera que la qüestió dels Països Catalans s'ha esfumat del panorama actual, alhora que, des de l'angle oposat, el tal projecte nacional és percebut avui més encertat i oportú que no ho era als anys seixanta. Dins el sector revisionista del fusterianisme, mereix de ser esmentat el cas, certament sorprenent, de Joan F. Mira, un fusterià històric que ha evolucionat des de la vindicació entusiasta del nacionalisme fusterià fins a la defensa

aferrissada de la nació valenciana, compatible, això sí, amb la catalanitat lingüística i la cultura catalana, progressivament matisada. Per a ell, l'alternativa de ser reconeguts institucionalment com a part d'un conjunt nacional català «és del tot imaginable, seria potser desitjable, però és perfectament irreal».

A ningú no se li escapen les profundes transformacions per les quals travessen els Països Catalans al llarg de la trentena d'anys que ens separen de Fuster, el qual segurament no podia sospitar les dimensions que han assolit fenòmens com les tecnologies digitals, les migracions i la pluriculturalitat, el plurilingüisme o els reptes que ens posa la universalitat i la globalització.

Certament, fora convenient de temptejar quina hauria estat la reacció de l'enyorat solitari de Sueca davant el panorama comunicatiu que tenim al davant, ara mateix. En la seua rica i extensa reflexió sobre la llengua, ell es va quedar a les portes de la revolució de l'audiovisual, ben lluny de l'allau migratori sense precedents que ens arriba en aquest segle i que ens ha dut vora tres-cents llengües noves. Ara com ara, la gestió de la realitat sobrevinguda desborda segurament qualssevol previsions, tant de tipus polític com sociolingüístic. En el cas concret de la catalanitat, una de les qüestions centrals segurament la constitueix el tractament igualitari dels interessos de comunicació i d'identitat propis dels diversos grups lingüístics en convivència, amb el benentès que el català haurà de ser la llengua de cohesió i d'identitat de la nova nació.

Fet i fet, la proposta fusteriana posa damunt la taula la nostra alternativa nacional en els termes de dilema: o la nació espanyola o la catalana, representada per la fórmula dels Països Catalans. I no hi ha més cera que la que crema.

En commemorar el seu centenari, Fuster ens interpel·la sobre la reflexió al voltant del dilema i sobre l'opció nacional corresponent que hem de prendre. Vet ací el sentit profund de la commemoració del seu centenari.

Vigència de Joan Fuster a les Balears

Gabriel ENSENYAT PUJOL
Universitat de les Illes Balears

Com a la resta dels Països Catalans, un dels aspectes més transcendents del pensament fusterià ha estat, precisament, estendre el concepte de Països Catalans arreu de tot el territori. Sí que és cert que la idea ha perdut vigència o, almenys, l'embranchida que tingué en l'últim tram del franquisme i durant la Transició, quan era invocada a tort i a dret entre tots els cercles progressistes i dins el nacionalisme català conservador. La inoportuna reculada no ha estat cosa de dos dies: hom recorda que fa una vintena d'anys, a l'acte inaugural de la Universitat Catalana d'Estiu, el rector, l'enyorat Miquel Porter Moix, advertia del retrocés en l'ús —i en el significat— de l'expressió Països Catalans. D'aleshores ençà no ha tingut lloc l'extensió desitjada d'una denominació que segueix essent la més definitiva per determinar l'abast lingüístic, cultural i nacional de la realitat de la qual formam part.

En realitat, des de bell antuvi els territoris on més s'ha manejat el concepte són els corresponents al País Valencià i les Balears. Al Principat, la «nació» moltes vegades queda circumscrita a l'estricta territori «catalunyenc». Sens dubte, perquè la dinàmica és una altra i ara mateix fa mal contradir els qui pensen que si «ens» han d'esperar per assolir tots plegats el grau d'emancipació desitjat, poden esperar fins al dia del judici final.

En tot cas, hem d'atribuir el mèrit a Fuster de pensar en clau de Països Catalans i de posar en circulació un concepte que, si bé ja trobam escrit al segle XIX, no havia tingut mai l'acceptada circulació de què va gaudir des de la formulació que en va fer a partir de la dècada dels seixanta del passat segle. A *Qüestió de noms*, l'escriptor de Sueca esmentava el precedent de Benvingut Oliver, notari de Catarroja, que havia fet servir l'expressió. Uns anys abans, Charles de Tourtoulon també parlava de «països catalans», en francès i en minúscula, en la biografia que va redactar de Jaume I. Òbviament, rere la denominació no hi havia la connotació

ideològica i «política» posterior que va tenir a partir de Fuster. Sí que trobarem, en un àmbit més conscienciat, exposicions teòriques de procedència mallorquina, ja a la dinovena centúria, equivalents o del tot equiparables a Països Catalans. Per exemple, quan el 1873 Jeroni Rosselló escrivia: «Catalunya és a on la nostra llengua es parla». Això són els Països Catalans, és clar. Podríem citar raonaments similars al llarg dels temps per part de Gabriel Alomar, Alexandre Jaume, Pere Oliver i Domenge, Miquel Ferrà, Guillem Fortesa, etcètera. En tot cas, Joan Fuster fou qui posà damunt la taula un concepte que ha fet fortuna i, més encara, l'activà.

La conseqüència més immediata va ésser la reivindicació dels Països Catalans com a comunitat nacional d'història, llengua i cultura durant els darrers temps de la dictadura i la Transició. Aleshores totes les forces progressistes en feien ús i, amb més o menys intensitat o reticències, també s'hi referien com a possible base d'un projecte polític. Després vingueren les transaccions, les rebaixes, les claudicacions i les desercions, si fa no fa emmascarades amb allò dels consensos i els pragmatismes. Finalment, la Constitució posà punt final a les legítimes aspiracions nacionals i l'estat de les autonomies, amb el «café para todos» suarista, va acabar per diluir-les a còpia de crear un mosaic autonòmic que inclou en un mateix nivell les denominades «comunitats històriques», altres d'inventades i algunes que potser no feien cap falta.

Una mostra del profund retrocés —que provocà el desencís final de Fuster— la podem observar a partir d'un article publicat per Ernest Lluch just després de les eleccions generals del 1977 a la revista mallorquina *Lluc*. En ple debat sobre el futur model d'estat, el polític del Partit Socialista de Catalunya (PSC) publicava «Els Països Catalans: la proposta socialista» (núm. 672, juliol-agost 1977), en què exposava amb tota la naturalitat —i l'evidència— del món que «Catalunya, com el País Valencià o les Illes i àdhuc Catalunya del Nord pertanyen als Països Catalans. Aquest conjunt ve determinat pels vincles comuns socials, culturals i històrics que ens uneixen fins a establir el marc de la nostra comunitat nacional».

Més encara, el futur ministre socialista no es conformava amb la proposta cultural de Països Catalans i en plantejava una articulació política que fins i tot incloïa el dret a l'autodeterminació. Deixem que ens ho exposi directament ell mateix en aquell 1977 ja tan llunyà (menys per la distància temporal que per la inapel·lable involució):

Els socialistes, com totes les forces conseqüentment democràtiques, lluiten per l'establiment d'estatuts d'autonomia com un primer pas, però un pas indispensable, per l'exercici del dret a l'autodeterminació. I és des dels textos d'aquests estatuts des d'on cal plantejar, encara que no exclusivament, un conjunt de mesures unificants de les que creiem que cal destacar, cara a aquest procés unitari i divers que són els Països Catalans, les següents:

1. Ús del català en les relacions entre els tres règims estatutaris.
2. Coordinació o unificació de les polítiques lingüístiques i culturals.
3. Mancomunitat de les activitats ara esmentades o en qualsevol altre camp, deixant sempre salvada la personalitat político-administrativa de cadascun.
4. Possibilitat de l'establiment d'una federació estatutària sempre que ho expressin lliurement i per plebiscit els tres pobles.
5. Establiment entre els estats francès i espanyol amb una intervenció directa dels diversos governs autonòmics de la col·laboració en programes fonamentalment lingüístics, culturals i científics amb el Principat d'Andorra i Catalunya del Nord.

El «programa» fou progressivament abandonat a mesura que el PSC es va dissoldre dins el Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) dels González i Guerra i els polítics catalans més representatius hi feren «carrera», per dir-ho en un argot popular allunyat del significat acadèmic del terme. La Constitució que donà lloc al règim del 78, a la qual s'adheriren fervorosament (o no, però és igual) tant el PSC com el nacionalisme del «peix al cove», no només no recollia les aspiracions federalistes i autodeterminacionistes que (ingènuaement?) trobàvem en escrits com l'anterior, sinó que literalment les prohibia, amb articles com el que no permet la federació entre comunitats autònomes, inclòs expressament per evitar qualsevol mena d'entesa política catalanòfona, alhora que introdueix el greuge comparatiu de permetre, no ja una federació, sinó una plena integració entre Euskadi i Navarra si així ho decideix lliurement la ciutadania d'ambdós territoris.

Si hem triat com a mostra el cas d'Ernest Lluch ha estat pel vincle fusterià que mantingué arran de la seva estada a València, com a professor de la Universitat a les acaballes del franquisme, i el posterior procés de desempallegament que dugué a terme en relació amb l'incòmode postulat fusterià, una vegada que les aspiracions polítiques personals, del tot legítimes, tenien el punt de mira posat en la Villa y Corte. Fins i tot Lluch dugué a terme una revisió del paradigma fusterià quant a la no industrialització del País Valencià, propugnada per l'assagista de Sueca, que en temps recents —cosa que resulta ben paradoxal— ha hagut d'ésser revisada (és a dir, impugnada), ja que, excepte llocs concrets (Alcoi...), parlar d'un procés industrial generalitzat al País Valencià no passa d'ésser un miratge tan desitjat com indocumentat. En tot cas, la pràctica de l'escalada en un partit de matriu espanyola com el de González i Guerra (i Bono, i Rodríguez Ibarra, i Peces Barba, i...) exigia desprendre's de l'enutjós llast fusterià, poc compatible amb el càrrec a Madrid. Certament, però, no feia falta el to agressiu que va fer servir l'economista, més propi de qui s'ha de fer perdonar pecats que són més que venials que de la saludable discrepància acadèmica o metodològica.

A partir d'aquests paràmetres —i d'alguns més— podem entendre com l'articulació política entre totes les terres catalanes ha perdut la pistonada que va tenir en aquells anys d'il·lusions i esperances frustrades. Frustrades perquè potser hom va oblidar que el «nou» règim «democràtic» no era ni tan nou (com el cap de l'estat, que era hereu de la dictadura anterior) ni tan democràtic (qui discrepi d'aquest últim aspecte, hauria d'explicar en quins llimbs es troben ara mateix la separació de poders del suposat estat de dret i veritablement m'agradaria que algú ho intentàs perquè seria grotescament divertit). Durant uns calorosos dies del mes d'agost de 1968 va tenir lloc al poble de s'Arracó, a Mallorca, una trobada clandestina d'un parell de dotzenes de persones per tal d'articular el futur dels Països Catalans, a tots els nivells (cultural, econòmic, polític...) després de la mort del dictador. Fuster hi va assistir, per bé que amb el seu escepticisme habitual. Però hi fou present. Hi havia d'assistir, perquè la trobada, que prescindia del tot del marc espanyol, no podia ser més fusteriana. Ha estat un episodi gairebé ignorat, en bona part perquè les conseqüències futures no foren tan transcendents com hom hauria desitjat. Amb tot, tingué un efecte immediat balsàmic, estimulant, sobretot entre l'oposició antifranquista de to catalanista a Mallorca. Era el primer encontre d'aquesta magnitud que es feia a Mallorca, no només després de la fatídica guerra, sinó en tota la seva història. I va sortir rodó, si tenim em compte que la Guàrdia Civil encara deu cercar els subversius. De fet, durant els dies del contuberni, la Benemèrita, advertida que quelcom es cuinava a l'illa, escorcollà els racons del puig de Randa (situat a uns seixanta quilòmetres de s'Arracó, que a Austràlia seria una distància minúscula però a Mallorca és una enormitat) esperant trobar la comitiva reunida en algun dels tres santuaris existents a la muntanya. El puig randí era el mateix on segles enrere Ramon Llull havia rebut una «il·luminació» que, certament, els agents estaven ben lluny de posseir: sens dubte, el seu déu no va ésser tan clarividenc com el lul·lià... (La qüestió no deixa de recordar unes certes urnes, però deixem-ho aquí per tal de no desviar-nos.) La trobada, com a tal, va ésser un èxit perquè en aquelles condicions no era fàcil (era ben difícil!) reunir clandestinament durant uns quants dies un contingent nombrós de persones arribades de diferents indrets de Catalunya, el País Valencià, Mallorca i Menorca sense que l'autoritat (in)competent en sabés treure trellat. Si més no va servir per estimular durant una temporada l'estat anímic del cercle catalanista de Mallorca, l'autoestima del qual s'enfilà pels núvols. I això, en aquells moments tan difícils, tenia un valor incalculable. Tot plegat és un altre vector que cal situar en la nòmina fusteriana. També sorgí de l'encontre el desig, ben fusterià, per cert, d'estendre l'ús del terme *Països Catalans*, d'atorgar-li normalitat, de fer-lo present dins la societat, una circumstància que, certament, es va posar en pràctica, fins i tot mitjançant la divulgació del mapa editat per Joan Ballester i Canals (un fet que portà l'editor a la presó) i que

Fuster va considerar la iniciativa més important a l'hora de difondre la idea de Països Catalans.

En clau ja actual, quina és a hores d'ara la viabilitat dels Països Catalans imaginats per Fuster? Allà on més ha reeixit és en l'àmbit cultural. L'Any Fuster —com fa uns anys, el 2016, l'Any Lull— en són exemples diàfans, per parlar només de les efemèrides lligades als nostres grans homenots. Com a projecte polític ara mateix és inviable, cal ser realistes, per molt que ens pugui pesar a l'ànima el realisme. A curt termini segurament el cavall de batalla més transcendent és el de la supervivència de la llengua, que a Mallorca mateix es passeja per la corda de l'equilibrista. I és que si la llengua s'ensorra, podem plegar. Per això hom no acaba d'entendre que a hores d'ara una part del nacionalisme polític actual (específicament: el nacionalisme defensiu oposat al nacionalisme espanyol agressiu) i del sobiranisme no incloguin la llengua com a element prioritari. Tots en sabem el motiu: per allò d'ampliar la base. Cosa que està molt bé, ampliar la base. Però sense la llengua correm el risc de trobar-nos sense base, o amb una base gens diferenciada de l'altra, l'espanyola, i, per tant... En fi, ho deix aquí perquè no som un analista polític i, per tant, no vull immiscir-me més enllà del que pertoca a qualsevol ciutadà preocupat per una realitat lingüística que ens diu que numèricament cada vegada hi ha —gràcies sobretot a l'escola— més conciutadans que co-neixen i entenen el català, però proporcionalment cada dia que passa som menys els qui l'usam quotidianament. Què passarà quan aquest percentatge se situï per dessota del mínim poblacional que els sociolingüistes assignen a una llengua per garantir-ne la supervivència?

Una altra pregunta obligada: quina vigència té avui dia Fuster a les Balears? Als antifusterians d'arreu (i de mallorquins n'hi ha de conspicus, com Valentí Puig) i, fins i tot, revisionistes diversos, terceres vies (sempre fracassades), etc., cal recordar-los que el fet de commemorar, ara mateix, la simple existència de l'escriptor de Sueca ja ens indica que no som precisament davant un fòssil. Com ho puguin ésser —per citar només dos noms als quals Fuster dedicà pàgines de memorable agudesa— Miguel de Unamuno i Claudio Sánchez Albornoz. Més fòssil el primer, segurament, ja que Don Claudio continua essent un autor reverenciadíssim i tothora li reten homenatges, a pesar d'haver manufacturat les pàgines més al·lucinades que s'han escrit a la Pell de Brau sobre l'origen i l'essència espanyoles —això sí, redactades amb una desimboltura i un domini de la llengua castellana que ja voldria tenir qualsevol Pérez Reverte. Concretant-ho al cas insular, la vigència de Fuster continua essent la mateixa de fa més de mig segle: «pensar-nos», com deia encara més enrere Jaume Vicens Vives. Josep Melià ho assajà amb *Els mallorquins* i se'n sortí. L'enyorat Andreu Murillo, a Menorca, en va escriure unes pàgines que romangueren inèdites, segurament pendents de la versió final, i que fins ara mateix no hem conegut (i que en el moment d'escriure aques-

tes línies es troben en procés d'edició). La diferència entre Fuster i Melià, quant al públic receptor, era que el primer, conscient que la «burguesia» valenciana ja feia qualque segle i tot que havia abdicat de qualsevol compromís amb el país, pensava en joves universitaris que poguessin redreçar aquella societat panxacontenta (en permanent «somnolència digestiva», com deia l'escriptor) mentre que Melià adreçava la reflexió no a la nova burgesia illenca sorgida arran del *boom* turístic (hotelers, constructors, promotors, tota mena d'adeptes al negoci immobiliari i especuladors diversos), a la qual no considerava preparada per captar el missatge, sinó a la generació següent, la dels fills, a qui els estudis havien de conferir un sentit de país. Malauradament per a tots (també per a ells) no ha estat així i el seu compromís amb la terra que habiten (més enllà de la geografia, que per cert continuen malmenant com els progenitors) és inexistent, excepcions a banda. Que els «nostres» burgesos no vulguin retrobar-se amb els ancestres catalans no deixa d'ésser un drama que ens perjudica a uns i altres, però no semblen o no volen adonar-se'n. De fet, ja els va bé així.

Un últim aspecte que hem d'atribuir a l'haver fusterià (i a altres circumstàncies que he intentat explicar al meu llibre *Fuster i els mallorquins. El debat identitari a la Mallorca tardofranquista*, 2022) és l'insospitat clima de debat entorn de la qüestió identitària que tingué lloc a Mallorca durant tota la dècada dels seixanta i primers compassos dels setanta del segle passat. Una de les conseqüències ha estat el nombre ingent de monografies i estudis de tota mena sobre aspectes històrics, geogràfics, sociològics, etc., que se n'han derivat sobre la realitat insular. Per contra, però, els exercicis d'interpretació han estat pocs. Aquí abunden els treballs curulls de notes a peu de pàgina i, massa sovint, de redacció ampullosa, d'aquella que espanta la clientela llegidora. Per contra, la síntesi i la reflexió assagística en línia fusteriana, que tant ha proliferat al País Valencià, no ha tingut l'extensió desitjable: a l'espai balear sembla que l'assaig és un gènere poc valorat. Òbviament, el dèficit no és imputable a Fuster sinó tot el contrari: hom no acaba d'entendre'n els motius. Potser perquè, dins el gremi, hom ha llegit ben poc a Fuster... (A vegades hom té la impressió que el gremi escriu molt però llegeix poc.)

També hauríem de parlar, dins l'estricta àmbit historiogràfic, i en concret el medievalista, d'una trista versió illenca, tardana, del blaverisme valencià. El paradigma en va ser un historiador castellonenc establert a Mallorca a la dècada dels quaranta: Álvaro Santamaría. A partir dels anys vuitanta, Don Álvaro va assumir el rol negacionista d'aquell Antonio Ubieto que durant la Transició havia fet mans i mànigues per esborrar la petja catalana en la història del País Valencià, inclosa la negació de la realitat lingüística. Les abjectes tesis ubietistes foren seguides, evidentment corregides i augmentades, com sol passar en aquests casos, per un Santamaría que a les dècades anteriors, mentre feia d'historiador *stricto sensu*, havia reiterat ara i adés l'origen i el fonament català de la societat mallorquina derivada

de la conquesta de 1229. Però quan va observar que la catalanitat històrica (inofensiva, fins i tot per al franquisme, mentre no anàs més enllà de l'aspecte historicista) esdevenia una arma d'informació massiva i de reivindicació política després de l'ominosa dictadura posà tota la carn a la graella per negar allò que ell mateix havia escrit i reiterat (la pràctica no deixa de recordar la d'aquells Xavier Casp i Miquel Adlert, estrictes valencians giracasaques, per bé que al contrari de Don Álvaro provenien del catalanisme). I així com Ubieta va tenir continuació a través de persones com María de los Desamparados Cabanes Pecourt i la colla de tesis doctorals llegides per valencians a la Universitat de Saragossa sobre mossàrabs i mossàrab valencians (evidentment, desvinculats de qualsevol catalanitat), a Mallorca el pàllid reflex el tenim als nostres dies a través d'un altre catedràtic, Román Piña Homs, avui escorat cap a un anticatalanisme que abans no practica-va, dedicat també a cercar arrels baleàriques remotes i continuïtats ancestrals que emmascaren el vincle català. De la mateixa manera que al País Valencià la reacció antifusteriana a la premsa escrita va tenir els portaestendards en diaris com *Las Provincias* i periodistes com José Ombuena i María Consuelo Reyna, a Mallorca trobam l'equivalent en un Antonio Alemany esdevingut l'altaveu mediàtic (en realitat, el braç armat) de Don Álvaro, a través del seu diari de nom diversificat. Però, en fi, tot això és un altre tema, la música gens celestial del qual no resulta precisament aliena a l'avatar fusterià.

En tot cas, de Fuster hi ha perennitats inevitables, pesi a qui pesi. L'assagista ens va ensenyar, amb la contundència que pertocava, que tots els qui parlam català som els mateixos, encara que la història (millor dit, la història que ens han venut i, sobretot, amagat) a vegades faci que no ho sembli. Sense Fuster, Catalunya, el País Valencià i les Balears serien uns altres països, o un altre país, almenys amb algunes característiques diferents. Després del suecà, els Països Catalans ja no es pensaren de la mateixa manera. Els crítics, com Valentí Puig, no tenen més remei que tenir-lo en compte. Igual que la gent que hi està directament en contra. Joan Fuster fa trenta anys que va abandonar el segle, com deien els medievals, i seixanta que va publicar *Nosaltres, els valencians*. I en seguim parlant. I en parlam malgrat els intents, a dreta i esquerra, per silenciar-lo. Que és pitjor que menystenir-lo, que també. Però condemnar algú al silenci és fer-lo desaparèixer del mapa, com si no hagués existit mai. Atacar-lo és fer-lo reviure contínuament, com fa l'il·lustre mallorquí suara citat. Les terceres vies, el revisionisme i altres herbes són una altra manera de fer-lo present. La vigència dels seus escrits és que molts dels raonaments fusterians, cinquanta, seixanta i més anys després d'ésser escrits, dissortadament continuen en vigor.

Existí, realment, Joan Fuster?

Enric PUJOL I CASADEMONT
Universitat Autònoma de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

Els estudiosos i els lectors del futur és possible que s'arribin a preguntar si realment existí un escriptor i *pensador* com Joan Fuster (Sueca, 1922-1992) o si no fou un autor col·lectiu com un Homer o un Isop que, sota un mateix nom, aplegà tota una tradició anterior rica i diversa, i que encara s'enriquí amb més aportacions posteriors.

Certament, per la vàlua de la seva formulació, per la seva transcendència, per la seva vigència, sembla un d'aquests autors «inventats». Però ara nosaltres sabem que no és aquest el cas. Que, efectivament, no tan sols va ser un escriptor de carn i ossos, sinó que fou un autor pròxim als seus contemporanis, ja que incidí poderosament en el seu temps, i que reeixí a tenir molts seguidors i adeptes directes (fruit del tracte personal) i indirectes (fruit de la lectura dels seus escrits).

Estem, doncs, davant d'un clàssic «major». Un clàssic que, ja arran de la seva aparició pública, als anys cinquanta i primers seixanta, va ser qualificat de «miracle». No en va constituir tota una novetat l'emergència d'un intel·lectual de la seva categoria, format com a tal en ple franquisme i arrelat a una àrea territorial «peri-fèrica», allunyada del nucli cultural barceloní.

Un clàssic que ja ara mateix, quan es compleix el centenari del seu naixement, s'ha convertit en un referent indiscutit i imprescindible. De fet, és la gran figura intel·lectual catalana de la segona meitat del segle xx. A diferència d'un influenciar (*influencer*) actual (terme que duu implícita l'etiqueta d'allò efímer), la seva ha estat una influència de llarga durada. Fou especialment intensa als anys seixanta i setanta, i encara es projectà amb força als anys vuitanta i noranta, fins a arribar als nostres dies, ja entrat el segle xxi.

Com a mínim, ho ha esdevingut, de clàssic imprescindible, per als qui som de la seva «tribu», per als que pertanyem al seu àmbit cultural i lingüístic, per a la gent dels Països Catalans. Però també ho és, un clàssic, en una dimensió europea

i universal. A part de tenir com a referents alguns dels grans noms, antics i moderns, de la literatura europea —de Montaigne a Camus, passant per Erasme, Voltaire i Bertrand Russell—, la seva aportació és clau per entendre l'Europa de la seva època i també l'actual. I entendre-la en una dimensió ben difícil, sovint, de conèixer. La d'una Europa oculta per a molts. La de l'Europa de les nacions i les cultures «secretas», que tot i tenir aquesta condició, han fet aportacions substantives al conjunt. És el cas de Catalunya (els Països Catalans), d'Occitània, d'Escòcia, del País de Gal·les, de Bretanya, de Còrsega, de Sardenya... I també de les que han emergit fa no tants d'anys: Lituània, Estònia, Letònia, Belarús, Ucraïna...

De fet, la cultura europea es caracteritza precisament per la seva pluralitat i no per la seva uniformitat. I això és una mostra de riquesa que cal preservar absolutament. L'obra de Fuster és una contribució més, substantiva, en aquesta direcció enriquidora.

Afirmem que Fuster és un clàssic, però en què es basa aquesta condició? Una característica cabdal és la vigència de la seva proposta. La famosa vigència dels clàssics! Ell mateix escriví: «El clàssic no és clàssic per antic, sinó perquè segueix sent modern, actual».¹ En el seu cas, es tracta d'un clàssic doble: com a pensador (i sobretot com a pensador polític) i com a literat (és a dir, com a escriptor pròpiament dit).

És tan important la seva reflexió política (la seva proposta dels «Països Catalans» entesos com a una mateixa nació —lingüística, històrica, social, política...—), que ha arribat a eclipsar la resta de la seva obra. I una cosa no ha de treure l'altra, naturalment. Ell mateix se'n queixà i arribà a dir (en unes *Converses filosòfiques* recollides per Júlia Blasco) que la qüestió nacional no ocupa sinó un 10% de la seva producció escrita. Era per demostrar que, segons les seves mateixes paraules, «el catalanisme no ha matat en mi l'escriptor».² Però ell també era conscient (i nosaltres encara més) que no es tractava d'una qüestió quantitativa (quin tant per cent de la seva producció havia dedicat al tema), sinó que era una qüestió qualitativa (és a dir, la importància, la transcendència d'aquesta seva aportació).

Cal remarcar, d'entrada, que la definició de l'àmbit nacional és una qüestió metodològica fonamental, ja que estableix quin és l'àmbit d'estudi preferent de la cultura catalana. Una premissa bàsica per a tota recerca científica o analítica que ens proposem. I que va més enllà de les ciències humanes i socials, ja que afecta el conjunt dels coneixements (cultura científica inclosa).

Així mateix, defineix també un àmbit polític. Un projecte polític que als anys seixanta i setanta va tenir una acceptació majoritària per part dels partits polítics

1. Joan FUSTER (1991), *Diccionari per a ociosos*, vol. 1, Barcelona, El Observador, p. 73.

2. Júlia BLASCO (2002), *Joan Fuster: converses filosòfiques*, València, Tres i Quatre, p. 314.

democràtics catalans oposats a la dictadura franquista. Un projecte que es va sacrificar durant l'anomenada «transició política» postfranquista, a causa de l'oposició suscitada pels poders fàctics espanyols. La historiadora Eva Serra va recordar-nos, en un famós article a la revista *Serra d'Or*, que l'únic lloc on van sortir els tancs al carrer en l'intent de cop d'estat dels militars espanyols del 23 de febrer del 1981 va ser la ciutat de València.³ I convé recordar, hi afegim nosaltres, que fou en aquest mateix període de transició quan van fer esclatar dues bombes a casa de Fuster; un atemptat del qual va sortir il·lès de miracle.

La base de la seva proposta és de caràcter lingüístic (ja que aplega els territoris de parla catalana), però aquesta realitat no és sinó un resultat de caràcter històric. I d'aquí la gran importància que Fuster concedeix a la història en el conjunt de la seva obra, fins al punt que el podem considerar com un clàssic de la nostra historiografia.⁴

El Paísos Catalans constitueixen també, doncs, un bloc polític. Una altra cosa, però, són les fases i les estratègies, segurament diferenciades, que cal adoptar en cadascun dels territoris que els constitueixen per tal d'assolir llur alliberament. Andorra ja és un estat independent reconegut per l'Organització de les Nacions Unides (ONU).

Certament, d'ençà de la mort de Fuster, a l'inici de la dècada dels noranta del segle passat, s'han produït molts canvis importants. Alguns d'estructurals. Pensem només en el canvi tecnològic que ha comportat la digitalització. O els grans canvis demogràfics experimentats durant els darrers temps arreu d'Europa, provocats per la nova immigració extracomunitària, i que han tingut una especial incidència als Paísos Catalans.

Però també hem de considerar els importants canvis polítics que hem viscut, en què l'avenç del que en diem «la catalanitat» ha estat molt profund. Alguns territoris que gairebé no eren ni considerats en la proposta fusteriana han fet un notable avenç en l'aprofundiment de la seva consciència nacional, com és el cas d'Andorra o de la Catalunya del Nord. El Principat ha viscut un procés d'independència que ha comportat una mobilització i una implicació ciutadana mai no vista en la nostra història contemporània. I recentment, al País Valencià i a les Illes Balears i Pitiüses, hi ha hagut governs en què la participació de forces «catalanistes» ha estat decisiva.

Tanmateix, l'escriptor, l'intel·lectual, Joan Fuster no és reduïble «només» a aquesta aportació teòrica tan transcendent. La seva obra més específicament «literària» és també importantíssima. És un dels nostres assagistes més brillants i

3. Eva SERRA (1984), «A propòsit dels Paísos Catalans», *Serra d'Or*, núm. 301 (octubre), p. 63.

4. Enric PUJOL (2022), «Joan Fuster i la historiografia catalana», a Antoni MARTÍ MONTERDE i Àlex MATAS PONS (ed.), *Joan Fuster: Figura d'un segle*, Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 275-297.

sòlids. Gairebé tota l'obra escrita de Fuster és assaig, sigui presentada com a tal gènere o no (dietaris, articles periodístics, estudis literaris...). Es pot dir que és una mena d'«assaig total». I això li confereix una gran modernitat. No en va, com ha remarcat Antoni Martí Monterde, «són les literatures assagístiques les que sustenten el pensament contemporani i és la literatura del jo la que ancora l'individu en una realitat en constant transformació».⁵

Estem, doncs, davant d'un clàssic de la literatura catalana contemporània. I ja sabem que els clàssics es defensen sols. Però, atenció! Cal facilitar que puguin ser llegits per tal que aquesta condició de clàssics pugui ser constatada pels mateixos lectors. Els fusterians (és a dir, els que sí que li fem aquesta consideració de clàssic) hem de possibilitar aquesta lectura a un públic com més ampli millor. Arran del centenari, s'han publicat nombrosos títols seus de gran importància (volums de l'*Obra completa*, reedició de peces singulars, correspondència...), però encara avui es troba a faltar l'establiment d'un títol de referència en l'àmbit de la seva producció més específicament «literària»; de la mateixa manera que *Nosaltres, els valencians* ho és de la seva faceta «política». Penso que, en aquest sentit, l'obra que caldria promoure com a referencial és el seu *Dietari*, que és, de fet, la clau de volta de tota l'obra fusteriana, la matriu del conjunt de la seva producció, com ell mateix va reconèixer.⁶ Un *Dietari* restituit al màxim possible en la seva forma original. Aquesta podria ser l'obra iniciàtica, exportable i traduïble, que millor podria representar el pensament del seu autor i la pluralitat dels seus interessos.

De fet, la pervivència de Fuster com a clàssic literari no fa patir tant com la continuïtat del seu valor referencial en l'àmbit del pensament polític, ja que en aquest primer àmbit té una vigència indiscutible. Pel que fa a l'àmbit del pensament polític, penso que també té corda per a molta estona, ja que de fet no hem superat el paradigma fusterià, senzillament perquè encara no hem assolit el seu objectiu últim: uns Països Catalans articulats socialment i culturalment, i políticament lliures. Aquesta és una feinada que, com a collectivitat nacional, encara tenim pendent i ara es fa més necessària que mai.

5. Antoni MARTÍ MONTERDE (2019), *Joan Fuster: la paraula assaig*, Catarroja, Barcelona i Palma, Afers, p. 67.

6. Ara és inclòs, amb l'aportació d'una part fins aleshores inèdita, a *Obra completa*, vol. 1, Barcelona, Edicions 62, 2002, p. 231.

PUBLICACIONS DE LA PRESIDÈNCIA

Títols publicats

- 1 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Sessió inaugural del curs 1999-2000* (1999)
- 2 *Debat sobre humanitats* (2000)
- 3 *Els premis Nobel de l'any 1999. Cicle de conferències* (2000)
- 4 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Restauració de la Casa de Convalescència. Octubre 2000, acte inaugural* (2001)
- 5 *Els premis Nobel de l'any 2000. Cicle de conferències* (2001)
- 6 *Homenatge als nostres pobles i a la seua gent. Segon cicle de conferències al nord del País Valencià* (2001)
- 7 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Seu de Castelló de la Plana. Juny de 2001, acte inaugural* (2001)
- 8 *Debat sobre les plantes transgèniques* (2002)
- 9 Pendent de publicació
- 10 *Any Mossèn Alcover. Presentació de la 'Lletra de convit 2001'* (2003)
- 11 *L'aigua i el medi. Cicle de conferències* (2003)
- 12 *La ciència en la història dels Països Catalans. Presentació del projecte* (2002)
- 13 *Els premis Nobel de l'any 2001. Cicle de conferències* (2002)
- 14 Joan MARTÍ I CASTELL, *Institut d'Estudis Catalans: del Dictamen acord de 1907 als Estatuts de 2001* (2002)
- 15 *'Atlas lingüístic del domini català'. Presentació del primer volum* (2002)
- 16 *Homenatge als nostres pobles i a la seua gent. Primer cicle de conferències al sud del País Valencià* (2004)
- 17 *La terra i el medi. Cicle de conferències* (2005)
- 18 Josefina SALORD RIPOLL, *Els filòlegs menorquins i l'Institut d'Estudis Catalans* (2003)
- 19 *'Educar en la política'. Dotze raons per a la participació en la vida pública. Presentació del llibre* (2003)
- 20 *Els premis Nobel de l'any 2002. Cicle de conferències* (2004)
- 21 *Els premis Nobel de l'any 2003. Cicle de conferències* (2004)
- 22 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Declaracions institucionals sobre la llengua catalana* (2004)
- 23 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Perspectives del segle XXI: recerca i país. Declaració institucional* (2004)
- 24 *Perspectives del segle XXI: recerca i país. Cicle de conferències* (2006)
- 25 *Els premis Nobel de l'any 2004. Cicle de conferències* (2006)
- 26 *Sessió sobre el dèficit fiscal. Conferències pronunciades el 10 de febrer de 2005* (2005)
- 27 *El foc i el medi. Cicle de conferències* (2007)
- 28 *L'aire i el medi. Cicle de conferències* (2008)

- 29 Josep-David GARRIDO I VALLS, *El naixement de Jaume I. Drama històric amb pròleg, quatre actes i epíleg* (2008)
- 30 Antoni RIERA I MELIS, *Jaume I i la seva època. Anàlisi breu d'un important llegat polític i cultural* (2008)
- 31 *Els premis Nobel de l'any 2005. Cicle de conferències* (2008)
- 32 Màrius FOZ I SALA i Francesc GONZÀLEZ I SASTRE (cur.), *Malalties emergents* (2010)
- 33 *Jornades d'homenatge a Ramon Aramon i Serra en el centenari de la seva naixença (1907-2007)* (2011)
- 34 *Acte d'homenatge a Jordi Mir* (2011)
- 35 Josep M. MESTRES, *Cent anys de correcció de textos i normalització a l'Institut d'Estudis Catalans (1907-2007)* (2012)
- 36 Albert BALCELLS, *L'Institut d'Estudis Catalans. Una síntesi històrica* (2012)
- 37 Károly MORVAY, *Els bons usos es perden. Petit diccionari fraseològic cerdanià* (2012)
- 38 *Perspectives del segle XXI: població, societat i país. Cicle de conferències* (2012)
- 39 Pere QUER, *Les publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans de 1907 a 1939* (2013)
- 40 Manuel CASTELLET (cur.), *Rigor científic, catalanitat indefallent. Rafael Patxot i Jubert (1872-1964)* (2014)
- 41 Anna Maria OLIVA i Olivetta SCHENA (cur.), *Sardegna catalana* (2014)
- 42 Narcís GAROLERA (cur.), *Actes de la jornada d'homenatge a Josep Maria de Sagarra. Celebrada a l'Institut d'Estudis Catalans el dia 27 d'octubre de 2011* (2014)
- 43 Joaquim MONTCLÚS, *La Franja de Ponent: aspectes històrics i jurídics* (2014)
- 44 Antoni RIERA I MELIS (coord. cient.), *Francesc Eiximenis (c. 1330-1409): el context i l'obra d'un gran pensador català medieval* (2015)
- 45 *Els premis Nobel de l'any 2006. Cicle de conferències* (2016)
- 46 *Els premis Nobel de l'any 2007. Cicle de conferències* (2016)
- 47 *Els premis Nobel de l'any 2008. Cicle de conferències* (2016)
- 48 *Catalunya i futur* (2017)
- 49 Josep BATLLÓ i Montserrat BUSTO, *1939: els núvols confiscats. Relat d'Eduard Fontserè sobre els últims dies del Servei Meteorològic de Catalunya* (2017)
- 50 Hilari RAGUER, *Escrits dispersos d'història* (2018)
- 51 Pere QUER (ed.), *Homenatge de les lletres catalanes a Pompeu Fabra (1928)* (2019)
- 52 *Simposi Pompeu Fabra. 14, 15 i 16 de novembre de 2018* (2020)
- 53 Ramon PINYOL I TORRENTS (ed.), *Jornada Acadèmica «La vigència de Joan Fuster»* (2024)

Jornada Acadèmica

«La vigència de Joan Fuster»

El present volum recopila els textos de les intervencions de la Jornada Acadèmica «La vigència de Joan Fuster», celebrada el 28 de setembre de 2022 a l'Institut d'Estudis Catalans, amb el patrocini de la Institució de les Lletres Catalanes i del Departament de Cultura, que comptà també amb la col·laboració de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i de la Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València.

Joan Fuster va entrar a formar part de l'Institut d'Estudis Catalans com a membre numerari adscrit a la Secció Històrico-Arqueològica el 1978 i ho feu en la seva condició d'historiador. La Jornada, però, l'ha recordat i l'ha estudiat en totes les facetes de la seva producció, amb aportacions d'un conjunt d'investigadors de generacions, procedències i gèneres diversos que mostren l'actualitat de l'escriptor de Sueca i l'interès que desperta.

Aquestes actes són una contribució remarcable al coneixement de l'obra, la projecció i la contemporaneïtat de Fuster en el marc de l'Any Joan Fuster, amb el qual es va commemorar el centenari del seu naixement.

